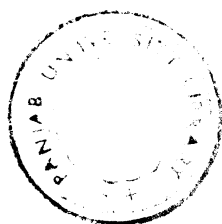

**A COMPARATIVE STUDY OF THE PROSE OF
BHAI VIR SINGH AND Prof. PURAN SINGH**

**ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ॰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ
ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ**

A THESIS

**SUBMITTED TO THE PANJAB UNIVERSITY, CHANDIGARH
FOR THE AWARD OF THE DEGREE OF
DOCTOR OF PHILOSOPHY
IN THE FACULTY OF LANGUAGES
1991**

Submitted by
Jaswinder Kaur

ਤ_ਤ_ਰ_ਰ_'

ਡੁਮਿਕਾ

ਪੰਨਾ ਨੰ :

1. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ : ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ	<u>1-10</u>
2. ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ	<u>11-17</u>
3. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਥਾਨ	<u>19-24</u>
4. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਥਾਨ	<u>25-31</u>
5. ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਬਧਿਬੰਠ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ	<u>32-36</u>

ਬਧਿਬੰਠ ਪਹਿਲਾ :

ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ-ਸਰੋਤ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ	<u>37-42</u>
2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ	<u>43-49</u>
3. ਪਿਛੋਕੜ	<u>50-62</u>

ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ : ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨਹਿਰ, ਕੂਕਾ ਨਹਿਰ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੇ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦਵਾਨ, ਬਕਾਲੀ ਨਹਿਰ, ਰਵਰ ਪਾਰਟੀ ਨਹਿਰ, ਬਾਰੇਲਾ ਸਮਾਜ ਨਹਿਰ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ - ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ

ਬਧਿਬੰਠ ਦੂਜਾ :

ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਰਤ ਬਧਿਬੰਠ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ।	<u>63-86</u>
(ੳ) ਬਧਿਬੰਠਤਮਵਾਦ (ਬ) ਰਹੀਸਵਾਦ (ੲ) ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ	<u>86-100</u>
(ਸ) ਸਮਾਜਵਾਦ (ਹ) ਬਾਇਰਾਵਾਦ (ੲ) ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ	
2. ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ	<u>101-119</u>

ਬਧਿਅਾਇ ਤੀਜਾ :

ਵਿਸ਼ਾ - ਪੰਖ

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਧਿਅੰਨ

1.	ਬਧਿਅੰਤਰਕ - ਪੰਖ	<u>120-133</u>
2.	ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ	<u>133-142</u>
3.	ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ	<u>143-152</u>
4.	ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਪੰਖ	<u>152-159</u>
5.	ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ	<u>159-162</u>

ਬਧਿਅਾਇ ਚੌਥਾ :

ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ

163-208

1. ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।
2. ਦੋਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਜੀਵ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।
3. ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਤਮਾ - ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਜੀਵ - ਜਗਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।
4. ਦੋਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।

ਬਧਿਅਾਇ ਪੰਜਵਾਂ :

ਡਾਸ਼ਾ - ਫ਼ੈਲੀ

1.	ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਫ਼ੈਲੀ	<u>209-225</u>
2.	ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਫ਼ੈਲੀ	<u>225-230</u>

3. ਦੇਹਾਂ ਵਾਰਤਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ - ਪ੍ਰਸੰਗ : ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦ,
 ਤਤਤਵ ਸ਼ਬਦ, ਖੁਰਦੂ - ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦ, ਬੰਗਦੇਹੀ ਸ਼ਬਦ, ਬੋਲਨਾ
 ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ।

230-246

4. ਦੇਹਾਂ ਵਾਰਤਕਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ

247-251

5. ਦੇਹਾਂ ਵਾਰਤਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪਾਠਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

251-256

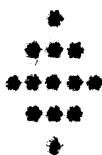
ਬਿਸ਼ੇਸ਼ ਟਿੱਪਣੀ :

ਨਿਬੰਧ

257-268

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸੂਚੀ

269-277

ਮੁਖਬੰਦ :-

ਕਾਗੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੁੱਢਲੀ ਵਾਰਤਕ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ ਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਭੁੱਲੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਉਠਾਏ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਨਾਕਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਅਥਵਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਈਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਮੁਨਾਕਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਿਆ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਟੁੱਟਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਠੀਕ ਜੇਠੇ ਮੈਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੇਅਰਮੇਨ ਡਾ. ਨਰੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਬਣ ਜੁੜੇ ਮਿਆਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਬਹੁਤ ਖਿੱਛੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਈਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾ. ਨਰੇਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨਭਾਉਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਨਿਰਰਾਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੇਅਰਮੇਨ ਡਾ. ਨਰੇਸ਼ ਦੀ ਅਤੀ ਓਲਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਨਈਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮੇਰੀ ਯੋਗ ਅਭਵਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਅਭਵਾਈ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਘਾਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿਠੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੁੱਧ ਤੇ ਖਾਰਬਿਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਨਈਂ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ।

ਮੈਂ ਘਾਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਮਿਸ਼ ਨਮਿਤਾ ਕਾਲਕਾ ਅਤੇ ਹਰਵਿੰਦਰ ਤੇ ਮਿਨੇ ਸਨੇਹਮਈ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਨੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਵੀ ਘਾਪਣਾ ਰਾਜ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਨਈਂ ਠਾਂਡ ਉਠਾਇਆ ਹੈ ।

*****

ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਕੁਮਿਤ

1. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਕ : ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ
2. ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਕ
3. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਤਾਈਂ ਚੌਥੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਥਾਨ
4. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਭਾਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਥਾਨ
5. ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਚੌਥੇ ਸਿੱਖ ਦਾ

ਕੁਮਿਕਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ : ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਹਨ। ਵਾਰਤਕ ਇਮਾਨ ਦੀ ਰਾਹ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦਿਲ ਦੀ ਖਵਾਹ। ਜਦੋਂ ਖਾਲੀ ਭਾਤੁਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਚਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਬੋਧਿਕ ਉਦੋਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਤੁਕ ਵਿਖੜੀ ਫੀਕੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਬੋਧਿਕ ਵਿਖੜੀ ਵਧੀਕ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਚਰਨਾ ਫਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਨਰੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਕੰਦ ਦਿਲ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਇਮਾਨ ਤੇ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਕੰਦ ਵਿਚ ਕਿਉਂਕਿ ਜਲਦੀ ਦੀ ਖਾਣ ਅਤੇ ਬੋਧਿਕਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਯੋਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।' ¹

ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਰਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਵਿਦਿ' ਧਾਤੂ ਤੇ ਬਣਿਆ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਟੀਕਾ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਰਚਯ - ਰਾਵਯ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ²

ਬੈਨਸਾਈਡਲੇਪੀਡੀਆ ਥਿਟਾਨਿਕਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੋਚ ਕਹਿਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਤੇ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪਰੀਭਾਸ਼ਾ ਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗੀ, "ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਕਟਾਯ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗੇ ਜਿਹੜੇ ਫੀਕਾ - ਫੀਕੀ ਦੀ ਫੇਰ ਵਿਚ ਨਾ ਖਾਉਣ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਬਚਨ ਹੋਣ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਕੰਨਬਾਤ ਜਿਹੜੀ ਚਲੀਤ ਜਾਂ ਤੌਰ ਦੇ ਖਾਧਾਰ ਤੇ ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਸਾਰ ਹੋਵੇ।" ³

1. ਡਾ. ਨਰੇਸ਼: ਕਰਨ ਦੀ ਚਰਨਾ ਵਿਧਾਨ; ਪੰਨਾ 38

2. ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਮੇਠਨ; ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਫੀਕੀ; ਪੰਨਾ 1

3. ਬੈਨਸਾਈਡਲੇਪੀਡੀਆ ਥਿਟਾਨਿਕਾ; ਪੰਨਾ 591; ਭਾਗ 18

ਹਰਬਰਡ ਚੀਫ ਨੇ ਖਾਪਟੀ ਪੁਸਤਕ ਬੰਗਰੇਜੀ ਵਾਰਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ' ਇੰਗਲਿਸ਼ ਪਰੋਜ਼ ਸਟਾਈਲ) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਵਾਰਤਰ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਖਾਖਿਆ ਹੈ ।

" ਕਾਵਿ ਇਕ ਖਜਿਹੀ ਖਡਿਰੀਜਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦਾ ਚਿਨਣ ਨਿਭਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਾਰਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ । ਵਾਰਤਰ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਸਾਢੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸਾਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਹੈ । ਇਹ ਭੇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵਿ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸਤਮਤ ਖਡਿਰੀਜਨਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰਤਰ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ । "1

ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਬੰਤਰ ਨੂੰ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਦੇ ਕਰਕੇ ਠਲੇ ਇਕ ਭੁਣਾਤਮਕ ਬੰਤਰ ਖਾਖਣਾ ਚਾਹੀਏ ਸੋਭ ਹੈ ।

ਭੁਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਣਿਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਾਰਤਰ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜਨਮ ਲਿਆ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਢ ਖਬਰਾਂ ਵਾਰਤਰ ਸਤਿਕਤਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਪਰ ਖਬਰਾਂ ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਖਡਿਰੀਜਨਤਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਢ ਵਿਚ ਸਿੱਧੀਆਂ - ਸਾਦੀਆਂ ਕੋਲਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਖਡਿਰੀਜਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਕੋਰ ਖਤਿ - ਉਕਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਹੋ ਕਰਨਲ ਖਜਿਹਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖਬਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਲਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਬਾਇਬਲ ਇਸੇ ਲਈ ਲੋੜ - ਕਾਵਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਨਾਂ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਸਾਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਲ ਦੀ ਕਸਰੀਟੀ ਤੇ ਪਰਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਕਵਿਤਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੰਤਰੀਵ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਾਰਤਰ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ । ਇਹੋ ਸਥਿਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਮੋਢਨ ਸਿੱਖ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਢ ਮੋਢ ਕਾਲ ਦੀ ਬੇੜੀ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰਤਰ ਹੀ ਲੋੜੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀ

"Prose is a mode of expression which is strictly related to a regular measure of metre. Prose as a mode of expression which avoids regularity of metre and seeks the utmost variety of rhythm".

1. H. Read: English Prose Style: P-IX

ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਥਪ ਠਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਠੋਟ - ਖੁੱਟ ਵਾਲੀ ਬੋਤੀ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰਤਰ ਹੀ ਸਾਢੇ ਹੋਥ ਠੋਤੀ ਹੈ ।
ਪਰੰਤੂ ਥਸੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਰਦੇ ਚਾ ਕਿ ਇਹ ਜਰੂਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ,
ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਪਰਸ਼ਾਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਠਿਖੀ
ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । " 1

ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਕਵਿਤਾ ਠਾਠੋ ਥੋਟ ਉੱਠਤ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ
ਪੁਰਾਤਨ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਜੋ ਕੋਈ ਮੈਟੇਰੀਜਲ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਸੀ ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੀਰ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਠੋਤਾਂ ਦੇ ਚਿਨ ਪੁਰਾਣੇ ਨਈਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਚਰਨਾ
ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਜਿਸ ਠਾਠ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਥਪਣਾ ਚਿਨਪੁਰਾਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਪਹਿਲਾਂ
ਪਹਿਲ ਕਵਿਤਾ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਾਂ - ਕਾਵਿ, ਗੀਤ ਰਸੀ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਠੋਤ - ਕਾਵਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ । ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਠਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਥੋਟ ਉੱਠਤ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ
ਪੁਰਾਤਨ ਮਨੁੱਖ ਬੰਧ - ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਜਿਅਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਦੇਵੀ
ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਧਾ - ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਸੀ । ਇਕ ਕਾਰਨ
ਹੋਰ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨਈਂ ਮੈਟੇਰੀਜਲ ਜਾਂ ਚਿਨਪੁਰਾਣੇ
ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਥਮਤੋਰ
ਤੇ ਜਨਸਿਖਾਂ ਥਾਵੇਂ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਇੱਕਠਾਂ ਵਿਚ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ ਤੇ
ਕਾ ਠੋਤ ਸਨ । ਉਹ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਮਨੁੱਖ ਤਾਤੁਰ ਵਧੇਰੇ ਸੀ ਤੇ
ਬੋਧਿਕ ਥੋਟ । ਇਸ ਨਈਂ ਉਹ ਜਿਅਦਾ ਤਾਤੁਰ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ
ਦੀ ਹੀ ਚਰਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੌਧਕਾਨੀ ਸਾਹਿਤ
ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬੋਮਣੀ ਪਛਾਣੀ ਰਹੀ, ਵਾਰਤਰ ਚਿਰਲੀ ਚਿਰਲੀ
ਹੀ ਮਿਠਦੀ ਹੈ । " 2

" No prose has come down to us, spared from the hands of depredation, but we can presume that it must have been written in the forms it assumed it Sanskrit, Prakrit, Pali and also in Persian."

1. Dr. Mehan Singh, An Introduction to Punjabi Literature, P-1

2. ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ; ਵਾਰਤਰ ਤੇ ਵਾਰਤਰ ਬੋਤੀ; ਪੰਨਾ ... 5.

ਬੰਦੋਬਸਤੀ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿੱਤਕ ਜੇਮਸ ਥਾਮ ਸੁਥਰਲੈਂਡ ਨੇ ਖਾਪਲੀ ਰਚਨਾ
 " ਬੰਦੋਬਸਤੀ ਵਾਰਤਕ ਬਾਰੇ " (ਥਾਮ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਪਰੋਜ਼) ਵਿਚ ਖਾਪਿਆ ਹੈ । ।

• ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ
 ਰਾਵਿ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਪਿਛੋਂ । ਜਦੋਂ
 ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ
 ਰਾਵਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਪਜ ਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾਂ ਕੇ
 ਵਾਰਤਕ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਕਲਾਤਮਕ ਵਾਰਤਕ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ
 ਵਧੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਉਂਦੀ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ
 ਕਰਕੇ ਵੀ ਟੋਚ ਟੁਰਕੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਵਿ ਸਾਹਿਤ
 ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਦਿੰਦਾ । ਠੇਕ ਠੇਕਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਿਨਕਰ
 ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਨਾਮਸ਼ ਲੱਗਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਾਰਤਕ
 ਠੀਕਸ਼ ਲੱਗਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਾਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ
 ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਫ ਰਾਵਿ - ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਹੈ । ॥¹

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ । ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ
 ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ - ਬੰਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਨ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਖਾਰੀਡ ਠਾਕਾ - ਜੋਗੀਆਂ
 ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਧਟੀਆਂ, ਭੋਲਾ, ਸੁਖਨਾ ਠਾਠ ਹੋਇਆ । ਸਿੰਧੀ - ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ
 ਸਮਾ ਦਮਾ ਵੀ ਠੇਕੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਬਾਰੂਕੀ ਸਦੀ ਤੱਕ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ
 ਸਿੰਧੀ ਦੀਆਂ ਹੋਂਦ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰੀਕੀ ਨਾਥ ਦੀ " ਪ੍ਰਾਣ- ਸੰਗਤੀ " ਤੇ ਪਰਬਤ " ਭੋਗਤ -
 ਪ੍ਰਾਣ " ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਕੁਮਵਾਚ ਇਹ ਹਨ :

1. " ਸਵਾ ਨਾਥ ਉਪਦੇਸ਼, ਬਣਵਿ ਨੱਖ ਕੀ ਰਾਤਿ ਦਿਨ,
 ਬਿਚ ਚੁਕਤਿ, ਖਰਟ ਕੁਲ ਪਰਬਤ । ॥

1. James R. Southerland : On English Prose : P-3

2. ਠਾਕ ਸਿੰਧੀ ਕੀ ਬਾਨਿਸ਼ : ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ : ਸਫਾ 38

2. " ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤਿ ਉਪਰਿ ਚਾਰ ਦਿਸ਼ਾ ਪੁਰਖਾ' ਹੈਨਿ ।
ਕਉਣ ਕਉਣ ਪੁਰੀ ਕਉਣ ਕਉਣ ਦਿਸ਼ਾ' ਹੈ । ਪੁਰਖਿ ਦਿਸ਼ਾ'
ਥਾਏ ਉਪਰਿ - ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉਪਰਿ ਚਉਬੀਸ ਸਹੈਸ੍ਰ ਜੋਜਨ ਬੰਮਿਤਪੁਰੀ
ਉਚੀ ਹੈ । " 1

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਭੁਵਨੰਤ ਰਚਨਾ " ਏਕਾਦਸੀ
ਮਹਾਤਮ " ਡਾ. ਤਰਨੇਲ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਇਸ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਪੁਰਖ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਹੋਰ ਵਿਚ ਥਾਂ ਭੁੰਗੀ ਸੀ । ਡਾ. ਤਰਨੇਲ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ
ਥਾਪਣੇ ਸ਼ੇਖ - ਪ੍ਰਬੰਧ " ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬਾਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ " ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ
" ਏਕਾਦਸੀ ਮਹਾਤਮ " ਨਾਂ ਦੀ ਵਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਹਲੇ ਤੀਕ ਮਿਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ
ਰਚਨਾ ਹੈ । " 2

ਭੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਨਮੂਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖਾਹਿ ਸ੍ਰੀ
ਭੂ ਰੁੱਖ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ " ਸਿਰੀ ਚਾਰ ਬਾਣੀ ਭਰਤ
ਬੇਟੀ ਜੀਉਕੀ, ਪਹਰਿਖਾ ਕੇ ਘਰ ਭਾਵਣਾ " , " ਚਾਰ ਕਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਦੇ ਕਉੜੀ
ਭੁਖਾਰੇਬੀ " ਖਾਹਿ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਵੰਦ ਦੇ ਸੂਰਕ ਹਨ । 3

ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਹੋਰ ਰਚਨਾ " ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ " ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ
ਲੇਖਕ ਭੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ । ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੁੱਖ
ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :-

(1) ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੇ (2) ਕਥਨ - ਉਪ - ਕਥਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਕ੍ਰਮ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :-

" ਥਾਥ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ ਕਾ ਡੇਵਾ ਧਿਖਾਉ, ਸੁਮਬੈਦ ਸ੍ਰੀ ਥਾਥੇ ਜੀ ਕਾ
ਬੋਨਣਾ । ਬਜੇ ਸਿਫਨਾਤ ਬੋਨਣੀ ਕੀਤੀ, " ਭੂ ਜੀ ! ਪੈਰ ਤੋਤ ਕਿਸ
ਨੂੰ ਥਾਥੀਐ ? " 4

1. ਨਾਥ ਸਿੰਘੇ ਕੀ ਬਾਨਿਆਂ : ਡੇਰਨ ਪੁਰਾਣ : ਸਭਾ 3

2. ਡਾ. ਤਰਨੇਲ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ : ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬਾਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ : ਪੰਨਾ 21

3. ਸ੍ਰੀ ਭੂ ਰੁੱਖ ਸਾਹਿਬ : ਪੰਨਾ 93, 354, 1278

4. ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਤੀ : ਪੰਨਾ 38

ਪਰ ਤਾਈਂ ਖਸੀ " ਪ੍ਰਾਣ - ਸੰਕਲੀ " ਤੇ ਭੁਭੁ ਕ੍ਰਿਧ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਠੇਖਾ ਵਿਚੋਂ ਵਾਹਤਕ ਵੀਜ਼ ਨੰਡ ਤੀ ਲਈਏ ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਮੁੱਢ ਸਾਫ਼ ਭੁਭੁ ਕ੍ਰਿਧ ਸਾਹਿਬ ਦੋਖਾ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁੱਢਾ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੁਭੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿਗੀਆਂ ਨਿਗੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਖਾਠ ਗੀਤਾਂ ਰਿਖਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸਮਾ ਸੋਨ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਹੈ ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਹਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਖਸੀ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ -

" ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਭੁਭੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਭੁਭਾਏ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਵੀਖਾਂ ਡਾਂਕਾਂ ਵਿਚ ਪਲਿਖਾ । ਨਸਰ (ਵਾਹਤਕ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਠੇਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੋਠ ਭੁਭੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਥਾਭ ਵੰਮ੍ਹਿਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਕੁਨਾਬ ਦੋਖਾ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਰ ਸਿਰਤ ਸਮਝੇ ਨਾਲ ਹਿਲਦੇ ਸਨ । " 1

ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਕਠਨ ਨੂੰ ਖਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੋਨ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਬੁੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਿਖਾ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਹਤਕ ਦੀ ਠੁੰਡਵਾਰ ਲਿਖਤ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ " ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ " ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਖ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸੁਨਝੀ ਹੋਈ ਵਾਹਤਕ ਹੋਵੇ ਵਿਚ ਖਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵਾਹਤਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਸ਼ਨ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਕਠਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਵਾਹਤਕ, ਕਵਿਤਾ, ਸੰਵਾਦ, ਪਾਤਰ - ਚਿਤਰਣ, ਕਹਾਣੀ, ਕਠਪਰਾਬੀ, ਨਾਟਕ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਹੀ, ਖਾਹਿਦ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਚੁਣ ਤੌਰ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਹਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ, : ਬੁੱਢੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 182

1. ਜਨਮਸਾਖੀ (ਪੋਠੋਹਾਂਗੀ ਵਿਚ) ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ (ਮੈਗਨਿਫ ਸਿਖ
ਚਿੰਨ੍ਹ - ਜਿਨ੍ਹ) ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ 1588 ਈ. ਹੈ ।

2. ਇੰਡੀਆ ਥਾਨਿਸ ਵਾਨੀ ਜਨਮਸਾਖੀ । ਜਿਹੜੀ 1635 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਰਚੀ ਗਈ । ਇਹ ਮਿਤੀ : ਜੁਗਵਾਨੀ : ਸਾਖੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਉਂਡੀ ਹੈ ।

3. ਸੋਚੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਨੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਜਿਹੜੀ 1619 ਈ. ਤੋਂ 1650 ਈ.
ਵਿਚਰਾਏ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ ।

4. ਬਾਦਿ ਸਾਖੀਆਂ (30) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੀਆਂ । ਇਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ 1701 ਈ.
ਤੋਂ 1704 ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਹੁਣ ਇਹ ਡਾ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ
ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਭਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਖੀਆਂ ਇਹ ਸੰਨੀਆਂ ਕਈਆਂ ਹਨ ।

(ੳ) ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਜਨਮਸਾਖੀ 157 ਸਾਖੀਆਂ (ਸੰ. ਡਾਈ ਵੀਚ ਸਿੰਘ) ਸਤ੍ਰਾਹੀ
ਸਾਖੀ ਦੇ ਵੱਧ ਵਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ।

(ਬ) ਸੋਚੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਨੀ ਜਨਮਸਾਖੀ 575 ਸਾਖੀਆਂ (ਸੰ. ਡਾ. ਕ੍ਰਿਪਾਨ
ਸਿੰਘ) 1629 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਚੀ ਗਈ ।

(ੲ) ਡਾਈ ਬਾਨੀ ਵਾਨੀ ਜਨਮਸਾਖੀ (ਸੰ. ਬੀਸ . ਬੀਸ ਅਭੇਦ) 72 ਸਾਖੀਆਂ

(ਸ) ਜਨਮਸਾਖੀ ਡਾਈ ਘਿਓ ਵੀਚ ਵਾਲੀ, 1640 ਈ. ਵਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਠਹਿੰਡੀ ਜਾਂ
ਪੋਠੋਹਾਂਗੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਤੇ ਕਈਆਂ ਉੱਤੇ ਅਰਬੀ ਤਾਰਸੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਲ
ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਜਿਅਦਾ ਨਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤੁੰਜਾਇਣ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਰ
ਬਾਧਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਬਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪੱਖ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਵਿਚ ਮੌਲਿਕ ਵਾਰਤਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਿਖੀ ਗਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਅਦਾ ਬਹੁਵਾਕ ਦੀ
ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਖਾਸ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਗਏ । ਅਤੇ ਇਸ
ਕਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਤਮ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ।

ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਠੁਕੜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੈ । ਇਸ ਨਈਂ ਬਜਾਏ ਟਰਸਟੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬਾਰੰਡ 1860 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਗਲੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਧੀਨ ਹੋਇਆ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਬੰਗਲੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਏਸ਼ੀਆ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਫਲਸਿਫੇ ਹੋਰ ਵਿਚ ਆਏ । ਪੰਜਾਬੀ ਭੂਗੋਲਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਆ ਗਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਈਂ ਚੰਪਤਰੀਆਂ ਰਿਸ਼ਾਲਾ ਟੋਰਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ । ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਹਿਲੋਰੀ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬੰਗਲੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਸਭਿਅਚਾਰ, ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਅੰਤਰਵਾਉਣ ਨਈਂ " ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਵਿਧ " ਤੇ " ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤ ਚੀਤ " ਵਰਗੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਆਇਆ । ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਹਿਲੋਰੀ ਜਿਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਮੋਢੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਬੀਜ ਵੀ ਆਲੇਪ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਗਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਆਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚਨੀ ਬੋਲੀ ਲਿਖਰਦੀ ਗਈ । " ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤ ਚੀਤ " ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਨਾਸ਼ਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪ-ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ-ਚੀਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਕਾਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਡਿਯਾਨੀ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਮੋਢੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ । ਆਪ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਬੀਜ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਿਚਾਰੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਹੀ ਸਮਕਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਕ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਬੜੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ । ਆਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਬੀਜ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਤੇ ਡਿਯਾਨੀ ਜੀ ਬੋਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ । ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ :-

" ਵਿਵਿਧ ਰਤਨਾਕਰ " ਚਰਿਤ੍ਰਾਵਲੀ ਤੇ ਅਨੇਕ ਦਰਸ਼ਨ " ਆਦਿ । ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਡਾਈ ਫਿੱਤ ਸਿੰਘ ਹਨ । ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤਾਂ ਉਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਦਾ ਵੇਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ । ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਚੌਥੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਮੌਨਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਸਾ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਹੈ । ਬਾਗੀ

ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਥਾਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁ ਉਥੇ ਵਾਰਤਕ ਨਿਖਾਈ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਠ ਤੇਨਾ ਠਾਬ, ਗਿ. ਯਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਕੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਰਲਲ ਯੋਗ ਹਨ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਲਲ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਇਸ ਕਾਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜਿਖਾਦਾ, ਭਾਵ ਬਹੁਦੇ ਸੁਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਂਗ, ਨਿਖਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਹੁ-ਡੁਟਾਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਦੇ ਸੁਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਰਾਏ ਪਾਸੇ ਨਿਖਾਰ ਠੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਾਡੀ ਇਸ ਕਾਨ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸੀ ।

ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਖਾਰਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਸਰਾਖਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ । ਥਾਪ ਦੀ ਗੋਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਥਕਾਵ ਤੇ ਮਿਖਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ । ਥਾਪ ਪਹਿਲੇ ਗੋਰ ਲੇਖਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਖਟ ਵੰਗ ਲੇਨਾ ਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ, ਕਨਾ-ਪੁਰਣ, ਬਹੁ-ਭਾਤੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਮੋਕਲ ਸਿੰਘ ਵੰਦ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਠਾਡਾ, ਸ੍ਰ. ਨਾਨ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਥਕਾਨੀ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ।

ਕੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਨ ਨਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਮਿਤਾ-ਪ੍ਰੀਤਮ, ਅਜੀਤ ਕੋਰ, ਲਨੀਪ ਕੋਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਬਲਵੰਤ ਭਾਗਡੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭੁੰਗਣ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਨਾਮਗੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ।

ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਥਾਪਕਾਰਾਂ, ਰਸਾਨਿਕਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਚੰਗਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ, ਉਥੇ ਗੋਰ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਘਾਥਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਦੀ ਤੇ ਨਿਰਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਾਹਿਤ ਵਧਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਰ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਰਖ ਦੇ ਫਰਜ਼ੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਾਡੇ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ

ਵਿਚ ਸਮਾਏਕਨਾ ਤੋਂ ਠੇ ਬਾਘਣਾ ਧੋਰਵਾਨ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰੋਸ਼ਨ ਠਾਠ ਬਾਘੁਜਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ :-

“ ਕੋਰ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਾਏਕਨਾਂ ਤੋਂ ਦਾ ਧੋਰਵਾਨ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ”¹

---

1. ਡਾ. ਰੋਸ਼ਨ ਠਾਠ ਬਾਘੁਜਾ, ਬਾਘੁਨਿਕ ਵਾਚਤਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਭੂਨੀਖਾਂ 1982

ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਸੀਂ ਨੌਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਠਾਥਾ ਜੋੜੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਠਾਥਾ ਜੋੜੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਸਾਹਿਤ ਸਾਫ਼ ਨਰਫਰ ਕਰਦਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਪਨਿਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸ ਕਹਿ ਲਓ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਪਰ ਰੁਣ ਤੌਰ ਦੀ ਖੋਜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਡਾਕ ਪੂਰਣ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ (950 ਈ. ਤੋਂ 1500 ਈ. ਤੱਕ) ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਤਭੇਦ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ - ਰੋਰਖ ਉਪਨਿਬੰਧ " ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਿਰੰਤਰ ਧਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ " ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਪੌਧਰਨਾਮ " ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਜਿਖਾਦਾ ਨੇੜੇ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੋਈ ਵਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਹੁੰਦਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਪਣੇ ਹਿੰਦੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅਰਬੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਇਥੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

" ਸ੍ਰੀ ਠਾਥ ਪਰਮਨੰਦ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਰੂਪੁ ਹੈ, ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਮਹਾਂ ਸਿਧਨ ਦੇ ਨਰਧਿਕਾ ਹੈ ਤਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਧਮਾਰੇ ਖਾਏਸ਼ ਹੋਰ ਇਹਾ ਖਾਏ ਖਾਵਰਤਨ, ਏਕ ਸਮੇਂ ਵਿਮਲਾ ਨਾਮ ਮਹਾਂ - ਦੇਵੀ ਗਿੰਭਿਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੁਕਤ ਭਈ। ਸ੍ਰੀ ਮਨ ਮਹਾਂ ਕੋਰਕਸ ਠਾਥ ਤਿਨ ਸੇ ਪ੍ਰਫੁੱਟ ਹੈ। ਤਾਂ ਕੇ ਚਿਸਮਸ ਦੂਰ ਕਰਿਓ ਮੇਂ ਤਾਤਿਪਰਥ ਹੈ।

ਠੇਕਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਕਹਿਵੈ ਚੇਤ ਕ੍ਰਿਪਾਨ । ਤਸੇ ਮਹਾ ਜੋਗ ਵਿਦਿਆ
ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਿ ਕੇ ਤਿਨ ਕੇ ਬੇਸੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਥ ਸਾਖੀ ਸੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਕਟ
ਕਰੈ ਹੈ । " 1

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਖੋ :-

" ਬਰੀਰ ਭੁਠਹ ਏਕ ਬੜੀ ਠਹੀ ਭੁਜਰੀ ਮੁਝਿ ਪਹਿ ਹਜੂਰਿ ਦਿਨ
ਬੰਦਗੀ ਭੀ ਏਕ ਬੜੀ ਠਹੀ ਭੁਜਰੀ । ਧਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਜਾਨਿ । ਇਨ
ਠਰਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਰਾਹ ਮਾਧਸ ਹੈ । ਠਰਸ ਇੰਦ੍ਰ ਸਥਾਣਾ
ਸੋਈ ਜੋ ਹਰ ਹਵਾਲ ਸੁਕਰ ਕਰੇ । ਹਰ ਹਵਾਲ ਸੁਕਰ ਕਰੇਗਾ ।
ਤਹਿ ਬਾਪ ਨੇ ਠਰਸ ਪਰਿ ਕਾਵਾ ਹੋਇਗਾ । ਜਿਨਿ ਬਪਟਾਰ ਰਾਧਾ
ਖਾਏ ਬੇ ਜਵਾਨ । ਸੋਈ ਸੀਸਾ ਮੇਂ ਭੁਟਸਾ ਹੈ । ਸਬ ਸੀਸਾ ਮੇ
ਬਹਮਕ ਸੇ ਹੈ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰ ਕੇ ਪੀਛੇ ਬਧਕਸ ਡਿਓ । ਤਿਸ ਨੂੰ ਬਤਿ
ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਬਕਸੈਗਾ । " 2

ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ, ਵਾਚਤਕ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਉਰਦੂ ਦੇ ਜਿਅਦਾ
ਨੇੜੇ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।

ਪੂਰਬ ਠਾਠਕ ਫਾਲ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਿਸਮ
ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਚਤਕ ਕਹਿਵੈ ਵੀ ਠਰਸ ਠਹੀ ਬਾਉਂਦੀ ।
ਜਿਵੇਂ :-

ਠੇਕ ਕਾਵਿਧਾਰਾ
ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਕਾਵਿਧਾਰਾ
ਸੂਫੀ ਕਾਵਿਧਾਰਾ
ਇਸਨਾਮੀ ਕਾਵਿਧਾਰਾ
ਬੀਰਬਸੀ ਕਾਵਿਧਾਰਾ

-
1. ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ : ਨਰਿੰਦਰ ਧੀਰ : ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ : ਭਾਗ
ਵਿਭਾਗ, ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ 8
  2. ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ - ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ : ਪੀ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ . ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ :
ਭਾਗ ਵਿਭਾਗ, ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 362

ਇਸ ਭਾਨ ਭਾਵ ਪੂਰਵ ਠਾਨਭ ਭਾਨ, ਵਿੱਚ ਸਭੰ ਵਾਚਤਕ ਦੀ ਚੰਨਗੀ
ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਠਾਨਭ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।

ਇਸ ਹੋਰ ਕਿਧਰ ਜਿਧਰੀ ਤੇਰਵੀ ਹੋਧਵੀ ਸਦੀ ਦੀ ਚੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾ.
ਤਰਠੇਠ ਸਿੱਖ ਖੇਵੀ ਪਾਸ " ਏਕਾਦਸੀ ਮਹਾਨਮ " ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਬੋਲੀ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਤਨ
ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਸਠ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ, ਰਾਬਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬਿਸ ਅਰਿਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ
ਮਿਸ਼ਰਤ ਰੂਪ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ :-

" (ਏਵ) ਤੇ ਰਿ ਪੂਜਾ ਕਰਣਿ, ਜੋ ਤੁਮੇ ਜਪਾ ਕਰੀ ਬੋਲੀ
ਦੇਣਾ, ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਧ੍ਰਮਾ ਜੀ ਨਾਰਵਾ ਕੀ ਬੋਲਵਾ ਚੰਨ ਏ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ
ਤੁਮੇ ਏਹਿ ਰਵਿ ਪਲਿਤੁ ਕਰਾ ਪ੍ਰਭੀ ਅਜ ਤਿਨ ਅਸੇ ਗੀਤਿ ਪਾਸ
ਠਹੀ ਦਸਿ, ਏਹੀ ਜੋ ਕਰਾ ਹੇਠ ਸੋ ਮਹਾ ਰੂਪਤ ਵਾਚਤਾ ਯਨ ।
ਅਸੇ ਏਹੇ ਕਰਾ ਗੀਤਿ ਪਾਸ ਠਹੀ ਦਸਿ, ਏਹੀ ਜੋ ਕਰਾ ਹੇਠ ਸੋ
ਮਹਾ ਰੂਪਤਿ ਵਾਚਤਾ ਯਨ । ਅਰੁ ਹੋਰ ਸੋ ਰਵਿ ਬੋਲਵਾ ਯਨ ।
ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦਾ ਜੀ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਣਿ । ਏਹਿ ਇਸ ਏਕਾਦਸਿ ਕਾ
ਰੇਵਤਾ ਯਨ । ਤਾ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਧ੍ਰਮਾ ਜੀ ਕਰਾ ਬੋਲਵਾ ਚੰਨ । " 1

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ -
ਤਾਵਾਂ ਖੋਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਦੀ ਅਸਠ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਠਹੀਂ ਜਾਪਦੀ । ਬੁਣ ਤੌਰ
ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਵ ਠਾਨਭ ਭਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਵਾਚਤਕ ਅਪਣੇ ਅਸਠੀ ਰੂਪ
ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਠਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਹਰ ਰਚਨਾ ਅਸਠ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ, ਰਾਬਸੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਰਿਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ
ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਤਾਂ ਹੁਸ ਵਿੱਚ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਹੋਈ ਵਾਕ ਹੈ ।

ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਉਕਤੀ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ
" ਪੰਜਾਬੀ ^{ਸਾਹਿਤ} ਭੂਭੂ ਠਾਨਭ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੰਚਰਾ ਤੁਮਾਨੇ ਬ੍ਰਿਭਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲਿਖਾ । ਨਸਰ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਠੇਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਭੂਭੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਬੰਮਿਤ ਠਾਨ ਸਿੰਘੇ

---

1. ਅਠਾਵ੍ਰਵਾਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਧ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਠੇਠਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਤਾ. ਤਰਠੇਠ
ਸਿੱਖ ਖੇਵੀ, ਪੰਨਾ 30

ਭੁਲਾਭ ਲੀਖਾ ਪੌਤੀਖਾ ਵਾਹ ਸਿਰਤ ਸਮੀਰ ਠਾਠ ਚਿਲਦੇ ਸਠ ।¹ ਤਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੌਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਾਉਂਦੇ ਚਠ ।

ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਖਾਧਾਰ ਤੇ ਖਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਕਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਥ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਵਾਰਤਰ ਰਚਣਾ ਖਾਪਣੇ ਖਸਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖਸਨ ਵਿੱਚ ਨਿਖੀ ਹੀ ਭੁਭੁ ਠਾਠਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਡਈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰਚਣਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ । ਭੁਭੁ ਠਾਠਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਰ ਰਚਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਠੇਕ ਇਸ ਲਈ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਭੁ ਠਾਠਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਭੁਭੁਖਾ ਦੱਖਾ ਸਾਖੀਆਂ, ਬਚਨਾਂ ਖਾਹਿ ਨੂੰ ਸਾਂਝਣ ਦੀ ਠੇਕ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਵਾਰਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਿਖਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਿਤਾ ਠਾਠੇ ਵਾਰਤਰ ਨਿਖਾਵਾ ਧੋਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੇ ਠਾਠ ਹੀ ਜਿਉਂ ਬੋਧਿਕ ਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੁੱਕ ਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਵਾਰਤਰ ਹੋਰ ਵਿੱਚ ਖਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰਤਰ ਦਾ ਖਾਹਿਤ ਸੁੱਕ ਜੋ ਭੁਭੁ ਠਾਠਰ ਕਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਕ ਦਾ ਸੁੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤਵਿਖਾ ਕਾਲ ਜਬੂਰ ਸੀ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਖਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਖਾਧੂਖਾ ਦੱਖਾ ਜੀਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਰਮ ਦੇ ਖਾਧੂਖਾ ਠਾਠੇ ਸੇਸਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਝੇ ਬਝੁਤੇ ਤਰਕ ਦੀ ਜਬੂਰ ਠੇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਾਰਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਧਿਥੀਠ ਕੀਤੀਆਂ ਪਤਾ ਵੰਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਰਵਿਤਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਪਣੇ ਖਮੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਵਾਰਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਭੁਭੁ ਠਾਠਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਠਾਠ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਰਤਰ ਵਿੱਚ ਭੁਭੁਖਾ ਦੱਖਾ ਸਾਖੀਆਂ ਨਿਖੀਆਂ ਡਈਆਂ । ਭੁਭੁਖਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਖਾਖਿਖਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਖਸਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵੰਠਗੀ ਹੀ ਇਸ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜੋ ਕਿ ਬਾਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੱਖਾ ਵੰਠਗੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਧ ਕਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਖ, ਪੰਨਾ 182

ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਾਲ ਮਿਥਣ ਸਮੇਂ ਖਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੌਧ ਕਾਲ ਤੌਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਰ ਨਿਖੀ ਹੀ ਮੌਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਥਪ ਖਨੁਸਾਰ, " ਨਸਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਗੀਰਾ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਰਗੀਰਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਤੇ ਵੰਡੀ ਹੋਈ "।¹ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਖਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਥਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਸੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਖਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਖੀ ਹੀ ਤੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਨਿਖਤੀ ਨਮੂਨੇ ਸਾਡੇ ਸ੍ਰੀ ਤੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਖਾਦੇਯਾ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਤੁਰੂਕਾਂ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਾਦੇਯਾ ਚਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ।

(1) " ਵਡਹੀਸ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲ ਨਾ ਬਹਿਨਮਿ ਕੀ ਹੁਨਿ ਕਾਵਣੀ । " ²

ਉਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ (ਜੋ ਕਿ ਮੌਧ ਕਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ) ਹੀ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਜਨਮ ਕਾਲ ਹੈ । ਤੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਫੋਟੋਆਂ, ਟੀਕੇ, ਪਰਮਾਰਥ ਖਾਦਿ ਨਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਾਰਤਰ ਖਾਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੋਜੂਦ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਤੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਾਦੇਯਾ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰ ਖਸੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਵਾਰਤਰ ਨਿਖੀ ਰਈ ਵਧੇਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਾ ਉਤੇ ਨਿਖੀ ਰਈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰਤਰ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਖਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਿਖਾ । ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੈਰ ਨੇ ਬੇਕੁਰ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ , ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ, ਪੰਨਾ 182

2. ਸ੍ਰੀ ਤੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 585

ਪਾਸ' ਪਠਟਿਖ' । ਭੁਣ ਹਰ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਚਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਖੀਆਂ, ਕੋਸ਼ਟਾਂ, ਟੀਕਿਆਂ ਤੇ ਦਾਖਲਾਨਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਖਾਹਿ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵਾਚਤਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਢੀਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਮਿਊਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਉਨਤੀ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਰਕ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਖਾਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵਾਚਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਕੀਰਤ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਵਾਚਤਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਿਆਂ ਪੁਸ਼ਿਧ ਸਾਖੀਆਂ ਇਹ ਹਨ ।

1. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ
2. ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ
3. ਭਾਈ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ।

ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਬਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੇ ਖਾਹਿ ਵਿੱਚ ਖਾਹਿ ਕਾਲ (1535 ਈ.)

ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ । ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਖਾਹਿਐਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਇਹ 1623 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ 1619 ਈ. ਤੋਂ 1829 ਈ. ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਨਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਠਲ ਠਾਲ ਕੋਸ਼ਟੀਆਂ ਤੇ ਟੀਕੇ ਖਾਹਿ ਵੀ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਕੋਸ਼ਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਸ਼ਿਧ ਇਹ ਹਨ ।

1. ਸੰਕੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਟਿ
2. ਕੋਸ਼ਟਿ ਜਿਤੇ ਰੰਧਾਏ ਦੀ
3. ਕੋਸ਼ਟਿ ਜਲਕ ਕਾਲ
4. ਨਿਰੰਜਨ ਠਾਲ ਕੋਸ਼ਟਿ
5. ਕੋਸ਼ਟਿ ਸੁੰਦਰ ਠਾਲ
6. ਕਨਕੁੰਰ ਠਾਲ ਕੋਸ਼ਟਿ
7. ਬਾਬਾ ਠਾਲ ਠਾਲ ਕੋਸ਼ਟਿ

8. ਰੋਰਖ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਟਿ
9. ਰੋਸ਼ਟਿ ਰੋਰਖ ਭਰਬਰੀ ਨਾਲ
10. ਰੋਸ਼ਟਿ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ।

ਸਿੱਖ ਭੂਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਭੁਕਮਨਾਮੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਰਤਰ ਵਿੱਚ
ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਖੇ
ਕਏ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ ।

ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਭੂਤ ਨਾਲਕ ਕਾਨ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਸ
ਕਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਖੀਆਂ, ਰੋਸ਼ਟਾਂ, ਟੀਕਿਆਂ ਖਾਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਰ ਨੇ ਸਰਬ ਕੀਤਾ ਅਤੇ
ਵਾਰਤਰ ਖਾਪਟੀ ਖਸਨੀ ਮੀਚਿਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਣ ਲੱਗੀ ।

~*~

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਥਾਨ :

ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਮੂੰਹ ਮੁਰੰਦਰਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਖਲ ਨਿੱਕਾ । ਡਾ. ਭੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਖਨੁਸਾਰ,

“ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵੀ ਮੋਢੀ ਹਨ । ਖਾਸ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਿਖਾਰੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਖ਼ੈਨੀ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਖ਼ੈਨੀ ਦਾ ਖ਼ੈਸ਼ ਖ਼ੈਵੋਂ ਨਾ ਮਾਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਰਿਖਾ ਹੈ । ”¹

ਬਾਹੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਬਾਹੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬਾਰੰਤ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬੰਜ ਕੌਨ ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਕ ਨਾਨੋਂ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਖਾਵਾ ਚੁੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਖਾਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਸ ਕਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਕ ਹਨ । ਖਾਸਏ ਖਾਸਏ ਸਾਹਿਤਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਾਰੰਤ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ - ਹਿਸਾਬ ਤੇ ਦੋ - ਸੁਮਾਰ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਡਾ. ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਖਨੁਸਾਰ,

“ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਨਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਏਨਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਵਾਨਾ ਕੰਮ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਡੋਲਾਏ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ,

---

1. ਡਾ. ਭੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬੰਡ, ਪੰਨਾ 294

ਗੋਤ, ਸਰੋਤੀ ਰਛਣ, ਬਿਰਤਾਂਤੀ ਕਾਵਿ ਖਾਹਿ ਰੂਪ ਵੰਨ-ਸਵੰਨੇ
ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਨਵੇਂ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਰਚੇ । ਵੰਦ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵੀ
ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਵੰਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਠਾਕੁਰ, ਲੇਖ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ,
ਠਾਟਕ, ਜੀਵਨੀ, ਵਿਆਖਿਆ, ਸੰਪਾਦਨਾ, ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ, ਸਮਾਲੋਚਨਾ
ਖਾਹਿ ਕੋਈ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ
ਨੇ ਖਾਪਣੀ ਕਲਮ ਦੀ ਡੇਢ ਵਾ ਮਾਣ ਨਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਵੇ ।¹

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵੰਦ ਦੇ ਤੁਸਾਰੂਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ ?
ਇਸ ਵੰਨ ਦਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਪੂਰਬ ਖਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਸਮਕਾਲੀ ਖਧਿਕਾਰੀਆਂ,
ਭਾਈ ਇੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਖਾਹਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੰਦ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੰਦ, ਪ੍ਰਿ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਖਾਹਿ
ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਪ ਦੇ ਹੀ ਉਤਰ ਖਧਿਕਾਰੀ ਹਨ । ਇਹ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀ ਵੰਨੀ ਖਾਣ
ਹੈ ਕਿ ਖਾਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੰਦ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ - ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸੰਤ - ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਭੁਭਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ
ਦੇ ਖੁਨ੍ਹੇ ਮੇਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਾ ਖਿਲਾਰਿਆ । ਖਾਪ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮਰਿਕਾਵਾ ਰਾਇਮ ਰੱਖਕੇ ਨਵੀਂ
ਨੂੰਕ ਬੰਨੀ ਹੈ । ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੰਦ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਹਿਓ ਬਬਰ ਰੂਪ ਬਹੁਤ
ਬੰਟ ਮਿਲਣਗੇ । ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਖਾਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਠਾਨਰ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੰਦ ਰਚਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰਾ ਖਾਪਣ
ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ । ”²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਮੀ ਵੰਦ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਖਾਪ ਨੇ ਉਹ ਭੁਟਿਆ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ
ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਧੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਠਾਕੁਰ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਵੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ
ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਖਾਪ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖਾਹਿਤ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ । ਰਵੀ

1. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰਸੋਲ, ਆਧੁਨਿਕ ਵੰਦਗਾਰ, ਪੰਨਾ 67

2. ਪ੍ਰਿ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬੰਦ, ਪੰਨਾ 81

ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਥਾਪ 1905 ਵਿਚ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਏ ਜਦੋਂ ਥਾਪ ਦਾ ਮਹਾਂ ਰਾਇ ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਥਾਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੁੰਦਰੀ 1898 ਈ. ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਥਾਪ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਭੂਗੋਲਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਥਾਪ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਵਾਸਤਵ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਲ-ਕ੍ਰਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

- 1898 " ਸੁੰਦਰੀ " ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਠਾਠ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ।
- 1899 - 1900 ਬਿਜੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਭਾਗ - 1
- 1910 ਰਾਜਾ ਨਖਵਾਤਾ ਸਿੰਘ
- 1916 ਭਰਬਰੀ ਹਰੀ ਤੇ ਨੀਤੀਸ਼ਤਰ
- 1921 ਬਾਬਾ ਠੋਧ ਸਿੰਘ
- 1925 ਕਲਕੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ, ਭੂਗੋਲੀ ਰੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ।
- 1926-35 ਭੂਗੋਲ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ।
- 1927 ਭੂਗੋਲੀ ਵੰਸ਼ ਕੋਸ਼ - ਏ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਆਫ ਭੂਗੋਲੀ ਵੰਸ਼ ਕੋਸ਼। ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਭਾਗ 2
- 1928 ਭੂਗੋਲੀ ਠਾਠ ਚਮਤਕਾਰ, ਭੂਗੋਲੀ ਠਾਠ ਦੇਵ ਦੀ ਜੀਵਨੀ।
- 1944 ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ।
- 1951 ਅਸ਼ਟ ਭੂਗੋਲ ਚਮਤਕਾਰ, ਭਾਗ 2
- 1953 ਭੂਗੋਲੀ ਵੰਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਠੀਕੀ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ।
- 1893-1957 ਤਕ ਲਗਭਗ 1200 ਟੈਕਟ, ਨਿਰਨੁਲਾਹਾ ਨਾਂ ਹੋਏ ਲਿਖੇ।
- ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਠਾਠ ਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਠਾਠ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹਨ ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਦਾ ਅਸ਼ੁੱਧ ਤਸਵੀਰ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਸਾਹਿਬਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੁਘਾਰਾ ਰਚੀ ਗਈ ਵਾਚਤਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਾਮ ਤੌਰ ਤੇ ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ ਵਾਚਤਕ ਦਾ ਮੋਢੀ ਲੇਖਕ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਖਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰਚੀ ਗਈ ਵਾਚਤਕ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਇਹ ਕਥਨ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ ਵਾਚਤਕ ਦਾ ਖਾਰੀਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨੁਧਿਅਣੇ ਦੇ ਟੀਸਦੀ ਮਿਥਨਰਾਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਖਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਵਿਖਾਰਣ ਤੇ ਕੋਸ਼ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਚਤਕ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਠੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਚਿਤੀ ਤੇ ਸਾਧਨ ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ ਵਾਚਤਕ ਦੀ ਉਪਜ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਲਈ ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ ਸਨ । ਇਸ ਦੇ ਠਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ ਵਾਚਤਕ ਲੇਖਕ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਨੇ ਵੀ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ " ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਚਿਖਾ " (1866 ਈ.) ਅਤੇ " ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰ ਬੀਰ " (1875 ਈ.)

ਇਸ ਦੇ ਠਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੌਠ ਲਿਖੇ ਵਾਚਤਕ ਲੇਖਕ ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ ਈਸ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਖਾਮਲੇ ਰੱਖੇ ਖਰਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

(1) ਬਿਧਾਗੀ ਠਾਲ ਪੂਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਠਾਲ ਰਲਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਖਾਮ ਪੁਸਤਕ " ਵਿਚਿਖਾ ਰਤਨਾਕਰ " ਲਿਖੀ । ਇਹ ਵਾਚਤਕ ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ ਈਸ ਦੀ ਖਾਰੀਡਿਤ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ।

(2) ਗਿ. ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਤਰਕਾਰੀ ਈਸ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟੋਕਟ ਵੀ ਲਿਖੇ ਸਨ ।

(3) ਉਰਮੈਂਟਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰੋ. ਡਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਟੋਕਟ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਈਸ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ।

(4) ਗਿ. ਗਿਰਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਾਹਿਤ ਵਾਚਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ।

(5) ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ " ਮਹਾਰਾਣੀ ਸ਼ਰਧਾਕੋਰ " ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਬਿੰਨੀ ਵਾਲੀ ਕਠਮਈ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਮੁਹਾਰੇ ਵਾਲੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਇਸ ਖਾਸ਼ਿਥੇਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 1893 - 94 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਖਾਮੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਲਿਖਣੀ ਖਾਰੀਡ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਖਾਸ਼ੁਨਿਕ-ਪੰਜਾਬੀ

ਵਾਰਤਰ ਦਾ ਖਾਥਾ ਹੋ ਭੁੱਕਾ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਸੋਚ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਵਾਰਤਰ ਨੂੰ ਚਿਰਸਤ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾੜਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰੀ ਵਾਰਤਰ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਢਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ, ਵਿਖਾਅ-ਮਈ, ਬ੍ਰਿਭਾਤਕ, ਕਾਬ-ਵਿਹਾਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਖਾਹਿ ਰੂਟ ਬਖਸ਼ੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਇਹ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਰਤਰ ਦੀਆਂ ਖਾਧੁਨਿਕ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਸੀ । ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਅਨੁਸਾਰ,

" ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ
ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਠਾਣ
ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ
ਬੋਲਦੀਆਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀਆਂ ਹਨ "।¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖਾਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਰ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਭੁਰ ਕੇ ਪ੍ਰੋੜ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ । ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਓਰੀਆਂ, ਸਵਾਰੀਆਂ, ਅਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਾਂ ਠਾਣ ਭਰਪੂਰ ਕੀਤਾ । ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਡੇਰਾ ਬਖਸ਼ੀਆਂ । ਵਿਖਾਅਕਤ, ਸਿੰਗਾਰਮਈ ਤੇ ਕਨਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਚਲ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਘਿਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੇ ਖਾਧੁਨਿਕ ਪੱਛਮੀ ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਠੇਕੇ ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਆਏ । ਜਿਵੇਂ — ਠਾਣ, ਠੇਖ, ਜੀਛੀ, ਠਾਣਕ, ਸਮਾਏਕਨਾਂ ਆਦਿ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾ ਕਨਾਂ ਕਨਾਂ ਠਹੀਂ ਸੀ ਸਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਪਣੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡਣ, ਠੇਕੇ ਸਿਰਿਉਂ ਸੁਚੀਤੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਚਿਤਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ । ਅਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਗੀਤੀ ਰਈ ਖਾਨਣਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪਣੇ ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਡੇਰਾ ਦਰਿਆ ਖਾਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । " 2

1. ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ, ਖਾਧੁਨਿਕ ਰੋੜਕਾਰ, ਪੰਨਾ 66

2. J.S.Guleria : Bhai Vir Singh, A Literary portrait, P-14

ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਡਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਹਨ ।
ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਬਨੁਸਾਰ,

“ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਿਅਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਬੀਜਾ ਡਾਈ
ਕੁਰਦਾਸ ਨੇ 17 ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਭੁਰਿਖਾ, ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ
ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵਾਹਤਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰੁਖਾਰਾ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ 20 ਵੀਂ
ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ । ਇਹ ਰਚਿਤਾ ਅਤਿ ਰਚਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ
ਕਿ ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਡਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਦਾ ਅਧੁਨਿਕ ਸੰਸਕਰਣ ਹਨ । ”¹

ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ
ਬਾਣੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਚਾ ਕਰਨ ਨਈਂ ਅਵਸਰ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ, ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਤੇ
ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਬਾਰੇ ਬਾਣੀ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬਾਰੀਕਾ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਪਏ ਜਾ ਰਹੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ
ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ
ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਦਘਾਟਨਾਂ ਨੇ ਕੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ।

ਅਪਣੇ ਫੇਰੀ ਟੁਕੜੇ ਨੇ ਨਉ, ਫੇਰੀ ਰਿਤਾਬ ਨੇ ਨਉ, ਇਸ ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ
ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਉਸ ਵਕਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵੀ ਇਹੋ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਏਸੇਵੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ
ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਫੇਰੀ ਟੁਕੜੇ ਬਣਨ ਕਾਰਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ
ਹਲਚਲ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਡਾ.
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ,

“ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਹਤਰ ਰਚਸ਼ਨਿਕ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ,
ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਢੰਗ ਦੀ ਹੈ । ਬਾਬੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ
ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਮਈ ਤੇ ਵਿਅਕਿਅਤਮਈ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ”²

ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੇ ਵਾਹਤਰ ਨਿਖਾਰੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ
ਬਾਰੀ ਸੁਫਲੀ ਹੋਈ, ਸਿੰਘਾਮਈ, ਕਣਾ ਪੂਰਤ, ਬਹੁ-ਭਾਂਡੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਅਪਣੇ

1. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਸੋਚ, ਪੰਨਾ 52

2. ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਬ ਪੱਖੀ ਅਧਿਐਨ, ਪੰਨਾ 65

ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਮਈ ਬੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ
 ਬਣੇ ਬਲਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਧਿਕਾਰਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਜੀਤੀ ਵਾਰਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਰ
 ਬਣੇ ਪੇਸ਼ਾਂ ਵੰਡ ਦੀ ਸੁਰਤ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਫੌਨ ਕੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਮਣ ਵੰਡ
 ਸਪਸ਼ਟ, ਸਰਲ ਤੇ ਸਿੱਧਾਮਈ ਹੈ । ਇੰਨੇ ਇੰਨੇ ਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਰਤਕ ਬਾਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ
 ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹਨ । ਕਈ ਬਾਪਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਠੇ ਤੇ ਰਵਾਨੀ
 ਬਾ ਜਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਵਿਮਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬਾਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
 ਵਧੇਰੇ ਦਿਸ਼ਾ ਬਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਇਹ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ - ਗੋਰਤਨ ਦਾ ਰਸ
 ਇਕ ਵਾਂ ਤੇ ਬੇਸ਼ੁੱਭਿਕਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

“ ਗੋਰਤਨ ਵਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਗੋਰਤਨ, ਹਾਂ, ਸੁਰ, ਤਾਰ, ਸ਼ਜ, ਸੁੰਦਰ
 ਕਠੇ ਤੇ ਪਿਥਾਰ ਨਾਨ ਭਿਜੇ ਮਨ ਦਾ ਗੋਰਤਨ, ਇਹ ਜਾਨੂ ਹੈ ਜੋ ਮਨ
 ਨੂੰ ਮਨ ਤੋਂ ਭੁਕ ਕੇ ਰਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਡਿਉਂ ਡਿਉਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰ ਵੇ ਮੰਡਲਾਂ
 ਵਿਚ ਉਡਾਰੀ ਨਗਾ ਢੇਂਦਾ ਹੈ । ” 1

ਸੁੰਦਰੀ ਫੌਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਬਕਾਸ਼ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਵਿਚ
 ਏਨੀ ਵਧੇਰੇ ਤੇ ਵੰਡ - ਸੁਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਹੀ ਬਧਿਕਾਰਨ ਗੋਰਤਨਾਂ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਭਾਈ
 ਸਾਹਿਬ ਪੁਤਿ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਭੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਪ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਬਾਪਣੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਮੀਰ ਕੀਤਾ
 ਸਗੋਂ ਬਾਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਬਾਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਉਂਟ ਵਾਲੀ ਇਕ ਪੂਰੀ ਪੀੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ
 ਕੀਤਾ ਹੈ ।

---

1. ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੇਡਟ ਜੋਸਾਇਟੀ, ਟ੍ਰੇਡਟ ਨੰ : 84, ਸੰਨ 1898

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇ ਪੁਰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਥਾਨ :

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਾ ਤੌਰ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਸਿਅਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੂਰਖਾਣੀ ਦੀ ਵਿਖਾਖਿਯਾਵਾ ਸਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੂਪ ਟੀਕੇ, ਪਰਮਾਚ, ਰੋਸ਼ਟਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਖਾਰੀਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਠਾਕਾ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਟਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਧਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਰੂਪ ਖਰਾਦਤ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ, ਹੁਕਮਨਾਮੇ, ਰਸੀਯਤਨਾਮੇ, ਰਹਿਤਨਾਮੇ, ਰੋਸ਼ਟਾ ਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਥੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਠਿਕਠਾਣ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਚਤਰ ਤੇ ਖੋਖਵਾਂ ਵਿਚਾਰ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਖਾਖਣੇ ਪੁਰਖਵਰਤੀ ਰੂਪ ਤੌਰ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਠਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਸਨੇ ਕਈ ਠਵਾਕਾ ਠਾਕਾ ਨੂੰ ਖਪਣਾਏ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਵਾਚਤਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਾਈ ਗੋਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਖਾਸੁਠਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੰਨਿਖਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਤਾਈ ਗੋਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਖਾਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਖਾਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਰਾ ਸਿੱਖ ਸੱਤ ਰੂਖਾਣੇ ਹੀ ਖੁੰਮਵਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਖ ਨੇ ਇਸ ਖਾਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਰੂਰਖਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਤ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਨ ਕਿ ਖਾਖਣੇ ਸੱਤ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਡੀ ਫੋਟੀ ਦਾ ਰੋਹ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੰਨੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਵਰਗੀਆਂ ਠਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਚਤਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਹ ਸਭ ਸਿੱਖ ਖਾਸਿਅਤਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਰੂਖਾਣੇ ਹੀ ਖੁੰਮਵੀਆਂ ਹਨ।

ਤਾਈ ਗੋਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਖਾਸੁਠਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਦਾ ਮੋਢੀ ਖਾਖਿਯਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਖਾਖ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਰਚਨਾ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਾ ਦੇ ਥੇਰੇ ਖੰਡਰ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਖਾਖ ਨੇ ਉਨੀ, ਵਾਰ, ਬਣਤਰ ਖਾਖ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਾਚਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਠਵੀਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਠਵੀਨ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾ ਲਿਆਉਣ ਕਾਰਨ ਖਾਖ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਕਤ ਵਿਕਾਸ ਨਾ ਦੇ ਸਕਾਏਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਡਾਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੇ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬੜੀ ਠੀਕ ਠਾਠ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਅਪਣਾ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਵੀ ਢੀਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਰਿਕ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਚ ਚਰ ਪੱਖ ਤੋਂ (ਭਾਵ, ਰੂਪ, ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਪੱਖ) ਤੋਂ ਬੇਰਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ " ਭੁੱਲੇ ਠੇਖ " ਇਕ ਮੌਲਿਕ, ਨਿਰੋਲਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਰ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਰਚੀ । ਅਪ ਦੇ ਠੇਖ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

" ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ " ਭੁੱਲੇ ਠੇਖ " ਇਤਨੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਰਾਖਵੀ ਥਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । " 1

ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤਾ ਅਪਣੇ ਠੇਖ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਵਿਵਿਧ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਨਿਰੋਲਤਾ ਸ਼ੈਲੀ ਕਾਰਨ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਅਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸੀ । ਅਜਿਹੇ ਸੁਖਸ਼ਮ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇ । ਅਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ । ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

---

1. ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ; ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਬੰਡ; ਪੰਨਾ 274

ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਹ,

ਉਹ ਬਾਪਣੀ ਜੀਨੀ ਵਿਚ ਅਮੋਹ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਉਹ ਹਵਾਇਤਸਾਹੀ
ਤੇ ਸਥਾਵਰਤਾ ਦੀ ਲਕੜ ਨੂੰ ਪਰਤਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ
ਤਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਬਾਪਣੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ
ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ।" 1

ਬਾਪ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਵਿਚ ਰਚੇਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਵਾਰਤਰ
ਲੇਖਕ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਵਿਚ ਵਿਨੋਦਨ ਦੀ ਚਿਰਦੀ। ਬਾਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪ ਨੇ ਸਿਰਫ ਵਾਰਤਰ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ
ਸਗੋਂ ਵਾਰਤਰ ਦੇ ਰੂਪਕ, ਖੇਲੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਧੰਮ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਠੀਕ ਪਾਈਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਾਪ ਦੀ ਨਿਰੋਲ ਲੇਖਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ " ਉੱਨ੍ਹੇ ਲੇਖ "
ਹੈ। " ਉੱਨ੍ਹੇ ਲੇਖ " ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਨਿਰੋਲ ਬੰਦਰਲੇ ਨਿਕਾਸਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ
ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖ ਲੇਖਕ ਦੇ ਬਾਪਣੇ ਮਸਾਲੇ
ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਨ ਤੇ ਬਾਹਰਨ ਉਸ
ਦੇ ਮਜ਼ਹੂਨ ਭਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਬਾਪਣੀਆਂ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ
ਤੇ ਬਾਪਣਾ ਬਾਪਾ ਪਾਠਕ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਬਣਾਵਟ, ਉਚੇਰ, ਰਸਮ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏ ਹਨ।

ਬਾਪ ਦੀ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੋਨਿਰ ਤੇ ਬਨੁਵਾਦਿਤ ਸਿਰਲੇਖ ਲੇਖ
ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੋਨਿਰ ਵਾਰਤਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ
ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

- (ੳ) ਲੇਖ : ਉੱਨ੍ਹੇ ਲੇਖ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਭੁਟਰਨ ਲੇਖ।
- (ਬ) ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ : ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਬਾਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ
ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ।
- (ੲ) ਗੀਤਕਾਵਾਂ : ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਲਿਖੇ ਬਾਲੇਛਾਤਮਕ ਲੇਖ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਨੁਵਾਦ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ " ਉੱਨ੍ਹੇ

---

1. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ; ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਵੰਡ; ਪੰਨਾ 458

ਅਨੁਵਾਦ " ਵੀ ਰਿਹਾ ਜਾਵਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਅਪਣੇ ਹੋਰ ਵਿਚ ਥਾਂ ਤੇ ਉਹ
ਨਿਖਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ । ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ
ਹਨ ।

(ੳ) " ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਲੇਖ "   ਐਮਰਸਨ ਦੇ ਨਿਬੰਧ "   " ਦਾ
ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ ।

(ਅ) " ਕਲਾਧਾਰੀ ਪੂਜਾ "   ਕਾਰਨਾਟੀਕ ਦੇ ਨਿਬੰਧ "   " ਦਾ
ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ ਆਪਣੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ ।

ਅਪਣੇ ਨੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ
ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ — (ਬੰਗਲੇਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ) " ਬਲਦੇ ਦੀਵੇ ", " ਮੋਇਆ ਦੀ
ਜਾਗ ", ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ " ਬਿਪਤਾ ਬੜੀ ਸੁਖ,
ਨਾਟ ਰੋਸ਼ਟੇ ਦੇ " ਰਾਊਸਟ " ਦੇ ਇਕ ਬੰਦ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ।

ਕੁਝ ਜਿਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੀ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਪਣੇ ਆਪ
ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਸਿਰਫ " ਭੁੱਲੇ ਲੇਖ " ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ
ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਕੋਠੀ ਚੰਨੀ ਤਾਂ ਉਸ
ਦੀ ਭੁੱਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ
ਵੀ ਅਪਣੇ ਕੁਝ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਰਚੀਆਂ ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਖੈਦਜਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ " ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ " ਨਈਂ ਸਰੂਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । " ਖਾਲਸਾ
ਸਮਾਚਾਰ " ਬਾਕਿ ਅਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਰਚੇ ਗਏ ਕਈ ਨਮੂਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ।

(ੳ) ਇਲਾਹੀ ਠੰਡਾ ਦਾ ਜੋੜਾ

ਜਨਵਰੀ 1913 ਈ.

ਦਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਰੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

(ਖ) ਖਾਤਮ ਕਟਾਖਸ	ਜੂਨ 1913 ਈ.
(ੲ) ਸੁੰਹਣ	ਜੁਨਾਈ 1913 ਈ.
(ਸ) ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮਿਹਰ	ਠਵੰਬਰ 1914 ਈ.
(ਹ) ਹੀਸ ਫੇਰ ਉਤੇ ਗੋਰਿਉ	ਜੁਨਾਈ, ਖਰਸਤ 1915 ਈ.
(ੜ) ਕਨਗੀਆ ਵਾਲੇ ਦੀ ਛਾੀ	ਜਨਵਰੀ 1916 ਈ.
(ਖ) ਮੇਰੀ ਫੇਰੀ ਸਾਡਾ ਖਾਦਰਸ਼	ਮਈ, ਜੂਨ, ਜੁਨਾਈ 1916 ਈ.
(ਗ) ਕੈਸ	ਫਰਵਰੀ 1919 ਈ.
(ਘ) ਕਾਵਯ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਰਸ ਚਮਤਕਾਚ	ਜੁਨਾਈ, ਖਰਸਤ 1923 ਈ.

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਠੇਖਾ ਵਿਚ " ਸਮੁੱਚੀ ਜੀਵਨ ਜਾਰ " ਬਾਰੇ ਚਾਨਣ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਫਾਨ ਨਿਬੰਧਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀਤ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਹਰ ਨਿਖਾਰੀ ਅਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਨਿਖਤ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਖਟ ਵੰਗ ਵਰਤਦਾ ਹੈ । ਨਿਖਟ ਵੰਗ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਨਿਜੀ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅਪਣੀ ਵਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮੁੱਢਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਿਰੋਲ ਸਾਹਿਤਕ ਠੇਖਾ ਦਾ ਨਿਖਾਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਲਸਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਨਿਰੋਲ ਨਿਜੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮ ਪੁਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਕਾਵਿ ਮਈ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਪ ਠੇ ਘੜੇ ਭਾਵੁਕ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਹੁਤ ਥਾਂ ਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਹ ਵੀ ਜੇਕਰ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਚਰੁਣ ਵੀ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਾਫਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੂਣ ਵੀ ਹਨ । ਅਪ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲਤਾ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਹੈ । ਅਪ ਜੋ ਵੀ ਕੰਨ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ

ਕਿਸੇ ਵਲ ਛਲ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਧੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹਦੇਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ
ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

“ ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਕਾਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ
ਜੇ ਈਸਾ ਨੇ ਮੁਣਡੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਥੀਓ
ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਹਾਤਮਾ ਸੀ ਖਰਬਾਤ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਮਹਾਤਮਾ
ਕਾਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਪੇਰੀਥਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ
ਹੋਰ ਤੱਥ ਪੇਰੀਥਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਸ ਛਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਜਿਹੜਾ ਹੈ ਖਰਬਾਤ ਫੋਨੀ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਖ ਪਾ ਕੇ ਘਾਪਣੇ ਵੱਢੇ ਨੂੰ
ਲਿਖਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਪਛੂ ਹੈ, ਫੰਦਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਇਹ ਕਥਨ
ਮਹਾਤਮਾ ਕਾਧੀ ਦਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ । ”¹

ਕਿੰਨੀ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਖਾਪ ਨੇ ਕਾਧੀ ਦੇ ਵਿਰਾਦ ਨੂੰ ਜੋ ਖਾਪਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ
ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਸਮਾਓਚਨਾ ਤਾਂ ਬੀਜ ਲੈਣ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ
ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਬਣਤਰ ਤੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹੱਥ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ
ਉਨਤਾਈਆਂ ਹਨ । ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਖਾਪ ਦੀ ਤਹਿਤ ਹੈ,

“ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਮੇਂ ਮਾਂ ਦੇ ਤੂੰਧ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖੀ, ਹੁਣ ਦੀ
ਪੌਤੀ ਦੇ ਕਣੀ ਬੱਖਰ ਮੇਨੂੰ ਲਿਖਣੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇ । ”²

ਖਾਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਬਣਤਰ ਬੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖ ਦੀ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ
ਵਿਚ ਏਨੀਆਂ ਬਣਤਰ ਦੇ ਹੱਥ ਤੋਂ ਉਨਤਾਈਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਬੋਲੀ ਦੇ ਹੱਥ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ
ਖੁਬੀਆਂ ਹਨ ।

ਖਾਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਕੋਲ ਮੋਲਿਕਤਾ ਹੈ । ਖਾਪ ਦੀ ਸਾਹਿਤ
ਬਾਰੇ ਮੋਲਿਕਤਾ ਵੇਖੋ,

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ: ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ; ਪੰਨਾ 170

2. - ਉਹੀ - ਪੰਨਾ 6

“ ਪ੍ਰਸਤਰਾਂ ਨਿਖਣ ਤੇ ਉਠਦੇ ਕਰਨ ਠਾਠ ਠਹੀਂ ਬਣਾ, ਬਸਠੀ ਤੇ
ਸੌਰਾ ਸਾਹਿਤ ਮਹਾਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੰਮਿਤ ਬਚਨ ਹਨ ।”¹

ਬਾਏ ਸਾਰੇ ਸਮਾਲੋਚਕਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾ. ਜੁਫ਼ਿਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ
ਕੋਮਲ, ਡਾ. ਹਰਗੋਬਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਮਾਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜ਼ਰੂਰ
ਠਕੇਲੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਵੀ ਠੀਕ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ
ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਚੁਣੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਅੰਸ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ
ਕੋਠ ਠਹੀਂ । ਵਾਚਤਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉਹ ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਸਰ ਜਿਵੇਂ
ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਾਚਤਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਥਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਖ
ਸਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਖ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਦੇ
ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਕਸਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਨਿਖਣ ਦੀ ਪਿਛਤ ਪਾਈ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਿਲ ਬੜਾ
ਸੁਖਸਮ ਹੈ, ਬੜੇ ਠਾਹੁਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਕ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਅੱਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ
ਕਲਮ ਚੁੰਗੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਤਾ ਵੀ ਬੜੀ ਠਜ਼ਾਕਤ ਠਾਠ ਕੀਤਾ ।

ਕੁਠ ਮਿਲਾ ਕੇ ਅਖਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਸਾਹਿਤ
ਨੂੰ ਵਿਠੋਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਅਖਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।
ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਠਵੀਨਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅੱਖ
ਦਾ ਸਥਲ ਅਤਿਵੀਰ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

---

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ; ਉੱਲੇ ਲੇਖ; ਪੰਨਾ 156

ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਬਧਿਬੈਠ ਢਾਂਚਾ ਸਮੇਂ:

ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਡੁਲਨਾ ਬਾਰੇ ਬਾਖ਼ਿਸ਼ਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੀਮ ਏਨਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਬਾਪਣੇ ਬਾਪ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਬਾ ਮਨੀਖ ਨੇ ਜਦੋਂ ਡੁਲਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸ਼ੁੱਧ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਪਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਬਾਪਸ ਵਿੱਚ ਡੁਲਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੀਤ ਜਿਸਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਸਾਧਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬਾਪਣੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਬਧਿਬੈਠ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਲਈ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹਰ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਬਾਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰੱਖੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਪਣੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਧਿਬਾਇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ-ਸਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਲੋਕਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਬਧਿਬੈਠ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕਠੇ ਅਤੇ ਰਹੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਧਿਬੈਠ ਤਾਂ ਬਾਪਣੇ ਬਾਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਬਧਿਬੈਠ ਬਲੋਕਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਧਿਬਾਇ ਪੰਜ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਮਕਾਲੀ ਨਿਬੰਧਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਡੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਡੁਲਨਾਤਮਕ ਬਧਿਬੈਠ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁੱਧ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਕਾਲੀ ਵਾਰਤਕ-ਕਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਉਥਾਰਨਾ ਹੈ।

ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਪਰ
 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਖੀ ਗਈ ਸਮਝਦਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ
 ਸੁਬਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਚਲੀ ਤੇ ਚਰਨਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ' ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ, ਸਮਾਂ
 ਤੇ ਰਚਨਾ ' ਪ੍ਰੋ. ਸ. ਜੋਸ਼ ਦੀ ' ਫੈਦ ਬਾਧੀਏਨ ' ਚਰਚੀਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ' ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ' ,
 ਵਿਰਚਮ ਸਿੰਘ ਭੁਮਣ ਦੀ ' ਬਾਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਦੀ ਦੇਣ ' ,
 ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ' ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸ਼ਬਦਾਜਲੀ ' , ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ' ਵਾਰ
 ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ' , ਮਨਮੋਹਨ ਕੇਸਰ ਦੀ ' ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ' , ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਡਾਬਰਾ
 ਦੀ ' ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ' , ਬਾਇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ
 ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਬਾਰੇ ਬੇਹਤ ਬਹੁਤਾ ਨਿਖਿਆ ਰਿਖਾ ਜਰੂਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ
 ਗਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ' ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬੰਡ ' ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ.
 ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬੰਡ ' , ਪੰਜਾਬੀ ਕੁਲੀਆਂ ' ਖਤੇ ਡਾ. ਚਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ
 ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ । ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਜਰੂਰ ਕੋਈ ਲੇਖ ਨਿਖਿਆ ਰਿਖਾ ਮਿਲਦਾ
 ਹੈ । ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ
 ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਨਾ
 ਮਾਤਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਇ ਗਤੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ
 ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਚੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ
 ਨਗਰਾ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਡਾ. ਚਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਭੱਲ ਗਏ ਪਈ ਕਿ ਤਾਈ ਵੀਰ
 ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਾਧੀਏਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਖਤੇ ਚੌਸਲੇ ਦੀ ਲੋੜ
 ਹੈ । ਡਾ. ਚਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਖਦਾ ਹੈ, :

"ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਹੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਾ ਕੀਤੇ
 ਜਾ ਸਕਣ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ
 ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਠੇਵਰਾਂ ਪਾਸ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣ
 ਦੀ ਵਿਧ ਨਹੀਂ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਧਾਰਮਿਕ
 ਵਾਰਤਕ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਭੁਗੀ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੌਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇ । ਫੇਰ ਤਾਂ
 ਕੇਵਲ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਖੋਜੀ

ਵਿਦਵਾਨ ਖਾਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਰੁਝ ਹੋਇਆ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ
ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ।" 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਖਿਅਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ
ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕਾਂ ^{ਰਚਾਈ ਲਈ} ਕੋਈ ਖਾਸ ਖਾਧਾਰ ਸਾਮਗਰੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਇਕ ਸੁਖਮ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ
ਕਿ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ -ਚਰਿਤ ਨਵੀਂ ਖਾ ਸਾਮਿਠ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ
ਵਿੱਚ ਜੀਵ, ਜਨਤ, ਖਾਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮੌਤ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਸੁਖਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ
ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਰੁਝ ਵੀ ਰਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਤਨ
ਇਹ ਵੀ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰੋਖਤਾ ਰਹੇਰੇ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਈਂ
ਵੀ ਕੋਈ ਦਾਖਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਦਾਖਵਾ ਕਰਨਾ
ਜਾਂ ਖਾਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਚਰਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਰਾਸ ਵਿੱਚ ਬਾਪਰ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਕੰਮ ਬਹੁਤ
ਬੰਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ
ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ
ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ
ਚਰਸਾਉਣ ਦਾ ਸਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਾਇ ਰਚਨਾਵਾਂ
ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ
ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬਣਚਿਠੀ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ
ਦਾ ਕਾਰਣ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਠੀਕਸ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੂਨੇ ਤੇ ਤੀਜੇ
ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਵਿਤਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ
ਪੜਚੋਲ ਕਰਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਵਕ ਰਚਾਰ ਬਾਬਦ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ
ਗਈ ਹੈ।

1. ਡਾ. ਚਰਚਰਨ ਸਿੰਘ; ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ; ਪੰਨਾ 106

ਖੇਜ - ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੰਢਰੇਜੀ ਦੋਖਾ ਟੂਕਾ ਦੇ ਉਨਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਨਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਹਏ ਹਨ ਉਥੇ ਠਾਠ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਠ ਰੂਪ ਵੀ ਡੁੱਟ-ਠੋਟਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਹਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੋਖਾ ਟੂਕਾ ਵੀ ਭਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਖੋਠੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਨਥਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਏਆਂ ਹਨ । ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਠੇਕੀਦੀ ਬੰਢਰੇਜੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਭਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਠਿੱਖ ਕੇ ਠਾਠ ਬੰਢਰੇਜੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹਈ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਉਚਾਕਲ ਦੀ ਤਿੱਠਤਾ ਕਰਕੇ ਗੀਤਾ ਰਿਖਾ ਹੈ ।

ਸਾਧੂ ਬਾਪਣੇ ਖੇਜ - ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਖਰੂਤ ਸਾਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬੰਢਰੇਜੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਠੇਕੀ ਪਈ ਹੈ । ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਸੀ ।

ਸਾਰੇ ਖੇਜ - ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁੱਖ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੇਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੀਤੇ ਹਏ ਹਨ । ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ - ਸਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇਠ ਗੀਤੀ ਹਈ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਠਾਠ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੋਖਾ ਭੁਭ ਮਹਾਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਧਤਨ ਗੀਤਾ ਰਿਖਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਵਾਚਤਕ ਖੋਠੀ ਵਿੱਚ ਠੇਖਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਠਾਠ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੋਖਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਵਾਚਤਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਵੇਰਵੇ ਸਾਹਿਤ ਸੂਚੀ ਦੇਣ ਦਾ ਧਤਨ ਗੀਤਾ ਰਿਖਾ ਹੈ ।

ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਗੀਤਾ ਰਿਖਾ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੰਨੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਭੇਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੰਨੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਗੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਠਾਠ ਹੀ ਇਸੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇਠ ਵੀ ਗੀਤੀ ਹਈ ਹੈ । ਇਹ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਪਣੀ ਬਾਪਣੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਤਾਂਜੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਭੁਲਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਗ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤਮਕਤਾ ਦੁਆਰੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਰਗੇ ਅਧਿਕਾਰਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨ ਕੇ ਭੁਲਾਤਮਕ ਅਤੇ ਅਨਿਰਠਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੋਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ ਜੀਵਨ - ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ - ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜੀਵ, ਜਗਤ, ਅਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮੌਤ ਅਦਿ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਮਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟਦੂਮੀ ਨਾਨ ਹੀ ਮੇਠ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੇ ਹੀ ਭੁਲਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਧਿਆਨ ਵਾਸਤੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਅੰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ ਅਦਿ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਣ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੁੱਲ ਹੋਰ ਸਮਝਣੀ ਨਿਬੰਧਾਂ ਜਿਵੇਂ — ਭੁਲਾਤਮਕ ਸਿੰਘ, ਠਾਠ ਸਿੰਘ ਤਮਲਾ ਅਰਾਠੀ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਠਾਠ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਧਿਆਨ ਵਿਨਿਖਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰ ਤੱਤ ਨੂੰ ਨਿਰਦਰਸ਼ਨ ਠੇਖਾ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਠਾਠ ਹੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸੂਚੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਬੰਗਲੇਸੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬਧਿਅੰਗ ਪਹਿਠਾ :

ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਢਣੇ-ਸਰੋਤ

1. ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ : ਸੰਖਿਪ ਜੀਵਨੀ
2. ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਭਾਤ ਸਿੰਘ : ਸੰਖਿਪ ਜੀਵਨੀ
3. ਪਿਛੋਕੜ

ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ : ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਲਹਿਰ, ਰੂਡਾ ਲਹਿਰ,
ਸਿੰਘ ਸਤਾ ਤੇ ਗੋਰ ਖਾਨਸਾ ਦੋਵਾਂ, ਬਰਾੜੀ ਲਹਿਰ, ਰਚਰ ਪਾਵਟੀ
ਲਹਿਰ, ਬਾਰੀਖਾ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ - ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਭਾਤ ਸਿੰਘ ਤੇ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ :

ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ । ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਖੁਦ ਸਮਾਜ ਖੰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਸਮਰੱਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਉੱਚ ਵੀਰਾਂ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਖੰਭਰ ਮੌਜੂਦ ਫਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮਾਜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੇਕਲ ਹੋਂਤ, ਚੰਮ ਅਤੇ ਨਧੂ ਮਾਸ ਦਾ ਬਣਿਆ ਪੁਤਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਂ - ਪਿਤਾ, ਭੈਣ - ਭਰਾਵਾਂ, ਜੋੜੀ ਵਿਰਸੇ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੁਹਿਣ ਗੀਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਧੂ - ਮਾਸ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਖੰਭਰ ਸਮੋਈ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡੁੱਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜਦ ਡੁੱਲ ਤੇ ਡੁੱਲ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਚਾਹ ਰੰਨ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਲ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਆਰੰਭ ਹਾਲਾਤ, ਆਪਣਾ ਭਾਵਾਂ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਨਹਿਰਾਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇਮਰ ਹਰਸਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਧਿਅਲ ਪ੍ਰਭਵਰ ਕੋਖ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਉਸਦੀ ਵਿਦਿਆ ਬਾਰੇ, ਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁਣੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਹਾਨ ਕਠਾਮਈ ਗਿਸਮ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਣਾਈ । ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਆਪਣਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਠਾਮਈ ਗਿਸਮ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਣਾਈ । ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਆਪਣਾਏ

ਥੇ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਰਿਤਾਬਾ ਬਾਰੇ ਘਾਪਣੀ ਪਹਿਰਾਣ ਕਰਨ ਬਾਰੇ
ਸਚਾਇਤਾ ਕੀਤੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਫ਼ੀਤ ਨਾਨ, ਘਾਪਣੇ ਉਨਤ ਵਿਚਾਰਾਂ
ਦੀ ਢਿੜਤਾ, ਘਾਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਦੇ ਹੋਏ ਥੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀਨੇ
ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਈ । ਜਿਸ ਨੇ ਥਰਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ
ਥਰਸਥਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ।¹

ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨ ਨਈਂ ਜਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਥਸਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਭੂਆ ਥਧਿਥਨ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਬਾਰੇ ਵਾਰਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀ
ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਥਸਾਂ ਉਸਦੀ ਜੀਵਨ ਦਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਸਕਦੇ
ਹਾਂ ।

ਉਨ੍ਹੀਥੀਂ ਸਦੀ ਥਾਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਬੋਨੀਆ ਦੇ ਪੁਨਰ - ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ।
ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੌਰ ਬੰਦਰੇਜੀ ਸਾਮਰਾਜ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਪਰ
ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਬੰਦਰੇਜੀ ਸਾਮਰਾਜ ਉਨ੍ਹੀਥੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਧ ਵਿਚ ਥਾ ਕੇ ਸੰਨ 1849 ਈ. ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ
ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਬਾਗੀ ਥਾਧੁਨਿਕ

" Carefully examined it will tell us much of his education
of the influences which went to shape and mould his nature
of the master of whose feet he sat and who helped him to find
himself of the books, he lived with of his intercourse with
the men of the developed consolidation of his thought the
modification of his temper and of the principle shyness which he
governed his art in the successive stage of his career."

1. William Henry Hudson; A Introduction to the study of
literature: Page No.29.

ਬੇਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਲ ਪਿਛਲੇ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਗਲੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਬੇਨੀ, ਸਤਿਕਾਰ
 ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਲਈ ਸੁਭੇਰ ਤੋਰ ਤੇ ਬਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰੀਡ
 ਸਿੱਖ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਖੋਲ੍ਹੇ ।
 ਇਕ ਕੇਂਦਰ ਬੰਮਿਤਸਰ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚੇ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ । 1873 ਈ
 ਵਿਚ ਚਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤਰ ਸਿੱਖ, ਸਾਧੂ ਸਿੱਖ,
 ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਆਦਿ ਦਾ ਈਸਾਈ ਸੱਤ ਚਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ
 ਸਿੱਖ ਲਈ ਰੋਟੀ ਸੀ । ”¹

ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਇਸ ਵਿਰੋਧੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ
 ਲਈ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਨਾ ਹੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਚੌਵਲ ਕੋੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ
 ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਲਿਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਚੌਵਲ ਕੋੜਾਂ ਮੰਠ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਮਿਠਵੀ
 ਹੈ । ਚੌਵਲ ਕੋੜਾਂ ਮੰਠ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਚੰਨੂ ਮੰਠ ਤੇ ਦਾਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਚੌਵਲ ਚੰਦ ਰਿਖਾਤ
 ਸਨ, ਜੋ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਚੌਵਲ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੌਵਲ
 ਕੋੜਾਂ ਮੰਠ ਵੀ ਇਸੇ ਅਗੂਰੇ ਤੇ ਆਏ ਜੋ ਮੁਗ਼ਲ ਸੁਲਤਾਨਤ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਸਨਮਾਨਤ ਧੌਲ ਤੇ ਧੁੱਲੇ ।
 ਆਪ ਨੇ ਚੁੱਖੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸੇਵਕ ਤੇ ਹਮਦਰਦ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰੰਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ
 ਆਪ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਠਹਰ ਠਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਬਾਬਾ ਕਾਬਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਨ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ
 ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ । ਆਪ ਇਕ ਉੱਚੇ ਵੰਦ ਵੀ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਚੰਨੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ ਜੋ ਰਾਜਸੀ
 ਤੇ ਬੰਗਲੇਸ਼ੀ ਦਾ ਵੀ ਵਿਖਾਨ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ।

1. ਡਾ. ਰੀਡ ਸਿੰਘ; ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਸਟ ਬੋਰ ਪਰੇਜੈਂਟ; ਪੰਨਾ 245

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਸ਼ੁਵੀਫਿਕ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬੈਲੇਪੀਬੀ ਦਾ ਵੀ ਬਧਿਬੈਠ ਗੀਤਾ ਤੇ ਬੰਮਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਾਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਕੰਮ ਬਾਢੀਤ ਗੀਤਾ । " ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਕਈ ਬਣਨਾਵਾਂ ਤੇ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇਕੜ ਵਾਲਾ ਸੀ । " ¹ ਬਾਪ ਸਿੰਘ ਸਭ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ।

ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੰ. 1869 ਈ. ਵਿਚ ਬੰਮਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਉਤਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਠਾਠੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਡਿ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਪ ਦੇ ਨਾਨਾ ਜੀ, ਭਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟੋਕਰਾਘ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ । ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਪਦੇ ਮਾਮਾ ਬਾਇਆ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਰਚਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚ 5 ਦਸੰਬਰ, 1872 ਈ. ਵਿਚ ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ, ਬੰਮਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਟੜਾ ਕਰਤਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਠਾ ਭੁਆਲਾ ਬਲਪਠ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਨਿਬੜ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਕ ਈਥੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭੁਝ ਬਾਪਦੇ ਠਾਠੇ ਤੇ ਦਾਢੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਰੁਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਿਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਂ ਕੌਠ ਹੀ ਕੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਲਦਾਨੀ ਕੜੀ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਫਨੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਜੇ ਬਸੀ ਇਹ ਕਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਦੀ ਭੁਝਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਤਿ-ਕਬਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬੱਖਰ-ਬੋਧ ਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਠਾਠਾ ਜੀ ਤੇ ਇਕ ਸੰਤ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬੱਥਲ ਬਾਉਣ ਤੇ ਰਿਸਟਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਢਾਈ ਤੋਲੇ ਦਾ ਤਕਮਾ ਤੇਟਾ ਕੀਤਾ । " ਤਾਕਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਤਰ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 1891 ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬੱਥਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮਿਲਿਆ । " ²

1. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ; ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਬਧਿਬੈਠ; ਪੰਨਾ 12

2. ਸ. ਸ. ਬਮੇਲ; ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ; ਪੰਨਾ 20

ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ (1889 ਵਿਚ) ਖਪ ਦਾ ਵਿਖਾਭ ਹੋ ਰਿਖਾ । ਖਪ ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਹੀ ਹਨ । ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਬ ਤਕਸੀਲਦਾਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੀ ਪਰ ਖਪ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਪ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਇਸ ਬੰਧਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਸਾਹਿਤ ਵੱਲ ਖਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਪ ਖਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕੌਮ ਦੇ ਲੇਖੇ ਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ 1892 ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਡਾਕਖਾਨਾ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਖਪਣੇ ਖਾਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਡਾਕਖਾਨਾ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

1894 ਵਿਚ ਖਪਣੇ ਕੁਝ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੇਡਟ ਸੋਸਾਇਟੀ ਬਣਾਈ । ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ - ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਟ੍ਰੇਡਟ, ਚਿੰਨੇ ਖਾਦਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁਖ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਪ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਨੇ ਕੇ ਖਾਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਰਹੇ । ਖਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ, ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਨਾਈ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਟ੍ਰੇਡਟ ਛਾਪੇ ।

ਖਪ ਡਾਕਖਾਨਾ ਕੀਤੀ ਕਈ ਰਚਨਾ ਸੰਗੀਤਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਕ ਬਹੁਤ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਸੰਜਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਇਤਨੇ ਧੌਂਧ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਕੋਸ਼ਟਾਰੀ, ਇਤਿਹਾਸ, ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ - ਪੌਦ ਅਤੇ ਗੋਦ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ।¹

ਖਪ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਖੜੀ ਖਰਤੀ ਸੀ । ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਬਲ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਥੇ ਤਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

“ ਖਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਟਾਖਬ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬੋਧ ਤੇ ਗਿਅਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਆਈ । ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਮਿਨੀ ਉਸ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ । ਉਸੇ ਮਿਨੇ ਸਾਧ ਬਲ ਵਿਚ ਮੇਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਖਪ ਮੁਰਾਰੀ

---

1. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ; ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜਨਮ ਸੁਤਾਬਦੀ ਬੰਕ; ਪੰਨਾ 21

ਭਾਈ ..... ਮੇਰੀ ਥੱਪ ਦੀ ਠਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ।" 1

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਥੱਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬਣਵੀਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਗੀਤਾ । ਜੀਵਨ, ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਬੋਲੀ ਨਈਂ ਖਾਲੀਆਂ ਥੱਪਣੀਆਂ ਤੇ ਠਗੀਆਂ ਠੀਕਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ।

ਥੱਪ ਦੀ ਬਣਵੀਰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ੀਸ਼ਾਂ ਵਜੋਂ ਥੱਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵਾਹ ਸਤਿਗੁਰਿਆਂ ਤੇ ਸਨਮਾਨਿਕਾ ਦਿਖਾ ।

ਸਾਹਿਤਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਥੱਪ ਨੇ ਥੱਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਰਵਜਨਕ ਕੰਮਾਂ ਨਈਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਥੱਪਰਾਮ ਰਾਇਮ ਕੀਤੇ ।

ਥੱਪ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਥੱਪਣੀਆਂ ਦੇ ਠਾਨ ਠਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਨਈਂ ਗੀਤਾਂ ਭਾਈ ਖੋਜ ਵੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ । ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਲਾਲ ਰਾਭਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਰਵਾਜ਼ੀ ਠਗੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੋੜਿਆ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਤਨ ਸਚਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਥੱਪ

ਪੁਰਿਖਾ ਦਿਖਾ । ਸਿੱਖ ਭਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਰਵਿਤਾਂ

ਬੁਜ - ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਾਲਾਂ ਬੰਧੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਸ

ਮਹਾਨ ਹਿੰਦੀ ਰਵੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ । ਜਿਥੇ ਥੱਪ ਨਵੇਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਉਥੇ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-

ਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲਣੀ ਥੱਪਰਾਮ ਹੈ ।" 2

ਥੱਪ ਨੇ ਜੀਵਨ, ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਬੋਲੀ ਨਈਂ ਜੋ ਖਾਲੀਆਂ ਥੱਪਣੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਥੱਪ ਜੀ ਪ੍ਰਤਿ ਸ਼ੁਰਧਾ ਠਾਨ ਸ਼ੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਥੱਪ ਨੇ ਥੱਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਇਆ ਤੇ ਥੱਪਰਾਮ ਤੌਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ 10 ਜੂਨ 1957 ਨੂੰ 85 ਸਾਲ ਦੀ ਥੱਪ ਵਿਚ ਬੰਮਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।

ਥੱਪ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਦੇਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡੀ ਅਰਵਾਈ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਬਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨਈਂ ਰਸਤਾ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ; ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਪ; ਪੰਨਾ 24

2. Rajinder Lal Handa; Bhai Vir Singh Shatabdi Granth; P-375

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ " ਸਠਹੌਡ " ਜਿਲ੍ਹਾ ਬੇਸਟਾਬਾਦ ਵਿਚ 17 ਫਰਵਰੀ 1881 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਪਿੰਡ ਫ਼ਰਵਰਤ ਦੀ ਰੋੜ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ । ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਤੁਰੇਰੇ ਨੂੰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਟਿੱਲਿਆਂ, ਛੀਲਾਂ ਦੇ ਹਰਿਸ਼ਾਫਲ ਤਰੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਅਜਿਹੇ ਰਮਣੀਕ ਤੇ ਫ਼ਰਵਰਤ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਤਰੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਫ਼ਰਵਰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪਰਮਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪਲ੍ਹਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰੁ ਤਾਰਾ ਰਮਣਿਕਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਹ ਤਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਬਣ ਰਿਖਾ ।

ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸਠ ਤੇ ਪਠਾਣ ਵੀ । ਪਠਾਣ ਥਾਪਣੇ ਥਾਪ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜਿਥਾਦਾ ਵਧੀਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਭੁੱਖੇ - ਤੁੱਖੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਅਜਾਦ - ਮਨਸ਼ ਸਨ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥਾਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਚਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਅਜਾਦੀ ਬਰਖ਼ਾਨ ਤੇ ਹੀ ਨਿਖੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਪਠਾਣੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ । ਥਾਪ ਅਨੁਸਾਰ :

" ਮੈਂ ਇਕ ਪਠਾਣ ਭੰਭੇ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਪਲਿਆ । ਜਿਸ ਨੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਗੀਤ ਥਾਪਣੇ ਪੰਜੂੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਰਖ਼ਾਨ ਦੇ ਢਿਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਕੂਲ ਪਠਾਣ ਵਾਂਗ ਲਕੜਾ ਸੀ । " ¹

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਬੇਸਟਾਬਾਦ ਦੇ ਮਹਿਕਮਾ ਮਾਲ ਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਸੀ । ਥਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਢੀਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਢੀਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਾਪ ਦਾ ਪਾਠਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਅਨੁਭਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰਿਖਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ । ਥਾਪ ਅਨੁਸਾਰ :

1. Puran Singh; Sister of the spinning wheel; P-27

“ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕਠਜੂਤ ਹੈ । ਕੁਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸਭਾ ਜਬਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕੁਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੁਖੀ ਵਰਦਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਉਣ ਕੇ ਪਸਾਜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਿਤਾਇਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ” 1

ਜਦੋਂ ਬਾਪ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ ਬਾਪ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੋਲਵੀ ਪਾਸ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਜੋ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਉਥਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ । ਇਸ ਮੋਲਵੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬੰਧੀ ਹੋਈ ਧੌੜ ਦਾ ਡੁਲੇਖਾ ਉਸਨੂੰ ਬਾਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵਰਗਾ ਪਿਆ । ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਤੇ ਮੈਂ ਖਿਅਲ ਕੀਤਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਬਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਸੀ । ” 2

ਇਥੇ ਹੀ ਬਾਪ ਨੇ ਭੁਰਖੁਆਰੇ ਦੇ ਡਾਈ ਫੇਲਾ ਸਿੱਖ ਕੋਲੋਂ ਭੁਰਖੁਆਰੇ ਬੱਖਰ ਸਿਖੇ ਤੇ ਭੁਰਖਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਸੁਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਯਹ ਪੁਰ ਦੇ ਬੀਮ. ਬੀ. ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਪ ਨੇ ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ । ਇਥੋਂ ਦਾ ਚੌਥਾ ਮਾਸਟਰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਭੁਰਖ ਮਹੀਉਦੀਨ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਪਣੇ ਬਧਿਬਾਪਕਾ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਡੋਈ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਚੇਤ ਤੇਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸੀਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚੱਖ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਰਦੂ, ਭੁਰਖੁਆਰੇ ਤੇ ਬੰਗਰੇਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੱਖਰਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਬਾਪਣੇ ਇਸ ਪੁਕਾਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ :

“ ਮੈਂ ਠਹੀ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਰਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਬੰਗਰੇਜੀ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਕਾਇਦੇ ਦਾ ਸ਼ੌਗੀਨ ਕਿਉਂ ਸੀ । ਨਿੱਖੀ ਦੇ ਬੱਖਰਾਂ ਦੇ ਗਿਅਨ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਠਹੀ ਨਹੀਂ । ” 3

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ; ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ (ਬਨੁ. ਸ਼. ਭੁਰਖਖਬਰ ਸਿੰਘ) ਪੰਨਾ 29

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ: - ਉਥੀ - ਪੰਨਾ 26

“ I do not know why I was very fond of my little primers with alphabets in Arabic, Punjabi and English. There was delight in knowledge the alphabets that I never found of towards in books ”

3. Purn Singh; On paths of life; P-39

ਮੇਟਿਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। 14 ਸਾਲ ਦੀ ਬੱਚੇ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੇ ਮੇਟਿਕ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। ਇਥੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਸੌਰਟ ਬਾਏ। ਇਥੇ ਦੀ ਬੱਚੇ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਜੁਲਮ ਦੀ ਠੰਡੀ ਤਸਵੀਰ ਤੱਕੀ। ਇਸ ਦਾ ਫਿਰਕਾ ਉਸ ਦੀ ਬੱਚਣੀ ਦੀ ਡੇਟ ਨਜ਼ਾ ਸੀ।

1897 ਦੇ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਬੱਚਣੀ ਪਰਿਵਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਠਾਏਰ ਆ ਗਏ। ਠਾਏਰ ਦੇ ਡੀ. ਏ. ਡੀ. ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਨੇ ਲਿਆ। ਠਾਏਰ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੱਚੇ ਨੇ ਬੱਚਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲੋਂ ਵਿਛੜੇ। ਇਥੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਥੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬੱਚਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਣੇ ਪਾਸ ਤੋਰ ਤੇ ਬੱਚਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ। ਬੱਚੇ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਠਾਏਰ ਦੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਬੱਚਣੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਚਿੰਨ ਤੇ ਵਾਤਾ ਮਿਥਣਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਡਾ ਲਗਾਤਾਰ ਖਿਅਲ ਰਖਦਿਆਂ ਬੱਚਣੇ ਬੱਚਣੂੰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਬਾਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵਿਛੜਦੇ ਸੇਧੀ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰ ਦੀਆਂ ਹੀਰੋ ਵਰਗੀਆਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਜੋ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ ਜਿਥਾਦਾ ਉੱਡਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਏ।" ¹

1899 ਈ. ਵਿਚ ਠਾਏਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇੰਟਰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਠਾਏਰ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬੁੱਟਣ ਬੁੱਟਣ ਜਿਹੇ ਵਾਲਾ ਲੱਗਾ। ਠਾਏਰ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਬੱਚੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

" At Lahore, while in college, I constantly thought of my mother how she toiled for us day and night and how she gave us all a beautiful independence of mind by her own self-sacrifice and constant thought of us. Removed as I was from her to a little distance. She towards before me more than these distant peaks of the high hills which I had left behind."

1. Purn Singh; Sister of the spinning wheel; P-28

" ਤਰ ਰਹਮੀ ਸਨ, ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਤਪਦੀਆਂ ਰਹਮੀਆਂ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਾ, ਚੜ੍ਹਾ ਦੇ ਇਕ ਰਹਾਏ ਲਈ ਹੋਰਦਾ, ਪਾਣੀ ਫਿਕੜੀ ਫੁਕੀ ਉਤੇ ਨੰਗਾ ਪਿਆ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਧੰਧਾ ਤੇ ਚਿਮਾਚ ਵਿਚ ਕਿਉੜੇ ਤੇ ਬੇਰ ਮੁਸ਼ਕ ਦਾ ਸ਼ਰਬਤ, ਪਾਸੇ ਪਰਤਦਿਆਂ, ਰਾਤ ਭੁਜਾਰਦਾ, ਰਾਤੀ ਬੱਖ ਨੰਗ ਜਾਂਦੀ, ਰਾਤੀ ਬੱਧੀ ਰਾਤ ਤੌਰ ਜਾਰਣ ਬਾਅਦ ਚੰਗੀ ਠੰਢ ਦਾ ਝੂਟਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ । " 1

ਇਥੇ ਹੀ ਖਾਧ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫੁਕਾਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਜੁਨਮਾਂ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕ ਇਥੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਖਾਉਂਦਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ । ਖਾਧ ਬਨੁਸਾਰ ।

" ਸਿੱਖ ਫੁਖੀਤ ਦੇ ਲਧੂ ਠਾਠ ਡਰਾਮਿਆਂ, ਇਹ ਦੀਆਂ ਰੰਧਾਂ ਬਿਰੀ ਟਲਗਣ ਦੇ ਹਰ ਕਿਲੇ, ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੇ ਤਸਾਹਿ ਸਨ । " 2

ਅਜੇ ਖਾਧ ਇਥੇ ਬੀ. ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਠਾਇਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਜਪਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਭੁਟਿਆ ਰਿਖਾ । ਖਾਧ ਦੇ ਠਾਠ ਹੀ ਖਾਧ ਦੇ ਏਸਤ ਸ਼. ਚਮੇਦਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਭੁਟੇ ਕਏ । 1900 ਈ. ਵਿਚ ਖਾਧ ਸਿੱਖਾਂ ਪੂਰ ਤੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜਪਾਨ ਪਹੁੰਚ ਕਏ । ਜਪਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈਰ ਰਖਦਿਆਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਫੀਸਰੀ ਦੀ ਮਨੋਹਰ ਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ । ਖਾਧ ਜਪਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਨੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫੌਰਤ ਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਰੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਭੁਨਮ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਬਰਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਰਸਰਾਂ ਫੁਕਾਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਵਰਤਾਉ ਦੇ ਬੀਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਰਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਰਸਰਾਂ ਦਾ ਵਤਾਨਾ ਬੜਾ ਨਿੱਕਾ ਸੀ । ਇਥੇ ਹੀ ਖਾਧਨੇ ਤੇ ਸ਼. ਚਮੇਦਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਟੋਕੀਉ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਬਧਿਐਨ ਇੰਕਠਿਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਖਾਧ ਬਧਿਐਨ ਦੇ ਠਾਠ ਠਾਠ ਜਪਾਨ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿਖਾਸੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੀਮੇਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਥੇ ਪੂਰਨ ਬਸਤੀਆਂ, ਊਰਾ, ਜਪਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨਾਟੋਨ, ਉਰੀਮੂਰਾ, ਉਰੀਮੂਰਾ, ਕੀਜਾਹੀਕਏ, ਜੇਨਬਾਹੋ, ਲੋਗੁਰੀ ਅਤੇ ਮਿਸ ਮੈਕਨਿਊਡ ਬਾਹਰ ਠਾਠ ਹੋਇਆ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ.; ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ (ਅਨੁ. ਸ਼. ਭੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੱਖ) ਪੰਨਾ 44

2. - ਉਹੀ -

ਪੰਨਾ 49

ਇਥੇ ਹੀ 1902 ਈ. ਵਿਚ ਬਾਪ ਦਾ ਮੇਠ ਸੁਥਾਮੀ ਰਾਮ ਤਾਰਾਥ ਨਾਠ ਹੋਇਆ ।
 ਸੁਥਾਮੀ ਰਾਮ ਤਾਰਾਥ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਬਾਪ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ । ਇਹ ਬਾਪ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ
 ਫੁਰਕਤੀ ਭੁਟ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਜਾਏ ।
 ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਰ :-

" ਉਸ ਨੇ ਮੇਨੂੰ ਦੇਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਠ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੰਨਿਥਾਮੀ
 ਬਣ ਗਿਆ । " 1

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਪਾਨ ਵਿਚ
 ਬੁੱਧ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਹੋਇਆ । ਬੁੱਧ ਦੀ ਧਿਆਨੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ
 ਫੁੱਲਾਂ, ਫਿਲਾਂ, ਸੂਟੇ, ਪਰਬਤਾਂ, ਦਰਿਆ, ਹਵਾਵਾਂ ਤੇ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਫੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ।
 ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੰਧਾਵਾ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ
 ਕਿ ਬਾਦਮੀ ..... ਫੁਰਕਤ ਧਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫੁਰਕਤ .....
 ਬਾਦਮੀ ਧਾਰੀ । " 2

ਹਿਰ ਜਪਾਨ ਦੇ ਕਠਮਾਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਪਾਨੀ ਘਰ, ਜਪਾਨੀ ਠਾਹ, ਜਪਾਨੀ
 ਫੁੱਲ, ਜਪਾਨੀ ਢਾਂਚੇ ਫਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਠਮਾਈ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ
 ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ । 1903 ਈ. ਵਿਚ ਬਾਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਠਮਾਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੁੱਧ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ
 ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ । ਜਦੋਂ ਬਾਪ ਵਾਪਸ ਆਏ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਗਏ
 ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਬਾਪ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬਾਪ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ

" ਮੇਰੀ ਡਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਚੇਤਨਤਾ
 ਦੇ ਬੀਜਤ ਹਕੂ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜੇਸ਼ ਬਧੀਨ ਹੀ ਬੁੱਧ ਮੇਰੇ
 ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਛੇ ਅਤੇ ..... ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸੀ । " 3

" He touched me with the divine fire and I became a Sanyasian

1. Puran Singh; Sister of the spinning wheel; P-29

2. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੰਧਾਵਾ; ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਰਤਣ; ਪੰਨਾ 57

" Such was my condition of full youth, lived in supreme
 innocence floods of ecstasy over wheeling me, the Budha before
 me, behind me ..... in me."

3. Prof. Puran Singh, Sister of the spinning wheel, P-29

ਮਈ 1903 ਈ. ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਠਾਢੇਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ । ਉਹ ਬਾਪ ਦੀ ਬਲਦ ਚਿਠੀਆਂ ਦੀ ਬਲਦ ਭੁੰਗੀ ਸੀ । ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਤੇ ਬਾਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਾਇਆ ਦੇਵੀ ਨਾਲ (1904 ਈ.) ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ । ਬਾਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਧੀ ਤੇ ਵੈਦਾਂਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਰੰਗ ਭੁੰਗਾ ਸੀ ਤੇ ਸੰਨਿਖਾਸੀ ਬਣਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਹਿਰ ਦੀ ਬਾਪ ਦੇ ਗੁਹਿਸਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਵਾਂਗ ਬਾਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਿਖਲੀ ਹੈ , = ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਹਿਸਬ ਵਿਚ ਸੰਨਿਖਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਕੇ ਰਿਖਾਇਆ । = 1

1904 ਈ. ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮਾਇਆ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਠਾਢੇਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਉਹ ਚਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸੇਵਾ, ਉਪਕਾਰ ਆਦਿ ਕੀਮਤ ਵਿਚ ਬਗ਼ੀਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਸਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਬਾਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਭਾਵਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਰਈ ਵਾਂਗ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ । ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਕਿਸੇ ਲੋਕਾਧਿਕ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਬਾਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਬਾਪ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ :

“ ਯਹ ਜੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਖਰਚਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਲ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਿਹਾ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨ ਤੇ ਵੀ ਨੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਦਲੂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਪੈਸਾ ਦੇ ਕੇ ਬਾਤਮਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੋ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਹੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । = 2

1906 ਈ. ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਠਾਢੇਰ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਕੇ ਹੋਈਆਂ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਥੇ ਵੀ ਵਾਂਗ ਪਾਸੇ ਉਸਨੂੰ ਹੁਦਰਤ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮਿਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਬਾਪ ਝੁਮ ਉਠੇ । ਬਾਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਹੋਈ ਵਾਲੇ ਥਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਖਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਮਸਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾਬਾਹੀ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ । ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਨੇ ਵਰਖਤਾ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਪਾ ਠੱਕਣ ਲੱਗ ਜਾਏ । = 3

1. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੰਧਾਵਾ; ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ; ਪੰਨਾ 54

2. ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਕਸੇਰ, ਰਾਜ ਹੀਸ : ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ; ਪੰਨਾ 144

3. ਮਾਇਆ ਦੇਵੀ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ; ਸ੍ਰੀ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੰਧਾਵਾ; ਪੰਨਾ 59

1907 ਈ. ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਏਸਟ ਰਾਮਚਰ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਿਚ ਠੇਮਿਸਟਰੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਫੇਰਾਰਾਡੂਨ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਠੱਕ ਡਿਥਾ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਠੱਕ ਪਿਥਾ । ਇਥੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ । ਫੇਰਾਰਾਡੂਨ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ 1912 ਈ. ਵਿਚ ਸਿਖ ਬੈਜੁਰੇਸ਼ਨ ਸਿਖਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ਉਸ ਦਾ ਮੇਠ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਠਾਠ ਹੋਇਆ । ਖਾਪ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾ ਡਿਥਾ, ਡੂਰੂ ਦੇ ਫੇਰ, ਸਿਖੀ ਸਿਧਰ, ਡੂਰੂ ਦੇ ਫਰਨਾ
ਦਾ ਪਿਥਾਰ ਮੁੜ ਮਿਲਿਆ । ”¹

ਇਥੇ ਹੀ ਖਾਪ ਦਾ ਮੇਠ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਡਾ. ਬਨਗੋਰ ਸਿੰਘ ਠਾਠ ਹੋਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਠ ਖਾਪ ਇਥੇ ਖਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ।

1918 ਈ. ਤਕ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰਾਰਾਡੂਨ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਡੂਰੂ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਰਾਏਸਟ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਤੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕੁੰਤਕਾਰੀਆਂ ਠਾਠ ਹੀ ਜੁੜੇ ਰਹੇ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਡਿਤ ਹਰਦਿਯਾਲ ਉਸ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਰਿਖਮਤਾ ਵਲੋਂ ਸੌਂਦੇ ਹੀ ਖਾਏ । 1918 ਈ. ਵਿਚ ਪਟਿਕਲੇ, 1919 ਈ. ਵਿਚ ਖਤੇ 1926 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੀਡ ਨੰ. 75/19 ਬੇਅਪੁਰ ਵਿਖੇ 15 ਮੁਹੱਬੇ ਵੱਧਾ ਖਾਧ ਨਕਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ । ਇਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗਨੀ ਕਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਸੰਦ ਖਾਏ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਖਾਖਰੀ ਸਾਠ ਮਾਨਸ਼ੀਕਤ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੇ ਉੱਚਿਆਂ ਹੀ ਬੰਦੋਜੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚੀਆਂ । ਖਾਪਣੀ ਹੀ ਫਾਰਗੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਫੀਡ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੀ.ਬੀ. ਵਰਗੀ ਠਾ ਮੁਰਾਬ ਹਿਮਾਹੀ ਨੇ ਖਾ ਖੋਲਿਆ । ਮਾਇਆ ਦੇਵੀ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਦਰਦ ਡਰਿਆ ਹੀ ਠਹਰ ਖਾਏ ਸਾਏ ਪਸ਼ੂ ਪੰਡੀ
ਹੀ ਦਰਦ ਪਾਏ ਦਿਸਦੇ ਸਨ । ”²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਿਮਾਹੀ ਵਿਚ ਗਿਸੇ ਹੀ ਦਵਾਈ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਖੋਸਰ ਠਾ ਗੀਤਾ ਖਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਾਨਤ ਕਿਨੋ ਦਿਨ ਵਿਛੜਦੀ ਗਈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਠਾਠ ਡੂਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ 1931 ਈ. ਨੂੰ ਸਾਥੋਂ ਯਮੋਹਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਗਏ ।

1. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੰਧਾਵਾ; ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਅਤਕ; ਪੰਨਾ 14

2. ਮਾਇਆ ਦੇਵੀ; ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ; ਪੰਨਾ 120

ਪਿਛੋਕੜ :

ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾਂ ਸਰੋਤ : ਏਸ਼ੀਆਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨਹਿਰ, ਰੂਸਾਂ ਨਹਿਰ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ
ਬੀਨ ਖਾਲਸਾ ਜੀਵਨ, ਬਰਾਈ ਤੇ ਬੀਬਰ ਨਹਿਰ, ਕਦਰ ਪਾਥਰੀ ਨਹਿਰ, ਬਾਬਿਆਂ ਸਮਾਜ
ਨਹਿਰ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ — ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੋਚਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਜੇ ਇਕ ਖਾਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੂਨੇ ਪਾਸੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਨ ਚੀਖਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤੀਆਂ ਪਿਛੋਕੜ ਦਾ ਤੀਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਲੇਖਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੇ ਵਿਰਸਾਤਮਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਠਾਠ ਹੀ ਉਸ ਵਕਤ ਚੀਖਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਹ ਵੇਤੀਨ ਜਾਂ ਅਵੇਤੀਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਹਿਰਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਠੇਕਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਹੋਇਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਲੇਖਕ ਵੀ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਠੇਕਾਂ ਠਾਠ ਇਕ ਅਟੁਟਵਾਂ ਤੇ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਸਾਂਝ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾਤਮਿਕ ਵਿਰਸਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੇਤੀਨ ਜਾਂ ਅਵੇਤੀਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਹੋ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਚੀਖਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਗੇ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਉਸ ਰੁਖਾਰਾਂ ਰਚਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕਾਰ ਬੜਾ ਠੇਕੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸਮਕਾਲੀ ਵੀ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਰ ਚੀਖਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਖਾਂ ਨਿਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਈ ਅਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸੁਗੰਠ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰਨੀ ਪਵੇਗੀ । ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਦੋਂ ਨਿਹੜੀਆਂ ਨਿਹੜੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ

ਤੇ ਵਜਨੀਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਟੁਰੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੇ ਨੇਪਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਹਿਰਾਂ ਨਿਮਨ ਨਿਖਤ ਸਨ :-

ਵਸਾਹੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਲਹਿਰ :

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਵਸਾਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1837 ਈ. ਵਿਚ ਨੁਪਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ । ਬੰਗਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਚਲਾ ਰਾਜ ਬਧਿਨਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਵਸਾਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਫਲਾਉਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਵਸਾਹੀ ਬਾਪਟੇ ਮੌਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਚੋਰ ਚੋਰ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਬਾਇਬਲ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵਸਾਹੀ ਇੰਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਚੇਰਭ ਬਾਪਟ ਉਪਰਛਮੇਨ ਰਾਜ ਮੈਂਡਲਜ ਨੇ ਇਹ ਕੌਨ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹੀ :

" ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਫਿਜ਼ਲ ਰਾਜ ਵਸਾਹੀ ਇੰਡੀਆਂ ਸਪੁਰਚ ਇਸੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਸਾਹੀ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਨੇ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕੋਨੇ ਤੱਕ ਫੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ।"¹

ਇਸ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਸਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਾਪਟੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਬਾਪਟਿਆਂ ਦੀ ਬੰਡੀ ਹੋਈ ਦਾ ਚੋਰ ਨਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ , ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਧੇਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੇ ਸਕੂਨਾਂ ਵੇਲੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ । ਆਸ ਕਰਕੇ ਫੇਜ਼ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਵਸਾਹੀ ਬਣਨ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇਣ ਬਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰੀਕੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਤਰੀਕੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਬਸਾਠ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਮਲੇਸ਼ਨ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਬੰਗਲੇਸ਼ ਬਰਸਰ ਫੇਜ਼ੀਆਂ ਕੋਨ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚ ਤਰੀਕੀ ਦੀ " ਬਾਹਰਲਾ ਹੁੰਦਾ " ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹੋਰ ਵਿਚ ਬਾਈਬਲ ਨੇ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । " ²

1. " Providence has entrusted existence empire of Hindustan to England in order that the winner of the Christ should wave triphant from one end of the other."

England from the speech of Ross Magles Chairman of the Board of Directors in the British Parliament in 1857 quoted by V.D. Sarvarkar.

2. Mallason Kaye; A History of the Indian Mutiny of 1857-58
P-352

ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਚੋਰਾ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਚੈਲੰਜਰ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਉਠਤੀ ਦੇ ਸਾਫ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕੋ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਆਤਮਿਕ ਏਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਾਧਿਅਮ ਸਨ । ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਾਏ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਚੋਰ ਨਾਲ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਪਣੇ ਲਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹਟ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਪੱਕੀ ਰਹੂ - ਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ-ਸ਼ੀਲ ਆਖਦੇ ਸਨ ।

ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਈਸਾਈਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਉਠਤੀ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਠਤੀ ਦੇ ਧਤਨ ਕੀਤੇ, ਗਿਰਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਧਰਮ-ਖਾਣੇ, ਸਕੂਲ, ਹਸਪਤਾਲ, ਦਸਤਕਾਰੀ, ਤੇ ਬੇਤਾਬਾਨੀ ਦੇ ਬਿਮਲ ਕੇਂਦਰ, ਡਾਕਟਰੀ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਕਾਲਜ, ਕੋਈ ਆਰਾਮ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਡਾਪੇਖਾਣੇ ਆਦਿ ਚਲਾਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਤ ਕੀਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੀ ਜਬਰਦਸਤੀ ਜਾਂ ਤਹੀਰਤ ਕਰਕੇ ਠਹੀਂ ਸਕੇ ਸਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਠਤ, ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਜਿਅਦਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਉਠਤੀ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਜਾਦੂ ਦਾ ਆਸਰ ਕੀਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡਾਪੇਖਾਣੇ ਦੀ ਸਥਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਇਹੋ ਧਤਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਿੰਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ, ਟੱਬਰਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ, ਈਸਾਈ ਬਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਵੇਖ ਵੇਖ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਉਤਾਰਾਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਖਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ।

ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਪਰਾਯੋਨਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਠੱਕ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸੁਧਾਰਕ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ । ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੰਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ

ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਠਕਾ ਰਾਜ ਪੇਦਾ ਕੀਤਾ । ' ਸੁੰਦਰੀ ' ਠਾਕਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਖਾਖਾ ਮੰਤਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ :

" ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਤਾਤਪਰਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਜਾਂ ਸਿਖ ਲੋਕ ਖਾਖਾਏ ਧਰਮ ਵਿਚ ਧੌਂਕੇ ਹੋਣ, ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਡਾਉਣ, ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਵੇ, ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਥੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਖਾਏ ਖਸੂਰ ਪਿਆਰੇ ਲੋਕਣ । " 1

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋ ਦੋਰ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹਿਰ ਖਾਖਾਏ ਪੂਰੇ ਜੋੜਨ ਤੇ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਖਾ ਨੇ ਈਸਾਈ ਮੰਤਰ ਭੁਲਾਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਟਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ । ਇਥੇ ਹੀ ਖਾਖਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਸ ਪੁਰਾਣ ਈਸਾਈ ਖਾਖਾਏ ਧਰਮ, ਭਾਖਾ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਥੋਡੀ ਦੇਟੀ ਦਾ ਚੋਰ ਲੜਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਜਦੋਂ ਬੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਕਾਂ ਨੇ ਖਾਖਾਏ ਧਰਮ, ਸਭਿਅਚਾਰ, ਭਾਖਾ ਖਾਖਾਏ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਉਦੋਂ ਸੁਰੇਤ ਤੋਰ ਤੇ ਖਤਨ ਕਰਨੇ ਖਾਖਾਏ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਦਾ ਸਿਟਿਕਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਖਾਏ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ।

ਈਸਾਈਆਂ ਭੁਲਾਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਰਹੇ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਹ ਪਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਖਾਖਾਏ ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ " ਵਜੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੇਸ " ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ " ਰਾਜਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ " ਨਾਮ ਦਾ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਜਨ ਜੀਵਨ, ਵਿਸ਼ਵ ਕਲਿਆਣ ਤੇ ਉਥੇ ਆਧਿਕਾਰਮਤ ਵਿਸ਼ਿਕਾ ਬਾਰੇ ਠੇਖ ਲਿਖੇ ਗਏ । " 2

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਠੇਖਕਾਂ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਖਪਤੱਖ ਤੋਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ; ਸੁੰਦਰੀ; ਪੰਨਾ 131

2. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ; ਰਾਜਦੀ; ਪੰਨਾ 121

ਕੂੜਾ ਨਹਿਰ :

ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਾਂ ਕੂੜਾ ਨਹਿਰ ਨੂੰ 1857 ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਹਿਰ ਨੇ „ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨਹਿਰ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਦੇ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੇ ਬਨੁਸਾਰ ਵਿਖਾਏ, ਖਰਾਬ, ਤੰਬਾਕੂ ਤੇ ਵਿਤਰਾਸ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਖਤੇ ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬੰਦੋਬਸਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਫੌਜੀਆਂ, ਬਦਲਤਾਂ, ਭਾਖ ਖਤੇ ਵਿਦੇਸੀ ਮਿਲਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਤਾਂ ਬਾਈਡਾਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।“¹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਨਹਿਰ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਖਤੇ ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਫੇਰ ਨਹਿਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ।

ਇਸੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੇਸ਼ ਹੋ ਕੁਝੇ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਟਿੱਢਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਖਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਦੀ ਵੱਸ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਠਾਠ ਭੁਲਨਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

“ਇਹ ਕੁਮਰਾਂ ਪਦੀਆਂ ਕੂੜ ਵਹਿਮਣਾਂ, ਭਰਮਣਾਂ, ਭਰ ਵੀਆਂ ਪੁਤਣੀਆਂ, ਅਨਮਤਣਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਸਰ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਧਰਮ ਸੀਧੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਰਾਹਨ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਧਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੂੰਧ ਮੋਲਨ ਦਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਮਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਪੁੱਤਰ ਠੰਢ ਪਿਛੇ ਮੜੀਆਂ, ਮਸਾਂਣਾਂ, ਜਾਨੂਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਡਿਓਨ। ਇਹ ਉਹ ਮਾਵਾਂ ਸਨ ਜੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਕਰਮਨੀਸੇ ਕਰਵਾਏ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਟੇਫ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਨੌਰ ਕੇ ਬਾਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਸਿਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉੱਟ ਕੇ ਪਿਛੋਂਣੀਆਂ ਕਰਕੀ ਰਬਨ ਨੂੰ ਬਾਪਣਾ ਜਾਕਨ ਬਣਾ ਠੰਢ, ਸਭੋਂ ਇਹ ਉਹ ਕਹੁਟੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਭਾਜ ਖਾ ਕੇ ਨੀਸੇ ਹੋਏ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ

---

1. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ; ਬਾਹੁਨਿਕ ਭਾਗ, ਤੀਜੀ ਜਿਲਦ, ਭਾਗ ਵਿਭਾਗ; ਪੰਨਾ 13

ਠਾਠੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਸਨ ।¹

ਕੁਝਾ ਨਹਿਰ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਉੱਤੇ ਵਹਿਮਾ, ਭਰਮਾ ਤੇ ਖਾਬੀਤਾ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨੀ ਸੀ । ਖਾਪ ਨੇ ਖਾਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸੁਝੇ ਤੋਰ ਤੇ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ :

ਈਸਾਈ ਮੌਤ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਬਲ ਦੀ ਪੇਚਾ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਰੁਝੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਇਹ ਨਹਿਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ । ਇਸ ਖਟਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮੌਤ ਨੂੰ ਬੜੀ ਜਬਰਦਸਤ ਢੇਰ ਠਕਾਈ । ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰਸੂਪ ਬੰਮਿਤਸਰ ਦੇ " ਮਜੀਠਿਆਂ ਦੇ ਵੀਰੇ " ਵਿਚ ਇਕ ਇੱਠ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਦਾ ਖਾਬੀਤਾ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰ. ਠਾਕੁਰ ਸਿੱਖ ਸੰਧਾਵਲੀਏ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਠਕਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਕੁਰਾਤੀਆਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ । ਡਾ. ਬਨਾਰਸ ਸਿੱਖ ਬਨੁਸਾਰ :

"ਈਸਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਭੁੰਗਾ
ਠੇਣਾ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਠਾਸਤਰਾਂ ਜਿਵੇਂ - ਭੁਠਾਧ ਦਾਸੀਆਂ,
ਬਨਮਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣਾ
ਦੀ ਕਬਾ, ਹਰ ਮੌਤ ਤੇ ਹਰ ਪੂਜਾ ਪਾਠ, ਧੌਰ ਤੇ ਧਰਨ ਕਰਨ ਦੀ
ਠਕਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ।"²

ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਤਿ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਜੋ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਉਥੇ ਸੰਚਾਲਤਾ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਚੀਫ਼ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਸ਼ਕਤਿਕਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲਿ ਰਾਤ ਖਾਨਣਾ ਖਾਠੀ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨਹਿਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਸਾਦਤੀ ਪੇਚਾ ਕੀਤਾ ।

1. ਭਾਈ ਚੀਫ਼ ਸਿੱਖ; ਬਿਜੇ ਸਿੱਖ; ਪੰਨਾ 95

2. ਡਾ. ਬਨਾਰਸ ਸਿੱਖ; ਸ੍ਰੀ ਚਰਣਿ ਚਰਿ ਵਿਸਥਾਰ; ਜਿਲਦ 1, ਸੰਘੀ 2, ਪੰਨਾ 62

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਨਾਹੋਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਰ ਵਿਚ ਆਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਭਾਈ ਭੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰੋ. ਉਰਮੈਂਟਨ ਕਾਨਿਜ, ਨਾਹੋਰ (1849 - 98 ਈ.) ਦੇ ਸਿਹਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮੰਤਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਠੀ ਵਿਚ ਕੋਮੀ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਤੇ ਜਿਥਾਦਾ ਚੋਰ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

1. ਤਮਾਮ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਪਿਥਾਰ ਵੱਖਣਾ।
2. ਬ੍ਰੇਸਟ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫਟ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਇਸ ਬ੍ਰੇਸਟ ਧਰਮ ਦੀ ਢਲਵਾ ਕਰਨਾ।
3. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਖਵਾਨੇ ਪ੍ਰਫਟ ਕਰਨਾ।
4. ਜੋ ਲੋਕ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੁਝ ਰਿਹਾ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲਜ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡਕੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਹੇਠ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਗੱਤੀ ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਸਭਾ ਦੀ ਰਾਏ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।
5. ਵੱਡੇ ਮਰਤਬੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਕਸ਼ਕ ਬਹਾਦਰ ਵਿਦਿਆ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਹੋਰ ਕੋਮਾਂ ਅਤੇ ਪੰਥਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤਰਫ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਥਾਨ ਦੇ ਚੋਰ ਖਲਜ ਹਨ।
6. ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਹਿਣਾ, ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸ੍ਰੀ ਭੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।
7. ਸ੍ਰੀ ਭੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਕੋਠ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਤੱਫਿਕ ਨਹੀਂ ਗੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਤੱਕ ਡਾਖਵਾਨਿਆਂ ਦੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਚੋਰਾਂ ਬੋਰਾਂ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤਾਂ

---

1. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ; ਪੰਜਾਬ; ਡਾ. ਫੀਡਾ ਸਿੰਘ; ਪੰਨਾ 124

ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਸਾਈਮੈਂਟ ਦਾ ਫੰਡ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਨੇ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਕੋਨੇ ਤੱਕ ਫੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਚੰਦ ਤੱਕ ਸੰਤੋਖਸਾਨਕ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਫੰਦੇ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕੁਹਿਣ ਕਰਕੇ ਫਟਾ ਫਟ ਏਸਾਈ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਪਣੇ ਕਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਏਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣੇ ਕਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਾਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੁਹਿਣ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ , ਇਸ ਲਈ ਕਾਪ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਤ ਸਨ ।

ਇਸ ਲਈ ਉਪਰ ਕਹਿਣ ਤਹਿਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੇ ਜਿਕਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਮ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਟੱਕਰੀ ਢਾਹ ਵੇਖਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਮਹਿਕਾਵਾਂ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਕਾਬੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਇਸ ਦਾ ਫਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈਆਂ ਨੇ ਕਾਪ ਦੀ ਸੁਖਸ਼ਮਤ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਦੇ ਵਿਚ ਕਾਨਿਸ਼ਾ ਸੀ । ਪਰ ਇਸ ਚੈੱਠ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਕਾਜਿਰਾਜਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪਿਛੇ ਰੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਡਾ. ਕੁਸ਼ਾਭ ਘਨੁਸਾਰ :

“ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਕੀਤੀ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਬੰਭ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁਨਿਹਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਮ ਕੁਹਿਣ ਕਲਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਗਦੀ ਸਗੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਸਿਖਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ”¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਾਵਲ ਕਲਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਹ ਨਾਵਲ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਕਰਤਾ ਕਾਬੰਭੇ ਸਨ । ਦੂਜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਚੈੱਠਣ

1. ਡਾ. ਸ. ਸ. ਕੁਸ਼ਾਭ: ਇਤਿਹਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ; ਪੰਨਾ 50

ਠਾਠ ਬਜਿਰਾ ਵਾਡਾਵਰਣ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਪ ਦਾ ਇਹ ਹਰਜ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਝੱਲਾ ਰਹੀ ਢਾਹ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ।

ਖੜਾਲੀ ਤੇ ਬੰਬਰ ਨਹਿਰ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖੜਾਲੀ ਅਤੇ ਬੰਬਰ ਨਹਿਰ ਦਾ ਵੀ ਥਕਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ।

ਖੜਾਲੀ ਨਹਿਰ ਭਾਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਖਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਚਲਾਈ ਗਈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਰਾਜਸੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਸ ਨਹਿਰ ਦੀ ਬੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਠਾਠ ਸਿੰਧੀ ਟੈਂਡਰ ਚੋਣ ਪਈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਗਰੇਜ਼ ਖਰੀਦਾਰ ਪੂਰੇ ਚੋਰ ਠਾਠ ਭੁਰਦਾਖਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਤਾ ਵਿਚ ਰਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਖੜਾਲੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਠਾਠ ਦੀ ਬੰਬਰ ਖੜਾਲੀ ਨਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ । ਜਦੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਵਿਚ ਸੁਰਬੀਰ ਤੇ ਧੋਧੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਠਾਠ ਰਵਾਜ ਤੇ ਮੁਖਬਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਖੜਾਲੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਸੰਤਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਵਾਜਾਂ ਤੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਵਾਂ ਦੇਣਾ ਸੀ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਹ ਤਾਂ ਖੜਾਲੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਬੰਗ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਬੰਦਰ ਜੋ ਜਾਕੂਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ।

ਰਵਰ ਪਾਰਟੀ ਨਹਿਰ :

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਨਹਿਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ " ਰਵਰ ਪਾਰਟੀ " ਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਸਨ । ਸਮਰਾਜੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਚੱਲਿਆ ਨਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁੱਖ ਰਹੀ ।

ਰਵਰ ਪਾਰਟੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਠਰੂਸਿਸਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ " ਰਵਰ ਦੀ ਫ਼ੂਜ " ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੇਖ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਨ ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੁਰਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਇਸ
ਠਹਿਰ ਨੇ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਰੋਲ ਖੇਡਾ ਕੀਤਾ ।

ਇਸ ਠਹਿਰ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ । ਇਹੀ
ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਪਾਨ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਠਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਤੋਂ
ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਖਾਸ ਦਾ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਠੀਕਰਾਂ ਠਾਠ ਮੇਲ
ਹੋਇਆ । ਖਾਸ ਤਾਂ ਈਨਕਲਾਬੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਕਰਕੇ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਖਾਸ ਦਾ ਮੇਲ
ਠਾਠ ਹਰਦਿਖਾਨ ਵਰਗਿਆਂ ਠਾਠ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ।

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਠਹਿਰ :

ਸੁਖਾਮੀ ਚੌਧਰੀ ਨੇ 1874 ਈ. ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਠਹਿਰ ਰੱਖੀ । ਜਿਸ
ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵੇਲੇ ਤੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ
ਸੀ । ਡੇ. ਸੀ. ਠਾਕੁਰ ਬਨੁਸਾਹ ।

“ ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਖਾਧੇਭੋਜਨ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ
ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ, ਏਸੇਦੀ
ਬਣ ਉੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸੱਤ ਵਿਚ ਵਾਪਿਸ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤੇ ਵਿਚਿਕਾ
ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ । ”¹

ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਕਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜੋ
ਗੁਣ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਚੰਗੇ ਚਲੇ ।

ਇਹ ਠਹਿਰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲੀ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵੱਡਾ ਵਰਗ ਬਹੁਤ
ਜਲਦੀ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਇਆ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜੀ ਬਣਨ
ਲੱਗੇ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਇਸ ਠਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਹੋਇਆ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਈਸਾਈ ਠਹਿਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ

---

1. K.C.Narang; Real Hinduism; P-188

ਦੀ ਏਸਟਰ' ਤੇ ਉਥਰਾ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਰਚਿਕਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਹੁਣ ਇਸ ਠੇਖਰ ਨੂੰ
ਖਾਰੀਆ ਸਮਾਜ ਜਿਹੀ ਠਹਿਰ ਨੇ ਵੀ ਬਲੂਣ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸੁਰੇਤ ਤੇਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਖਾਪ ਨੇ " ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ " ਦੀ
ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਪਣੇ ਏਸਵੀ, ਖਾਰੀਆ, ਸਮਾਜੀ, ਕੁਝ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਖਾਹਿ
ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਏਸਟਰ ਸਿੰਧ ਕਰਨ
ਦਾ ਬਤਨ ਕੀਤਾ । ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਠਹਿਰ ਜੋ ਖਜਿਓ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਖਜਿਓ ਸਿਖ ਵਿਰੋਧੀ
ਠਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਵਿਚ ਖਾਈ ਸੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਏਸਟਰ' ਸਿੰਧ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਤਾਂ, ਕੁਰਚਰਨ ਸਿੱਖ
ਖਨੁਸਾਰ :

" ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ
ਬਬਨਾ ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਵਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਸਵੀ,
ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਬਵਾ ਖਾਰੀਆ ਸਮਾਜ ਖਾਹਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਰਗ
ਵਿਚ ਮੁਰਤੀ ਭੁਜਾਣ ਬਬਵਾ ਰੱਖਿਕਾ ਕਰਨ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੇਵਲ ਉਸ
ਨੂੰ ਟੁੰਡਣ ਅਤੇ ਸਵਾਦਯ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਕਾ ਜਾਦਾ ਹੈ ।
ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਰਤਿਤਵ ਨੂੰ ਮੋਠਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮੰਡਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ
ਸਕਦਾ । ਇਹ ਸਯੋਗ ਤੇ ਮਾਯੋਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ
ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਠੇਖਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ । ਖਾਰੀਆ
ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਤੇ ਏਸਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭ ਨਾਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬਹਿਸ ਕਰਕੇ
ਸਿੱਖੀ ਵਾਲੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਉਥਰਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ।"

ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਕ ਏਸਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਖਾਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਕੁਝ ਸਮਾਜੀ,
ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਖਾਪਣੇ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਖਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਸੂਲਾ
ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਖਾਇਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ; ਭਾਬਾ ਵਿਭਾਗ; ਪੰਜਾਬ; ਡੂਮਿਕਾ, ਪੰਨਾ 12 - 13

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਖਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਸਭਾ
ਨਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਉਪਜੀ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੋਧੀ, ਸੈਨਿਕਾਂਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਬੁਨਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾਰਤੀ
ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਜਾਣ ਵੀ ਖਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕਿਹਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਇਹੋ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਭੇਜ਼ੁੰਦਾ ਹੋਏ
ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣਾ । ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ
ਠੇਕਣਾਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜੀਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਸਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਨੇ " ਹੁੰਦਰੀ " " ਬਿਜੇ
ਸਿੰਘ " " ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ " ਤੇ " ਬਾਬਾ ਠੋਧ ਸਿੰਘ ", ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਵਕਿਰਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ :

" ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕਿਸਾ ਅਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਵੰਡਿਆਂ ਦੀ ਇਸ
ਨਿਡਰ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤ੍ਰ ਨਿਬਰੇ ਵੰਡ ਵੇਖ ਕੇ ਭੁਭ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਪੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ?
ਕਿਸਾ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਜਿਨ੍ਹਣ ਨਾਲ ਵੰਡੀ ਹੋਏ ਹੰਡੂਆਂ ਦੇ ਪੁਰ ਦਾ ਕੁਝ ਪਾਏ
ਕੇ ਵੇਖਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ? ਵੇਖੋ, ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਜੋ ਕਿ ਧੀਰਜ
ਤੇ ਨਿਬਰੇ ਨਾਲ ਜੁੱਤੇ ਹੋਏ ਪਤਥੂਰਾ ਇਸਤਰੀ ਵਾਂਗੂੰ ਸੌਰ ਨਾਲ ਸਤੀ
ਹੋਣ ਨਈਂ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਕੀਸੇ ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ
ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜਿੰਦ ਦੇ ਦੇਣਾ ਬਾਗ਼ੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨਈਂ ਹੋਸਣੇ ਦਾ
ਕਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤ੍ਰ ਸਾਥੇ ਜਿਉਂਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹੋਸਣੇ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਕੇ
ਧਰਮ ਹਿਤ ਸਿਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਧੀਕ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ
ਪਿਠ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੰਠੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ ਨੇ ਭਰਤ ਵਰਗੇ ਨੂੰ ਮੁਕਨਾਂ ਦੇ
ਬੰਤਲੇ ਜੁਲਮਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤੋਂ ਫੁਡਾਇਆ । ਯਨ ਸਨ ਇਹ ਸਿੱਖ ਬਹਾਦਰ
ਸਤਵੇਂ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਹੋਰ ਕਰਕੇ ਜੁੰਦੇ ਸਨ, ਵਢਦਿ ਸਨ ਅਤ੍ਰ ਹੋਰ ਵਧਦੇ
ਸਨ । ਮੁਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤ੍ਰ ਹੋਰ ਆਮੁਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ
ਬੰਧਿਤ ਦਾ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਤਨਵਾਰ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਧਾਰ ਪੁਰ ਬੇਭਟਾ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਈਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਪੀਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਗਾਏ ਤੇ

ਕੁਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਖਾਤਮ ਬਿਦਿਖਾ ਦੇ ਕਥਨ ਮੁਜਬ ਮੌਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ
ਠੀਕ ਰਾਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।" 1

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖਾਧੇ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਖਾਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ
ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੰਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਦੀ ਠੋਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।

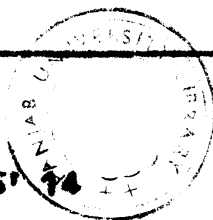
ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਜੋਂ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਭੁਰੂ ਰੀਝ ਸਾਹਿਬ
ਵਿਚ ਦਰਜ ਖਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂ ਭੁਰੂ ਨਾਠਕ ਤੋਂ ਭੁਰੂ ਚੋਈ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ
ਬਣਾਇਆ ਉਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਖਾਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਪਹਿਲ ਤੋਂ ਲਈ ਖਾ ਰਹੀ ਠੀਕੀ
ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਥਨ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਖਾਪ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਵੀ ਖਾਪ
ਇਕ ਦਮ ਪ੍ਰੇਰੇ ਗਏ। ਖਾਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਇੰਨਾ ਜਿਖਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾਪ
ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਮੁੜ ਇਸ ਰਾਹ ਦੀ
ਸੋਝੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਭੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ ਦੱਸਦੇ ਰਹੇ। ਖਾਪ ਖਨੁਸਾਰ, "ਮੋਖਖਸ਼ਿਕਾ ਰਿਖਾ", ਭੁਰੂ ਦੇ
ਦੇਸ਼, ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਪਿਯਾਰ ਮੁੜ ਮਿਲਿਆ।" 2

ਇਹੋ ਉਹ ਪਿਠ ਝੁਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੁਹਿਣ
ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ, ਖਾਪਣੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਲਈ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ
ਨਿਰਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖਾਪਣੀ ਪੁਰਿਤਾ ਲਈ ਇਕ ਰਾਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ; ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ; ਪੰਨਾ 92

2. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ; ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ; ਪੰਨਾ 14

ਬਾਹਿਰੀ ਰੂਪ :

ਪ੍ਰਦਿਰਤੀਤ ਬਾਹਿਰ

1. ਤਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ
ਬਲਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਦਿਰਤੀਆਂ ।

(ੳ) ਬਾਹਿਰਮਵਾਰ

(ਬ) ਰਹੱਸਵਾਰ

(ੲ) ਰੋਮਾਂਸਵਾਰ

(ਸ) ਸਮਾਜਵਾਰ

(ਹ) ਬਾਹਰਮਵਾਰ

(ੜ) ਮਾਨਵਤਾਵਾਰ

2. ਸਮਾਜਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਬੀ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗੋਬੀ
ਪ੍ਰਸੰਘ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ :

ਬਾਹੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਉੱਤੇ
ਪੈਂਛੀ ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੁਰਪ੍ਰਸੰਨ ਸਾਹਿਤ ਰੁਖਾਰਾ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਿੱਟੇ
ਜਾਂ ਹੋਇਆ । ਬਾਹੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਵਰਤਮਕ ਅਤੇ ਅਤੀਤ ਦੀ ਟੱਕਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ
ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਾਰਤਰ ਵਿਚ ਬਾਹੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ
ਉੱਚ ਬਰਤਨਵੀ ਸਮਰਥਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਾਹੁਨਿਕ ਹੋਇਆ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਿਛੜੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਹੁਨਿਕਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ
ਭਾਈਵਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਬਾਹੁਨਿਕ ਚਾਰਾ ਹਨੁਨਿਆ ਗਿਆ ।

ਪੈਂਛੀ ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਹੀ ਤਰਕਸ਼ਿਲ ਤਰਕਸ਼ਿਲ ਸਾਥੇ
ਠੇਕਰ ਬਾਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬਾਹੁਨਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਲਾਗਤਿਕ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਧਰਨ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
ਵਿਚ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ।

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨਵੀਨ ਕਰਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ
ਉਸਦੇ ਬਾਹੁਨਿਕ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨਵੀਨ - ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਣੀ ਬਾਹੁਨਿਕ ਪਹਿਲਾ ਬਾਪਣੇ
ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਪੁਨਰ - ਮੁਨਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬਾਹੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ
ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਪੁਨਰ ਮੁਨਾਜ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਘ
ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ।

ਪੈਂਛੀ ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸੰਪਰਕ ਕੇਂਦਰ ਉੱਤੇ ਪੈਂਛੀ ਏਕਾ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ
ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲੇ । ਇਹ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਪੈਂਛੀ ਸਮਰਥਨ
ਦਾ ਇਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਏਕਾ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਬਾਹੁਨਿਕ ਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਘ ਸੰਵਿਧੀ ਲੋਕਾਂ
ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਏਕਾ ਦੇ ਬਾਹੁਨਿਕ ਇਹ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਵੇਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਘ ਕਰਨ ਦੀ
ਵੇਦ ਤੀਕ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਬਾਹੁਨਿਕ ਸੰਸਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਲਿਆਈ ਜਾਵੇ । ਪਹਿਲਾਂ
ਜਦੋਂ ਏਕਾ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਸਮਿਤ ਜਿਹੇ ਖੇਤਰ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵਾਲੀ ਸੰਘ - ਏਕਾ ਦੀ ਉਪਜ
ਸਹੀ, ਤੇ ਪੈਂਛੀ ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸੇ ਏਕਾ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਵਿਚ, ਬਾਅਦ ਜਨਤਾ ਇਸ
ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਹੀ ।

ਜੁਲੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਸੰਪਰਕ ਨੇ ਜਿਥੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਠਹੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਠਾਠ ਇਸ ਮੱਧ -
 ਖੇਤੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੁਕਾਰੀ ਉਥੇ ਇਸ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਘਪਟੇ ਸਤਿਕਾਰਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚੋਂ ਪੱਛਮੀ
 ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਠੰਡਣ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਖੀ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਬ੍ਰਹਮੇ ਸਮਾਜ, ਬਲਗੁ
 ਨਹਿਰ, ਬਾਬੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਦਾ ਸਾਂਝੇ ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਦੇ
 ਕਈ ਪੱਖ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਜਿਸ ਠਾਠ ਸਾਂਝੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨੇ
 ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੀਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਾਰ ਠਾਠੋਂ ਬਲੈਕ ਕਰਕੇ ਠਹੀਂ
 ਸਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਪਟੇ ਘਪਟੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਫੇਰਨ
 ਇਸ ਵੇਰ ਠਾਠ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਹੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ
 ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵੇਖੀ ਤਦ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ
 ਇਸ ਨੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਬਾਹੁਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਭੇਮਾਂ ਦੇ
 ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਸਦੀ ਦੇ ਕਰਾਬੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ
 ਵਿੱਚ ਮਿਠਦੀਆਂ ਸੂਰਪੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਉਤਮ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਝਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ
 ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੱਕ
 ਪਹੁੰਚਿਆ । ਇਹ ਸੂਚੀਆਂ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੂਰਪੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਠੰਡਣਾਂ
 ਦਾ ਬਾਹਾਰ ਬਣੀਆਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਲੋਕ ਰਾਜੀ ਕਮਿਤੀ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ
 ਸਥਾਨਵਾਦ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੁਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸਨ । ਸੂਰਪ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਜੋ ਰਚਨਾਵਾਂ
 ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਠਾਠ
 ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ । ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ
 ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਚਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਠਹਰ
 ਬਾਹੁਨਿਕਾਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਹਾਰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰਾਰਕ
 ਵਿਰਸਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਚੇਤਨਾ ਬਾਹੁਨ ਬਾਈਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ
 ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬਾਈਨ ਹੀ ਸਾਹਿਤ
 ਵਿਚ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।"

1. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ; ਪੰਜਾਬੀ ਰਲਪ ਸਿਧਾਂਤ; ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ; ਪੰਨਾ 51

ਗੋਰੀਆਂ ਸਦੀ ਦੇ ਖਾਹਿਤ ਤੌਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਖੁਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਉਪਰਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ । ਇਹ ਰੁਚੀਆਂ ਉਸ ਸਥਾਰਬਵਾਦ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈਆਂ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਫੁੱਤਰ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਰਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ । ਇਹ ਰੁਚੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਠਕੋਂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੁਖਮ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਈਂ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਨ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਿਖਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਫੁੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ । ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਪਰਾਲੇ ਤਾਂ ਆਖੋਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੋਰ ਤੀਕ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡਾ ਤੇ ਨੁਹਾਰ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੈਠੇ ਬਣਾਈ । ਇਸ ਨਈਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਵਾਹਤਰ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਨਵੀਨ - ਪ੍ਰਫੁੱਤਰੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈਆਂ । ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ ਰੁਚੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਨ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਿਖਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਫੁੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ।

ਪੱਛਮੀ ਵਾਹਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਰਕਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਫੁੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਗੋਰੀਆਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਾਹਤਰ ਨਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ , ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਹਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਫੁੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

(ੳ) ਅਧਿਯਾਤਮਵਾਦ :

ਅਧਿਯਾਤਮਵਾਦ ਦੀ ਰੁਚੀ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਤਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਅਧਿਯਾਤਮਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਤਰੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਭਾਈ ਅਤਿ ਕਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਰਲਸਰਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਿਗਰੋਹ, ਵੇਦਾਂਤੀ, ਬੋਧੀ

ਜਾਂ ਹੋਰ ਭੁਭੁਕਾ ਭੁਖਾਰਾ ਚਰਿਅਾ ਗਿਅਾ ਸਾਹਿਤ ਹੈ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਦੀ ਭੁਭੁਕਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ।

ਭਾਰਤ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਮਾਣਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਾਲੇ ਚਰਿਅਾ ਗਿਅਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੁਰ ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਹੈ ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੌਛੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚਾਰਤਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਪੌਛੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਪਣੇ ਸਭਿਅਚਾਰਕ ਭੰਡਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ।

ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਭੁਖਾਰਾ ਰਮਜ਼ ਭਰੇ, ਅਰਿਅਤ ਅਤੇ ਸੁਖਮ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਅਾਖਿਅਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਅਤੇ ਰਹੀਸਵਾਦ ਦਾ ਅਟੁੱਟਵਾਂ ਸੰਬੰਧ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਕਲ ਅਨੁਸਾਰ :

" ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥਾਤ੍ਰੂਠ ਦੇ ਇਕ ਸੰਕੇਤ " ਅਵੀਭਾਵ " ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ । " ਅਵੀਭਾਵ " ਤੋਂ " ਅਵੀਭਾਵਾਨਿਰਮ " ਸ਼ਬਦ ਬਣਿਆ । ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰਵਾਦ, ਵਿਅਾਕਵਾਦ ਅਤੇ ਅਰਥਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । " 1

ਹਿੰਦੂ ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਦੀ ਵਿਅਾਖਿਅਾ ਰਵਾਇਤੀ ਸੰਕੇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਹਿਅਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਰਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਮਵਾਦ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਥਾਈ ਉਤੇ ਸਬੂਤ ਬਣ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਾਖਿਅਾਵਾਂ ਦੀ ਅਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਬਨ । ਸੁਖਾਮੀ ਵਿਦੇਕਵੰਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੌਛੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਚਰਾਤਰ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਫੁੱਫ ਨਿਖਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ਅਪਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕ " ਐਸੇਨਸਅਲ ਇਨ ਹਿੰਦੂਇਜ਼ਮ " ਵਿੱਚ ਦਸਕੇ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣਮਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਅਤਮਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਕੋਠ ਨਾਲ ਕਿ ਅਤਮਾਵਾਂ ਨਾਂ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਰਦੀਆਂ ਬਨ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਫਿਨਾਸ਼ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ,

1. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਕਲ; ਸਾਹਿਤਕ ਨਿਬੰਧ; ਪੰਨਾ 45

ਅਸ਼ੇਸ਼ਵਾਦ, ਸੁਧਤਾਵਾਂ, ਸਰਵ - ਵਿਖਾਪਤਾ, ਸਰਵ - ਗਿਆਤਾ
 ਹਰ ਇਕ ਖਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਖਸੀ ਸਹਿਮਤ ਹੈ ।
 ਹਰ ਇਕ ਨਿਖਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਡੁਬਟ, ਮਹਲ ਜਾਂ ਫੋਟਾ
 ਰਿਊ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਰਵ - ਵਿਖਾਪਤ ਅਤੇ ਸਰਵ - ਗਿਆਤਾ
 ਰੂਹ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ ।¹

ਅਧਿਅਤਮਵਾਦ ਨਿੱਜੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਪਣੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ
 ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਧਿਅਤਮਵਾਦੀ ਰੂਚੀਆਂ ਰੂਪ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਪਾਠਵਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਅਧਿਅਤਮਵਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੁਜ
 ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧਿਅਤਮਵਾਦ ਵਧੇਰੇ ਰੂਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ । ਇਹੀ
 ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵਾਚਤਕ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰੂਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਕੂਲ
 ਹੀ ਹੈ ।

ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਅਤਮਵਾਦ ਜਾਂ ਰਹੱਸਵਾਦ ਤੇ ਅਧਿਅਤਮਵਾਦੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ
 ਹੈ । ਨਿਰੋਲ ਅਜਿਹੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਉਪਰਾਂਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਨਾ, ਅਜਿਹੇ
 ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ । ਭਾਈ
 ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਧਿਅਤਮਵਾਦ ਪੱਖੋਂ ਤਾਂ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ
 ਪਰਾਜ਼ਾਇਕ, ਰੋਮਾਂਚਿਕ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਕ, ਸੁਪਨ ਸੰਭਨ ਨਵ ਸੰਸਾਰ ਚਿਤ੍ਰਣ ਆਦਿ, ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ
 ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਦੇ ਰੋਮਾਂਚਿਕ ਵਿੱਚ ਅਧਿਅਤਮਵਾਦ ਵਿੱਚ ਅਧਿਅਤਮਕ ਭਾਵ ਦਿੱਤਾ ਨੂੰ ਜਤਿਅਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਮਨਵ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹਸੀਨ ਅਭੇਦ ਵਸਦਾ ਹੈ ।
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਰਲਸਟਾ ਨਿਰੋਲ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਅਤਮਕ ਨਹੀਂ । ਜੋ ਰੂਪ
 ਨਿਜਾਤਮਕ ਸੁਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਅਤਮਕਵਾਦ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਉਰਮਿਅਾ ਹੈ ।

" We are all agree that souls are without begning and without
 immortal by their very nature, also that all powers, blessings,
 purity, omnipresences, omniscience are buried in each soul. In
 every man and in every animal, however weak and wicked, great
 or small resides the some omnipresent, omniscience soul."

1. Swami Vivekanand; Essential of Hinduism; P-4

ਅਧਿਕਾਰਮਾਤਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਡੁਕਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸ਼ਤਨ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ੀਬਤ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਦੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਡੁਕਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਠ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਧਿਕਾਰਮਾਤਰ ਦੀ ਵੰਗਣ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੀਆਂ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਕਰ " ਸੁੰਦਰੀ " ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰੀ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬੰਨ੍ਹਿਤ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਸੋਚਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਧਿਕਾਰਮਾਤਰ ਭਰਮਤਿ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਰਦਾ, ਵਿਰਸਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਗਣ ਕਹੇਰੇ ਹੈ । ਪ੍ਰੇਮ ਭਰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਸੱਚੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਜਸ, ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਕੂਤੀ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਿਰੋਲ ਭਾਵਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੱਜਣ ਵਾਂਗ ਬੰਨ੍ਹ ਪਾਠਣ ਵਾਲਾ, ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸੁੱਖ ਰਸ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਪਿਆਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਸਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਰਾਦਾਵ ਸਿੱਤਰ ਜੋ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸੁੱਖ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਠਾਠ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਜੀਵੀ ਸੱਜਣ ਸੱਜਣ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਪਾਠਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਅਸੀਂ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਸਾਈਂ ਠਾਠ ਠਾਈ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੁਖ ਰਸ ਸਾਨੂੰ ਅਪੇ ਦੇਣਾ ਹੈ । " 1

ਅਧਿਕਾਰਮਾਤਰੀ ਭਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਸਿੱਤਰ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੰਤਵ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਜਰਿਅਾਸੂ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਮਕਨ ਤੁਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖੇੜਾ ਜਾਂ ਬੰਤਰੀਵ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਦੇ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ । ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਖ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਦਾ ਬੁਨਾਸ ਨਿਰੋਲ ਅਤਮਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

1. ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ; ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ; ਪੰਨਾ 115

ਹੀ ਕੁਹਿਸਬ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ
 ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਬਿਧਿਅਤਮਕ ਬਨੁਤਬ ਬੈਠ ਕੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬਨੁਤੁਲ ਹੈ। ਕੁਰਮਤਿ
 ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੁਹਿਸਬ ਫਿਟ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਚੌਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਬਨੁਤਬ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਾਰੀਆਂ
 ਨਾਉਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੀ ਬਾਧ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੁਟ
 ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਬਾਧ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਪ੍ਰਮੋਦਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਇਹ ਕੁਟ ਹੈ ਜੋ ਸੁਰਤ ਉਚੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ
 ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਸਦਾ ਹੈ। ਬਸਨ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀ ਮਨ ਜੋਗ
 ਨੂੰ ਟੋਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੋਗ ਕੁਹਿਸਬ ਤੋਂ ਨਿਰਜੋਗ ਹੋਣ ਬਰਕਾਤ ਟੁੱਟ
 ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ‘ ਸਾਈਂ ਸੰਜੋਗ ’ ਵਿਚ ਹੈ, ਬਰਕਾਤ ਪ੍ਰੀਤ
 ਦੀ ਇਕ ਤਾਬ ਵਿੱਚ ਹੈ।”

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਧਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮੋਦਰ ਨਾਲ ਨਿਵ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਚੌਰ ਰਿੰਦੇ ਹਨ
 ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਧਣੇ ਬਿਧਿਅਤਮਕਾਦ ਵਜੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਨਿਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਕ ਬਨੁਤੁ
 ਪਰ ਸੁਤਾਵਿਕ ਰਸ ਦੀ ਲਕਣ ਵਿੱਚ ਮਕਠ ਹੋ ਕੇ ਨਿਖਦੇ ਹਨ। ਬਾਧ ਬਿਧਿਅਤਮਕਤਾ ਦੀ ਲਕਣ
 ਨਾਲ ਹੀ “ ਸੁੰਦਰੀ ” “ ਖਿਸੇ ਸਿੰਘ ” “ ਸਤਵੰਤ ਭੋਰ ” ਵਰਗੇ ਪਾਤਰ ਪੇਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜਿੰਦਗੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਧਾਵ ਵਿੱਚ ਲੱਭ ਰਹਿੰਦੀ
 ਹੈ। ਬਾਧ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਧਾਵ ਕੁਝਾਰਾ ਹੀ ਉਸ ਪਰਮ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੀ ਸੰਜਿਠ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ
 ਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਲਈ ਰਸਤਾ ਬਿਧਿਅਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ
 ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਧ ਬਾਧਣੀ ਸੰਜਿਠ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਲਾਹਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਧਣੇ ਬਿਧਿਅਤਮਕਾਦ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਬਾਦਰਸ਼ਕ ਬਣਨਾ ਦਾ ਸਹਾਰਾ
 ਨੇ, ਬਿਧਿਅਤਮਕ ਵੰਗ ਵਿੱਚ ਵੰਗ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬ
 ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਣ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਨਿਵ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਕੁਟ ਇਹ ਕਸਦੇ ਹਨ ਕਿ
 ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਬਾਹਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਰਤੀ ਬਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉ

ਬਾਸਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਅਪ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਿਡ ਦੇ ਰਕਨਾਂ ਵਿਚ ਕਮਲ ਵੇਲ ਉਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਿਡ ਦਾ ਬਾਸਰਾ ਪਾ ਬ੍ਰਿਡ ਜਿਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਜਗਥਾਸੁ ਅਪਣੇ ਸਤਿ ਸੰਗੀ ਦੇ ਨੜ ਲੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਸਰੇ ਹੋ ਕੇ ਉਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ”¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਦਲੀਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵੀ ਉਚਿਤ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਅਪ ਅਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕਵਾਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਨਈਂ ਵੇਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।

ਅਪ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਸੁਭ ਤੇ ਨਿਖਾਏ ਵੀ ਕਸਵੰਟੀ ਤੇ ਪਰਖ ਕੇ ਇਹ ਸਧਾਰਣ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਠਕ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਥਰਨ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ² “ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ” ਜੋ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਨੇ ਕੇ ਵੀਤ ਤੀਕ ਮੁਸਾਬਤਾਂ ਵਿਚ ਰਸੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਕਈ ਹੈ, ਪਰ ਬੇਨਾਮੀ ਮੁਸਾਬਤਾਂ ਅਤੇ ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਉਦਿਖਾਂ ਵੀ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਨਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਤੇ ਸੱਭ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਬੌਜ ਕੋਲ ਢਾਕੀ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਛੇ ਲਗਾਉਣੇ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਬੌਜ ਢਾਕੀ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਜੋ ਕਿ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੀਆਂ ਸਤਵੰਤੀ ਨੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਕੀ ਮੁਸਾਬਤਾਂ ਝਾੜ ਕੇ ਬਚਾਇਆ । ਅਪ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਖੋਸੇ ਬੰਧਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਬੰਠੀਉ ਪਤਿਤ ਸਿੱਖਣੀਉ, ਬੀਸੀਆ ਬੀਸੀਆ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਖੋਸੇ ਰੋੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹੋ । ”²

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ; ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ; ਪੰਨਾ 99

2. - ਉਹੀ - ਪੰਨਾ 99

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਧਿਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਵਿਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਜੁਲੀ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਖਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਭਰਵੇਂ ਕੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਥੇ ਨਿਰੋਲ ਭੂਰਮਤਿ ਦਾ ਖਧਿਕਾਤਮਕ ਗੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਧਿਕਾਤਮਕਾਦ, ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਖਧਿਕਾਤਮਕਾਦ ਤੇ ਰੰਗੀਰ ਤੇ ਰੋਮਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਪ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਖਧਿਕਾਤਮਕਾਦ ਦਾ ਰੰਗੀਰ ਤੇ ਰੋਮਾ ਖਧਿਕਾਤਮਕ ਗੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਸੂਰਪ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਧਿਕਾਤਮਕਾਦੀ ਦਾਦਸ਼ਨਿਕਾ ਨੀਤੀ, ਰੋਇਟੇ ਤੇ ਸੋਪਨਚਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਖਤਾਂ ਨੇ ਖਾਪ ਨੂੰ ਰੋਮਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ । ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਖਾਪ ਉਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਮੌਤ ਦੀ ਖਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਰੋਮਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ । ਖਾਪ ਉਤੇ ਇਸ ਖਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ " ਰਾਜ-ਹੀਸ " ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :-

" ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੁਝ ਖਜੀਬ ਸੀ । ਉਹ ਬੇਖੁਦੀ ਦੀ ਖਵਸਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੁਖਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਹਿਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਹੈ ਪਰ ਪੁਛਣ ਤੇ ਉਹ ਉਹੀ ਕੁਝ ਐਸਾ ਦਿੰਦਾ ਜੋ ਸੁਖਾਮੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ । " 1

ਸ਼ੁੱਧ ਮੌਤ ਦੀ ਖਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਪਾਨ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦੀ ਖਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਇੰਨਾ ਜਿਕਾਰ ਖਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾਪ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਰੁੱਖ, ਬੂਟੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਉਸੇ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਇਉਂ ਜਪਾਨ ਸਦਾਕਾ ਤੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਰੁੱਪ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਭੁਲਾਭ ਦੀ ਰੋੜੀ । ਭੁਲਾਭ ਦੀ ਰੋੜੀ ਭਾਵੀ

1. ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਕਸੇਠ (ਸੰ.) : ਰਾਜ ਹੀਸ, ਪੰਨਾ 102

ਜੀਵਨ ਚੰਦਨਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਫਲੇ ਰਸ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਦ
 ਬਸੰਤ ਦਾ ਸੁਰੀਧਿਤ ਘੜਾ ਰਿਹਾਈ ਖਾਣ ਨਰਦਾ ਹੈ, ਤਰਮਾਤ ਵਾਂਗੂੰ
 ਇਕ ਦਮ ਬਦਮ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਖਿੜਿਕਾ ਫੁੱਲ ਬਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਦੀ ਹੈ ।
 ਭੁਠਾਬ ਦੀ ਡੇਡੀ ਠਹਿਰ ਧੋਰ ਦੀ ਠਹਿਰ ਹੈ, ਭੁਠਾਬ ਦੀ ਡੇਡੀ
 ਸੱਭੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਉਪ ਹੈ, ਠੀਕ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪਾਲ
 ਖਾਪਣੇ ਬੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਫੇਰ ਹੈ (ਨਿਰਵਲ) ਤੇ ਨਿਰਵਲ ਦੀ
 ਸਮਾਧੀ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜਦ ਬਾਹਰ ਖਾਇਕਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਪਾਲ
 ਸੰਦਰਾ, ਸ਼ੁੱਧ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਸ਼ੁੱਧ, ਖਾਪਣੀ ਰਸਿਕ ਰਿਚਤ ਦੀਕਾ ਬਣੇਤਾਂ
 ਭੁਠਾਬਾਈ ਖਾਪਣੇ ਬਣਾਏ ਠੀਕ ਬਾਬਾ ਖਾਪਣੇ ਸਜਾਏ ਬਣ ਸਾਰੇ
 ਇਕ ਸਹੀਸ਼ੁ ਲਠ ਰੰਗਨ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਕਾ ਦਿਸਿਕਾ । ੧

ਦੇਸ਼ ਖਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਤਾਈ ਵੀ ਸਿਖ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਕਾ । ਖਾਪ
 ਦੀਕਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਟਿਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੁਲ ਮਿਲ ਕਦੇ । ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
 ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਮੌਤ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਖਾਤਮਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਿੰਦੀ, ਵਿਗਿਆਨਕ
 ਖਪੀਠ ਤੇ ਦਿਨੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ । ਭੁਰਬਾਣੀ
 ਦੀ ਖਾਪਿਆਤਮਕਤਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਖਪੀਠ ਗੋਤੀ ਨੌਰਦੀ ਹੈ ਇੰਨੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੌਤ ਖਪੀਠ
 ਨਰਰ ਨਹੀਂ ਖਾਉਂਦੀ । ਭੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਤ ਤੀਕ ਰਹਿਣ ਗੋਤੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ
 ਸੀ ਕਿ ਭੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਮੌਤ ਮਤਾਤਰ/ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਨਾਲ
 ਨਹੀਂ ਤੋਰ ਸਕਿਕਾ । ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਖਾਪਣੇ ਲੇਖ = ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਭੁਰਮਤਿ
 ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ = ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਮੁਢਲੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰਲੇ
 ਪ੍ਰਭਾਵ ਖਪੀਠ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਮੋੜ ਲਿਆ । ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰਸਮੀ
 ਤੋਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੀ । ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਭਾਵ - ਵਿਭੂਤੀ ਤੋਂ ਉਹ
 ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੋਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬਾਹਰੇ ਵਾਪਿਸ ਖਾਉਣ ਤੋਂ ਭੁਰ
 ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁਰਮਤਿ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਭੇਦ
 ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਸ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਕਾ ਕਿ ਨਿ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ; ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 60

ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਬਤ੍ਰ ਜਕ-ਫੇਤਨ ਭੂ ਮਈ ਨਚਰ ਖਾਇਆ । ਸਾਰੇ
ਫਿਤਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਸਾਧਨਾਂ, ਸਾਰੇ ਚਰਚਨ ਭਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ
ਹੋਏ ਨਚਰ ਖਾਏ । ॥ १

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਾਪ ਤੇ ਭਰਮਤਿ ਦੇ ਖਧਿਅਤਮਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਨਚਰ
ਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਪ ਨੇ ਬੀਤ ਤੌਰ ਤਬੂਤੀ ਰੱਖਿਆ । ਇਸੇ ਖਧਿਅਤਮਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਖਧੀਨ ਖਾਪ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਨੂੰ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੇ ਮਹਾਨ ਫਿਤਨ ਤੋਂ
ਵਿਛੁੜੇ ਰਹੇ ।

ਭਰਮਤਿ ਦੇ ਖਧਿਅਤਮਵਾਦ ਖਧੀਨ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ
ਨਈ ਭੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੱਟਾਂ ਹੀ ਕਿ ਭੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ
ਮੁਨਕ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਗਏ, ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ
ਵਿਚ ਫਿਰੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜਹਾਨਤ ਤੇ ਬੇਹੌਸੀ ਚਿਸੀ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਮਜ਼੍ਹਬ ਇੰਨਾ ਉਰਾ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨੁਕਿਲਾ ਕੋਈ ਬਹੁ - ਮੁੱਠਾ
ਦਿਵਸ ਭਾਵ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਭੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਨਾ ਦਿਸਿਆ
ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨਿਬੇ ਪੰਡਿਤ ਬਾਨ ਵਿਚ ਦੀਵੇ ਬਾਨ ਇਕ ਪੱਥਰ
ਦੇ ਕਰੂਪ ਸ਼ੁੱਤ ਵੱਡੇ ਖਾਨਡੀ ਕਰਦੇ ਖਾਪ ਨੇ ਦੇਖੇ ਖਾਪ ਨੂੰ ਸਭ ਭੁਭ
ਦਿਸਿਆ । ਖਾਪ ਨੇ : ਕਰਨ ਮੇਂ ਬਾਨ : ਖਾਪਣੀ ਕਾਸ਼ਮਿਰ, ਬਨੇਰ
ਬਕਾਸ਼ੀ ਖਾਨਡੀ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀ । ॥ २

ਖਾਪ ਖਾਪਣੇ ਲੇਖ : ਪਿਯਾਰ : ਵਿੱਚ ਪਿਯਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਪਰੰਪਰਾਵਤ
ਬੋਣ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਈਹੋ ਖਧਿਅਤਮ ਖਾਧਾਰ ਨੱਭ ਕੇ ਪਿਯਾਰ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਰਬ - ਵਿਖਪਕ
ਫੌਸਦਾ ਹੈ । ਖਾਪ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਸਰਬ -
ਵਿਖਪਕ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਯਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।
ਖਾਪ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਭੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਜੋ ਖਾਦਮੀ
ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਨੂੰ ਭਫ ਸਮਝ ਕੇ ਖਾਪਣੀ ਤਰਤੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਯਾਰ ਭੇਜਣ

1. ਖੋਜ - ਪਤ੍ਰਿਕਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੰਡ; ਪੰਨਾ 83

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ: ਉੱਚੇ ਲੇਖ; ਪੰਨਾ 49

ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਿਥਾਓ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਟ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਸੂਰਜ ਦਾ ਭੁਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ । ਜੇ ਪਿਥਾਓ ਵਸਤੂ ਰੱਬ ਦੀ ਹੀ ਸਰਬਤ੍ਵ
ਵਿਸਤਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਪਿਥਾਓ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਬਣੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭੁਨਾਓ ਦੇ ਫੁੱਲ
ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਭੁਟ ਨਹੀਂ ਸਭ ਤੇਰਾ, ਸਭ ਤੂੰ ਹੀ ਤੂੰ ।
ਇਹ ਸਹਿਜ ਪਿਥਾਓ ਤੇ ਕੇਮਨਤਾ ਹੈ ।¹

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪਰਬਲ
ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਪਿਥਾਓ, ਕਵਿਤਾ, ਬਾਰਣ, ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ
ਅਧਿਐਤਮਕ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਦੇ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਪਰਮ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈਆਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ
ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਅਰੰਭੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਅਸੂਰਪਣ, ਕੈਰਾ ਪਣ, ਡੂੰਡਾ ਜਾਂ ਡਿੱਠ ਡਿੱਗਣਾ
ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਅਭਾਵ ਹੈ । ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਅਧਿਐਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮੋਨਿਕਤਾ ਹੈ ਕਿ
ਉਹ ਅਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਮਾਧੇ ਦੀ ਥਾਂ, ਕਾਲ ਵਿਰਾਸ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅਗੇਰੇ ਨਿਜੀ ਰੂਪ ਦੇ
ਵਿਸ਼ਲ ਅਵਿਸ਼ਟ ਰਸ - ਮੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪੁੰਜੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ
ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪਿਛਾਓ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਸ਼ ਚੁਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦ
ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਾਰਗ ਦੇ ਖਾਧੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੌਤਾ, ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਅਨੁਸਾਰ
ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਸਲੀ ਤੇ ਇਹੋ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਅਪਣੀ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਿਰਫ ਮਹਾਪੁਰਖ,
ਸਾਧੀ ਤੇ ਰੱਬੀ ਅੰਸ ਵਾਲੇ ਇਕਸ ਬਵਤਾਰਾਂ ਤੋਂ ਡੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖਿਅਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਿਨ ਸਕਦਾ
ਤੇ ਹੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਣੀ ਕਵਿਤਾ ਕੇਵਲ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ।
ਅਪ ਅਨੁਸਾਰ :

" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਤੀ ਬਾਣੀ ਮੌਤ ਦੀ ਬਾਦ ਰੂਹ ਦੀ
ਸਾਬਣ ਹੋਈ, ਮਦਰ ਕਰਦੀ ਜਾਂ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਬਾਣੀ ਹੁਰ ਅਵਿਸ਼ਟ
ਏਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੈ ।²

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ; ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਖ; ਪੰਨਾ 19

2. - ਉਹੀ - ਪੰਨਾ 47

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਭ ਬਧਿਖਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
 ਭੁਭੁ ਦਾ ਬੁਝਮ ਮਿਲਣ, ਭੁਭੁ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜੀ ਰਹਿਣਾ, ਭੁਭੁ ਦਾ ਭੈ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ
 ਸਭ ਪਾਸਿਉਂ ਨਿਹਤੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਭੁਭੁ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨੈਨੀ ਭੁਭਮਤਿ ਦੇ ਮੇਟੇ ਮੇਟੇ ਬਸੂਲ ਹਨ । ਪੂਰਨ
 ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਬਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸੰਕਮ ਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਅਸਠ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਵਾਹਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਧੀ ਇਕ ਵਿਧੇਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਰਿਕਤਾ
 ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਧਾ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਾਧਾਰ ਮਹਾਰਾਨੀ ਬਧਿਖਾਤਮਕਤਾ ਉੱਤੇ ਹੈ ।

ਰਹੀਸਵਾਦ :

ਰਹੀਸਵਾਦੀ ਫਕੀਰ ਬੰਦਰੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ
 ਨਾਲ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੀ " ਰਹੀਸਵਾਦ " ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ
 ਦਰਸਾਉਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਤਜਰਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਦਾ ਹੈ ।
 ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਣਾ ਅਸੰਭਵ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
 ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਨਾ ਪ੍ਰਕਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੋਠ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਦੇ ਡੁਕ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝ
 ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਭੁਭੁ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ।

ਰਹੀਸਵਾਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਧਿਖਾਤ, ਨੁਕਿਅਾ, ਰਮਜ਼ ਜਾਂ ਭੇਦ ਹੈ । ਰਹੀਸਵਾਦ ਦਾ
 ਬਰਾਬਰ ਉਹ ਵਾਦ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਬਾਧਾਵ ਨੁਕਿਅਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਨੁਕਿਅਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ
 ਰਹੀਸ ਨੁਕਿਅਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਕ, ਭਕਤ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ
 ਤਪੋਸਿਯਾ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਬਧਿਖਾਤ ਤੇ ਅਚਿਹ ਹੈ । ਉਸ ਬਧਿਖਾਤ
 ਏਤਰਵਰ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ " ਰਹੀਸਵਾਦ "
 ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਰਹੀਸਵਾਦ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸਹਿਜ
 ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੈ । ਬੰਦਰਹਿਨ ਦਾ ਤਬਣ ਹੈ ।

" ਰਹੀਸਵਾਦ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਠਹਿਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ
 ਦੀਆਂ ਸਮੇਂਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਬੀਤਿਮ ਸਭ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦੀ
 ਅਭਿਲਾਖਾ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਬਦਿੱਖ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਠਈ ਨਹੀਂ,

ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੀਤਿਮ ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਵਜੋਂ ।¹

ਰਹੱਸਵਾਦ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸੇ ਬਿੰਨਰੇ ਪੁੰਡਰੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਏਕਤਾ ਤਨਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋ. ਰਾਧਾ ਕਮਲ ਮੁਕਰਜੀ ਨਿਖਾਏ ਹਨ ।

" ਰਹੱਸਵਾਦ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।"²

ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਸ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ ਕੋਠੇ ਕਾਢੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਰਦਾ ਹੈ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਅਪਕ ਸਮੁੱਚ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਮਸਤ ਜਗਤ ਦਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਏਕਾਗਰਤਾ ਠੰਡੀ ਹੈ । ਇਹ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਏਕਾਗਰਤਾ ਇਸ ਬਾਹਰੀ ਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੰਤਰੀਵ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਗਾਮੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸਵਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਠੰਡਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਹੈ । ਸਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਵਖੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਲਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਤੇ ਦੁਫਿੰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਬਾ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਖਾ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸ ਰਿਹਾ ਬਾਹਰੀ ਅਸਲੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਇਸੇ ਬੇਮੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

" It mysticism is essentially a movement of the heart seeking transcend limitation of the individual stand point and surrender to itself to ultimate reality, for no person gain to satisfy."

1. Eleven Underhill; Mysticism; P-71

2. Radha Kamal Mukerji; Theory and Art of Mysticism; P-12

ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਨ੍ਹੂਤੀ ਇਕੱਲੀ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਬਨ੍ਹੂਤੀ ਨਾਲ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਸਰਵ ਵਿਸ਼ਵਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇ ਤੀਬਰ ਸਹਿਜਮਈ ਅਤੇ ਸਵੈਂਡ ਸਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਵੈਂਡਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਸ਼ੀ ਅਤਮਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਸਰਵਵਿਸ਼ਵਪ੍ਰਸਾਰ ਸੰਤਸ ਜਾਂ ਅਨੰਦ ਸੋਵਰਨ ਦੇ ਜੋ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਭਾਈ ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਾਫੀ ਸਾਹਿਤਕ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਪ੍ਰਸਾਰ ਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਸਥਾਵਰ ਮੋਤੀ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਪੱਖ ਦੇ ਅਨੰਤਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ, ਸੰਰਾਈ ਅਤੇ ਸਮਰਥਾ ਵਾਲਾ ਸਦਾਸਥ ਹੈ ।

ਪਰਮ ਸੰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਅਤਮਾ ਦਾ ਜਗਤਸਾਤਮਿਕ ਨਿਵੇਦਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿੱਠ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਅਤਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਬਨ੍ਹੂਤੀਆਂ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ ।

ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਉਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਤਿ ਪੂਰਵ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਅਧਾਰ ਥਿਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਰਬਾਣੀ ਤੇ ਭੂਭੂ ਅਰ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਗਨ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਅਧਿਅਤਮਕ ਹੈ । ਲੇਖਕ ਦਾ ਰੋਲੀ ਹਸਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਕਲ ਧਰਮ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਪਣੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬਨ੍ਹੂਤੀ ਕਾਰਨ ਸਰਵ-ਵਿਸ਼ਵਪ੍ਰਸਾਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਅਪਣੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਉਹ ਅਪ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਰਤਦਾ
ਅਣਪ ਹੈ । ”¹

ਅਪ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਿਯਾਰ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸਾਧਨ “ ਪ੍ਰੇਮ ” ਹੈ । ਉਹ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨ

---

1. ਭਾਈ ਗੁਰ ਸਿੰਘ; ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ; ਪੰਨਾ 181

ਠਾਠ ਜਾਂ ਭੁਰਖਾਣੀ ਭੁਖਾਰਾ ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਉਤਾਰੀਆਂ ਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਠਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

" ਕੀਰਤਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਹਾਂ ਸੁਰ, ਤਾਰ, ਸਜ, ਸੁੰਦਰ
ਫਨੇ ਤੇ ਪਿਘਾਰ ਠਾਠ ਤਿਸੇ ਮਨ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਇਹ ਜਾਤ੍ਰਾ ਹੈ ਜੋ
ਮਨ ਨੂੰ ਮਨ ਤੋਂ ਉੱਕ ਕੇ ਰਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਡਿਉਂ ਢੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰ ਵੇ
ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਉਤਾਰੀ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । " ¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਾ ਦਾ ਠਾਮ ਠੇਠਾ ਜਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਪਰਮ ਸਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਖਾਦ ਸਿਰਫ ਇਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬਨੁਤਰ ਚੱਖਣ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀਪੰਠ ਭੁਰ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਨ ਠਾਠ ਰੰਗੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਫੜ੍ਹਦ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਰਬੋਤਮ ਛਿਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਧਤਨ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਲ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖਾਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜਾਂ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਦੀ ਖਾਪਾਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਫੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਖਾਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਫੜ੍ਹਦ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਖਾਪਣੇ ਪਿਘਾਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਸਤ ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਰੂਟਾਂ ਤੋਂ ਉਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾਪਣਾ ਪਿਤਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਠਾਠ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਖਾਪ ਠਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਉਚਾ ਤੇ ਸਤ ਰੂਟਾਂ ਤੋਂ ਪਵੇ ਤੋਂ ਪਵੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ । ਇਹ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਡਾ ਪਿਘਾਰਾ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪਤਿਤ
ਪਾਵਨ ਜਾਣਕੇ ਉਸ ਠਾਠ ਪਿਘਾਰ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਖਾਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਠਾਠਾ
ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਰੋਜਨ ਸਮਝਣਾ ਇਹ ਪਹਿਨਾ ਕਦਮ ਹੈ । " ²

ਠੇਪਰ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬੰਦਰਨੇ ਰਹੱਸ ਬਣੇ ਗਿਖਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ । ਰੰਗੀ ਰਸਤੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕੀਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਖਾਪ ਸੀਸਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਤੇ ਭੈੜਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ । ਖਾਪ ਬਨੁਸਾਰ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਠਾਠ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੀਸਾ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸੁਰਾ ਕਹਿਣ

1. ਖਾਨਸਾ ਦੇਵਟ ਸੋਸਾਇਟੀ; ਦੇਵਟ ਨੰ. 84; ਸੰਨ - 1898

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ; ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ; ਪੰਨਾ 110

ਤੇ ਵੀ ਚਿਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਸਦਾ । ਖਾਪ ਠਿਖਦੇ ਹਨ ।

“ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਤੇ ਬੁੜਾ
ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਖਿਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਖਰਬਾਤ ਮਨੁੱਖ ਜਗਤ
ਦੇ ਨੀਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਤੇਰ ਰਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ
ਸੁੱਤੇ ਵੇਰਾ ਹੋਇਆ । ” 1

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸਵਾਦ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ।
ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਇਕਾਗਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਗਰ ਸਰੂਪਵਾਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਖੜਟੀ
ਖਾਮੋਸ਼ ਸਿਧਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬਹਿਰਿਕਤਾ ਬਹੁਤੂਤੀ
ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਖਲ ਭਾਵ ਰਚਮ ਖਾਪਣਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਚੋਲ ਨਿਡਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ
ਪ੍ਰਭਾਵ ਖਾਮੋਸ਼ ਅਤੇ ਬੀਤਮ ਖਾਸਰਾ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਬੀਤਰ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਇਹ ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ
ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਰਿਸ਼ਟੇਸ਼ਟਾਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬਹੁਤਾਵ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਖਾਮੋਸ਼
ਜਾਂ ਸਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧਿਕਾ ਰਿਹਿਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਬਦੇਸ਼ੀ
ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬਹਿਰਿਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਖਾਸੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਵੀ
ਪੂਰਣ ਭਾਂਤ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ
ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਬਲਕਾਰੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਬਸਨੇਕਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ
ਲੇਖਕ ਬਨਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰਹੱਸਾਤਮਕ ਬਹੁਤਾਵ ਕੁਸਰਿਕਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਤੱਤ
ਦਾ ਬਹੁਤਾਵ ਕੇਵਲ ਸਮੇਤ ਰੋਖਣਿਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਖਾਪਣੀ ਇਕ
ਵਿਨਿਖਣਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਪਣਿਕਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਪਣੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ
ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਭਾਂਤ ਬਹਿਰਿਕਤਮਵਾਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਖਾਪਣੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਲਈ
ਸਾਰੀ ਬਹੁਤੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬਹਿਰਿਕ ਬਹੁਤੀ ਤੋਂ ਠੰਡਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਪ ਉਸ ਪਰਮ ਸਤਾ ਲਈ
ਖਾਪਣੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਕਦੀ ਭੁਪਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਭੁਪ ਨਹੀਂ
ਸਰਦਾ । ਖਾਪ ਬਹੁਸਾਰ ;

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ; ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ; ਪੰਨਾ 117

" ਮਰੂਥ ਤਾਂ ਬੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਰਗਾ ਇਸ਼ਕ ਹੈ, ਉਹ
ਪ੍ਰੀਤਿਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ।" 1

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਸਿੰਘ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ । ਉਹ
ਰਹੱਸਵਾਦ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਭੂਰੂ ਸਾਹਿਬਲ ਨੇ ਥਾਪ ਬਨੁਤਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਰੱਬ
ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਖਾਪੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਖਾਰੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀਵ ਚੈਤਨ ਵਾਂਗ ਪਰਮਤੱਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ
ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਚੈਤਨਤਾ ਦਾ ਪਲ ਹੋਵੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ । ਜਦੋਂ
ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪਰਮਤੱਤ ਦੀ ਅਕਸਤਾ ਤੇ ਅਨੰਤਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕ ਜਗਿਆਸਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਮਤੱਤ ਰਹੱਸਾ ਹਿੱਤ ਥਾਪਣੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਚੈਤਨ ਰੂਪ
ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਖਿਰਤੀ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਥਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਪਿਆਰ ਮੈਲੇ ਸੋਨੀ ਰਾਜ ਜਾਇਆ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਨਿਹੂੰ ਨਾ ਲਗਦੇ
ਦੇਰੀ ।" 2

ਥਾਪ ਬਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ
ਵੀ ਪਲ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਥਾਪਣੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਅਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਤੇ
ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਲਹਿਰਾਂ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜੀਆਂ ਕਈਆਂ ਹਨ ਠੀਕ ਡਿਰ ਵੀ ਪਾਣੀ
ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਰੋਗਰ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬੇਖਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਝਨਕਾਰੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਰਮਤੱਤ ਰਾਹੀਂ ਫੀਤੀ ਕਈ ਸਿਰਜਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ
ਪਰਮਤੱਤ ਹੀ ਹੈ । ਥਾਪ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਸੁਹੰਦਰ ਕੋਈ ਰੜਨ ਵਾਲੀ, ਕਣ ਠਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ
ਸੁਖਮ ਬਰੂਪ ਜਿਹਾ ਮੈਂ ਹਾਂ ।" 3

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਿਸੀ ਦੀ ਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਕਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਬਾਧਾ ਦੀ
ਉਲਾਹ ਵਿੱਚ, ਸਾਧੂ ਦੇ ਤਿਖਾਬ ਵਿੱਚ, ਕਦੀ ਭੁੱਲਾ ਤੇ ਲੈਣੇ ਕਿਸੀ ਜਵਲ ਵਿੱਚ, ਮਸਜਿਦ ਮੰਦਰ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ: ਚੁੰਨੇ ਲੇਖ; ਪੰਨਾ 48

2. - ਉਹੀ - ਪੰਨਾ 9

3. ਪ੍ਰੋ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ (ਸੀ.) ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ; ਪੰਨਾ 326

ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੀ ਇੱਕ ਦਿਸਦੀ ਹੈ । ਠੇਖਰ ਜਦੋਂ ਖਾਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਠੇਖਰਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਘਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਠੋਸ ਰਤਿਕਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਦੇ ਉਠਣ, ਬੈਠਣ, ਚਲਣ, ਹਿਰਨ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਜੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖਧੇਰ ਠਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ :

ਜਿਸ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਵਲਕਲਾ, ਭੂਤ ਭਵਿਖ ਦੇ ਠਕਠ, ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਉਡਾਈ, ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਰਾਗ ਖਾਦਿ ਦੇ ਭੂਤ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਕਲਾਸਕੀਕਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਭਰ ਕੇ ਇਕ ਬੰਦੋਲਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ । ਇਸ ਨੇ ਠਪ ਭੁੱਲੇ ਰਾਗ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਉਨ੍ਹੀ ਉਡਾਈ ਠਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । " ਰੋਮਾਂਸ " ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਹੋਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ । ਖਸਨ ਵਿਚ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਚਲਦੇ ਚਲ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਖਤੇ ਮਰਸਾਦਾਵਾਂ ਦੇ ਬੰਦਰਗਤ ਠਹੀਂ ਵਿਰਾਗਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਕਲਾਕਾਰ ਖਾਪਣੀ ਇੱਕ ਖਲੂਸ ਰ ਖਾਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਠੇਖਰ ਚੀਖਾਂ ਭਾਬਰ ਚਿਥਤੀਆਂ ਦਾ ਉਦੇ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਜਦ ਉਸ ਚੀਖਾਂ ਚਿੱਤ ਖਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਿਮਾ ਰਹਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਬੰਦੀ ਦੇ ਭਾਰਨ ਸ਼੍ਰੀਠਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਨ੍ਹੂਤੀ ਚੀਖਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਲਿਖਾਵਾਂ ਦੇ ਖਾਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਕਵੀ ਦੀ ਵਿਖਾਪਕਤਾ, ਸਵੈ - ਪ੍ਰਕਟਵੇ, ਪ੍ਰੇਮ, ਰਹੀਸ, ਬਨ੍ਹੂਤੀ, ਸੋਦਰਥ, ਵਿਰਾਟ ਤੌਤ, ਸੁਤੰਤਰ-ਠਲਸਾਂ ਖਤੇ ਕਲਪਨਾ ਲਿਖਣੀ ਖਾਦਿ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਵਿਧ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਸ਼ਬਦ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

" ਕੀਤਰ ਸਮਾਏ ਵੇਰ ਅਤੇ ਬਦਲਨ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਬਨ੍ਹਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤੀ ਇਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫ਼ੀਲਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਾਪਣੀ ਬਡਿਵਿਕਰਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਖੋਜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ।"¹

ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਬੜ, ਬੇਰਾ ਵਿੱਚ ਚੂਰ, ਤੌਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੂਤ ਦੀ ਹੁੰਦ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਾਰ ਸਾਰ ਲਟਕਦੇ ਹਿਸਦੇ ਹਨ । ਭਵਿੱਖ ਭਵਿੱਖ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ :

" ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਪਰਫਾਵਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਬਦਕ੍ਰਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ, ਪਰ ਦਰਬਸਲ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਨਿਜੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਕਲਾ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਈ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨਣਾ ਹੈ ।"²

ਪੀਟਰ ਵੈਸਟਲੈਂਡ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ " ਬਡਿਵਿਕਰਤੀ ਦੀ ਭਾਨ " ਅਤੇ " ਹੁਸਨ ਦੀ ਖਿਰ " ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਦੇ ਦੋ ਬਡਿਖਤਰ ਬੰਨ ਹਨ, ਇਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਚਿਨ ਠਾਨ ।"³

ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਲੇਖਕ ਕੀਤਰਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਭਾਰ ਬਾਵੇਸ਼ ਦੇ ਖਿਣ ਵਿੱਚ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਜੀਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨਵੀਕਰਨ ਵਿੱਚ - ਵਿਧਾਨ, ਸੰਗੀਤਾਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਧਾਨ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸ਼ੈਲੀਕਤ ਤੌਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

" The poets work may be a mark, adramatised coventionalisation, but it is frequently a conventionalisation of his own experience, his own life."

1 .R.A.Scott James : Making a literature. P-167

2 . David Daiches : Critical approach to literature, P-325

." Curcesity and love of beauty these are certainly integral factors in Romanticism, the one intellectual and the other emotional."

3. English Renaissance to Romantic Revival, Edited by Peter Westland; Introduction.

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਵਧੇਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਠਾਕਾਰ ਖਾਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਉ ਦੁਧਾਰੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਭੂਹ - ਭਰਪੂਰ ਤਾਸੀਰ ਅਤੇ ਕਠਾਤਮਕ ਸੁਭ ਉਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰੀਤਾਂ, ਕਠਾ - ਵੰਨਗੀਆਂ, ਭੁੱਗ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਸਮਾਜੀ ਵਾਸ਼ੀਕਰਨ, ਸਭਿਅਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਰ, ਅਤੇ ਜਮਾਨੇ ਦੀ ਚੋਂ ਅਦਿਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਜੁਜ਼ ਠੱਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ " ਅਣਦਿਸਦੇ ਦੀ ਭਾਲ " ਅਤੇ " ਹੁਸਨ ਦੀ ਖਿਚ " ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਦੇ ਇਹ ਦੋ ਅਨਿੱਖੜ ਖੰਗ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਖੰਗ ਖਾਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁੱਖ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਖਾਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਉਦਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਉਦਰਾਚ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਚੁਕਾਂ ਹਨ। ਇਕਾਸ਼ੀਧ ਦਿਮਾਚ ਨਾਠ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਿਨ ਨਾਠ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਦਰਾਬ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਜਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉਹ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੀ ਝਿਕ ਦੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਯਾਦ ਨਰਾਤਾਰ ਖੰਗ ਰਹਿਣ ਨਾਠ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖਾਪ ਅਨੁਸਾਰ :

" ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਹਰ ਦਮ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਨਰਾਤਾਰ ਖੰਗ ਵਸਾ ਨਦੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਯਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।"¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਜਰਿਅਾਸਾ ਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਈਂ ਹੁਸਨ ਨਾ ਮਹਿਜੂਦ ਹੈ। ਸੁਹਜ ਥਾਂ ਥਾਂ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੇਰ ਪੇਰ ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ।

ਕਈ ਕਈ ਖਾਪ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਬਨਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ^{ਮੋਢੀ} ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਾਰੇ ਇਕ ਮੁਛਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ :

" ਜੇ ਉਹਦੀ ਭੈਣ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਲੋਣਨ ਕਬੂਤਰ ਹੋ ਜਾਏ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਦ ਭੜੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਠ ਹੀ ਸਾਂ, ਬਈ ਚੰਦ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਚੰਦ ਦਾ। ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸਬੋਬ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵੰਡੀ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।"²

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ; ਪੰਨਾ 112

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ ; ਪੰਨਾ 18

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਕਤ ਤਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਹਟਕੋਰੇ ਤੇ ਝੋਰੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਮਝ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਨਿਸ਼ੀਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖੁਦ ਦਾ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਯੰਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਉਤੇ ਮਾਣ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੜਾਈ ਭੜਾਈ ਅੰਦਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਫੋਜ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਹਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰ ਤਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ :

“ ਕਿਸੇ ਜਾਤਾ ਕੋਈ ਹਾਕਿਮ ਸਵਾਰਾ ਨਾਲ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਭ ਅੱਖਾਂ ਉਧਰ ਰੱਭੀਆਂ ਕਈਆਂ ਇਕ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਰਸਾਨਾ ਬਣ ਗਿਆ । ”¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਾਦ, ਉਸ ਦੀ ਚੋਦ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਨੜਾਈ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੇਖਣੀ ਵਿੱਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਉਸ ਦੀ ਏਵੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸਦਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਸੁਖਮ ਅਤਮਾ ਅਤੇ ਅਥੇਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਤੁੱਤੀ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਠੇਖਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗੋ ਵੀ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਫੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸੋਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਡੁਲਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਅਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਕਵਿਤਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੰਵਲ-ਪਠ ਹੈ, ਅੰਦਰਲੀ ਸੋਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਸੁਫਲਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਨੀ ਦਾ ਚਟਕਣਾ ਹੈ । ”²

ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਵਨ-ਵਨਾ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਤੀਬਰ ਵਹਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੀਤ ਤਿੰਨੀ ਉਸ ਦੀ ਅਤਮਾ ਜਦੋਂ ਕਿਸੀ ਨਿੱਕੀ ਮੋਟੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 19

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 31

ਸੁੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਮਜ਼ੀਠੀ ਰੰਗਣ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂਦ ਬਿਨਕੂਲ ਨਹੀਂ ਪਠਾਏ ਤੇ ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਿਰੋਲ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਆਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਪਿਆਰ ਮੈਂਨੇ ਮੈਂਨੀ ਰਾਗ ਜਾਂਚਿਆ ਪੈਦੇ ਘਨ, ' ਨਿਹੂੰ ਨਾ ਲਗਦੇ ਚੇਰੀ।
ਇਹ ਇਕ ਖੰਦਰੇ ਖੰਦਰ ਦੀ ਨਗਾਰਾ ਖਿਚ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾ ਤਾਂ
ਕਦੀ ਕਦੀ ਇਉਂ ਪੈਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਡਾਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹੀ ਭੁੰਡੀ ਦੀ
ਡੇਰ ਨੂੰ ਖਿਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਲੇ ਖਾ ਖਾ ਪਿਆਰ ਇਕ
ਨਗਾਰਾ ਚਰਦ ਹੀ ਸ਼ਕਨ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ”¹

ਇਹ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਿਰੋਲ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਹੈ । ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦਾ ਘੋਸ਼ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ।
ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਨੂੰ
ਕੁਦਰਤੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੋਮਾਂਸ ਕਾਲਰ ਦੀ ਕਿਤ ਹੋ ਭੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸੁਹੱਣ ਨੂੰ
ਸਲਾਹੁੰਦਾ, ਵੇਰੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਵਲਕਣੇ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਟੁੰਬਦਾ ਹੈ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਈਂ ਪਿਆਰ ਤੋਂ
ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਸਰਬੀਧ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ
ਹੈ, “ ਪਿਆਰ ਜੀਵਨ ਬਿਣਨ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਸੰਗੀਤ ਹੈ । ”²

ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਾਲੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਸਦੇ
ਘਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਘਿਨਾ ਮਨੁੱਖ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਆਪ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਿਆਰ ਵਾਰ, ਭਾਵ ਵਾਰ, ਸਰਬੀਕਰ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਾਰ, ਜੀਵਨ
ਹਿਨ ਵਾਰ, ਜੀਵਨ ਭੁੱਖ ਵਾਰ ਸਭ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਖੰਤਰ
ਘੋਸ਼ ਮਾਫ਼ ਇਕ ਕਸਰ ਖਿਸਾਰਿਆ ਵਾਰ ਸਭ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ
ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੀਵਨ ਠੰਢਦਾ ਹੈ । ਖਿਨ੍ਹਾਂ (ਸਿਮਰਣ) ਨਾਮ ਧਿਆਨ ਦੇ
ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖੁੰਨੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 51

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 12

ਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਹੈ।¹

ਅਪ ਦੀ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪਿਘਲ ਗਏ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਪ ਦੀ ਹਰੇਕ ਲੇਖਣੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਰਮਿਕਿਅਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮਜਵਾਦ :

ਸਮਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਜਨਮ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮਾਰਕਸੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਜਵਾਦ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਪਜ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤਰੂਰੀ ਵੰਡਣ ਦਾ ਸਕੀਨ ਭੁਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਜਵਾਦ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਪਜ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸੋਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵੈਸਟ ਮਿਨਿਸਟਰ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਜਵਾਦ ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

“ ਸਮਜਵਾਦ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਧੰਨ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡੇ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ”²

ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਦੀ ਭਾਗ ਵੰਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਬਨ ਵਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਸੋਚ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥਕ ਤੇ ਮਾਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਾ ਪਦਾਰਥਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 51

2. The West Minister Dictionary, P-35

ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਦਿਨੇ ਲਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਉਸਾਰੂ ਪੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲੋੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਇਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਰਚੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਮੁੱਲੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਖਿਨੀ ਰੋਕ ਵਿਕਾਸ ਹੈ ਨਾ ਹੋ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਪਰ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲ ਸਕੇ ।

ਸਮਾਜਵਾਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਉਸਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਮੁਖ ਸੂਰ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਖ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਹੱਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੇਰ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਅੱਖ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਵਾਲਾ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਸਨੀਅਤ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅੱਖ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਖਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਕੀਮਤ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸੁਲਮ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਹੈ । ਅੱਖ ਨਿਖਦੇ ਹਨ ।

" ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਾਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਾਨ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਤੇਲਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਹਾਕਿਮ ਸੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਸੁਲਮ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਹੈ । " 1

ਅੱਖ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਤੇ ਸੁਲਮ ਹੋਵੇ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣੇ ਹੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਪਣੀਆਂ ਨਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੀ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਉੱਲੀ : ਪੰਨਾ 43

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਵਾ ਹੋਇਆ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਫ਼ਾਰਸ਼ ਖਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ ਤੀਵੀਆਂ ਧਰਮ ਰੱਖਸ਼ਾ ਨਈਂ ਕਰਿਉਂ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ? ਜੇ ਨਹੀਂ
ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਹਿਲੀ ਤੀਵੀਂ ਹੋਵਾਂ ਜੋ ਭਰਾ ਵਾਂਗੂੰ ਸੁਰਬਲਿ
ਹੋ ਜਾਵਾਂ । ”¹

ਅਪ ਮਨੁਸ਼ਾ ਜੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅੰਦਰੀਆਂ ਵਾਰ ਸੁਰਬਲਿ ਹੋ ਕੇ ਜੁਝਣ ਤਾਂ ਹੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਅਪ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁਲਮ ਦਾ ਝੋਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ
ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਸਰਗਰ ਦੀਆਂ ਜੋ ਜਨਤਾ ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਝੋਟ ਖੁੱਟ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦੀਆਂ
ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਝੋਟ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਝੋਟਣਾ ਜਾਂ ਮਾਰਨਾ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ
ਸੈਨਾ ਦੀ ਬੰਬੀ ਝੋਟਾ ਪਾਉਣਾ, ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਖਾਲੇ ਝੋਟ ਨੇ ਜਾਣੇ
ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਜੁਲਮ ਦੇ ਵੇਰੀ ਹਾਂ, ਪਰਜਾ ਦੇ ਝੁਲਮਣ ਨਹੀਂ । ”

ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਫਿਰਲਾਸ਼ੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਜੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ, ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ
ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣਾ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ, ਜੋ ਕਿ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਅਪਣੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਪਣੀਆਂ
ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਵਾਰੇ ਸੁਰੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣੂ ਸਨ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ
ਅਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਅਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿੰਦੂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ । ਅਪਣੇ ਨਾਵਨਾਂ
ਦੇ ਪਾਠਕ ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਈਂ ਨਕਦੇ ਹਨ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨਾ
ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ
ਅਪ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਂਦ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 11

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 22

ਹਨ । ਘਪ ਘਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ । ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉੱਠਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਘਪ ਘਨੁਸਾਰ :

" ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ ਉੱਠੀ ਵੇਰ ਉੱਠਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ " ਵੋਟ ਤੇ ਪਾਰਟੀਕਸ " ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਖਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਹੈ । ਉਸ ਘਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਸੇਵਾਫ਼ਤ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਘਨੁਸਾਰ, " ਕਿਸੀ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਚਾਰ ਕੋਡਾਂ ਘਰ ਲਿਆਏ ਡਿਨ੍ਹਾਂ ਤੀਵੀਂ ਮਖਟੂ ਨਹੀਂ ਰਿਲਨੀ ਰਾਹੀਂ । ਇਕ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋਤੇ, ਉਹ ਇਕ ਧੋਤੀ ਦਾ ਕੀਮ ਤਰਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਘਰ ਦੇ ਬੋਸਤਨ ਫਾਰ ਮੈਂਬਰ ਰਿਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਦੋ ਕਪੜੇ ਰੋਜ ਦੇ ਰਿਣੇ ਜਾਣ, ਤਦ ਦੋਸ ਕਪੜੇ ਰੋਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਕਪੜੇ ਧੋਦੀ ਹੈ । ..... ਘਾਠਾ ਨਹੀਂ, ਪੇਸ਼ਾ ਕਪੜਾ ਹੀ ਰਿਲਿਆ ਜਾਏ ਤਦ ਇਕ ਘਾਈਟਮ ਇਕ ਧੋਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਸਵਾ ਤਿੰਨ ਸੌ ਪੇਸ਼ਾ ਜਾਂ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਘਾਰਾ ਘਾਠੇ ਬੈਟਦੀ ਹੈ । " 1

ਘਪਣੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਟ ਤੋਂ ਹੀ ਘਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਖੋਜ ਕੌਲ ਠੋਕਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ - ਖੁੱਟ ਕਰਕੇ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਘਜਿਹਾ ਵੀ ਘਾਵੇਰਾ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਕਪੜਾ ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਰਾ । ਘਮੀਰ ਸਿਰਫ ਉਹ ਹੀ ਰੋਣੀ ਜਿਹੜੇ ਦਿਨ ਚਾਰ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਘਪ ਘਨੁਸਾਰ :

" ਜਿਹੜੇ ਖੋਜ ਕੌਲ ਸਰਮਾਏ ਉਤੇ ਹੀ ਠੋਕਾਂ ਦੀ ਡਾਤੀ ਤੇ ਮੂੰਹ ਲਟਕੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਕਪੜਾ ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਰਾ । ਕੁਠ

---

1. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੁੱਲੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 168

ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਮਾਲ ਦੀ ਹੋਸੀਅਤ ਬਾਬਰ ਹੀਥੋਂ ਪੈਰਾਂ, ਬਾਪਣੇ ਨੰਨ ਪ੍ਰਾਣ
ਤੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਕੋਈ ਬਾਬੀ ਬਮੀਰ ਜਨਮ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ।¹

ਕਿਸਾਨ ਜਿਹੜਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ
ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਖੂਨ ਪਸਾਣੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਨਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਬ :

" ਮਾਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਾਬਤਕਾਰ ਮੁਜਾਹਿਦ ਦੀ ਬਮਦਨ ਦੇ ਜੋ ਰੁਪਏ
ਤੌਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਰੀ ਪਾਉਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ
ਟੱਬਰ ਖੇਤੀ ਦੇ ਰੀਮ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੇ ਬਾਨੇ ਸਿਰ ਪ੍ਰਤੀ
ਪਈ, ਬੁਣ ਬਾਨੇ ਰੋਚ ਵਿਚ ਕੋਟ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀ ਸਰਦਾ ਹੈ ਬੈਠੀ ਕਰਨ
ਕਮਾਈ ਦਾ ਪੈਸਾ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । " 2

ਬਾਪ ਬਾਪਣੀ ਰਲਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਰਚਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ
ਕਰੀਬਾਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਤਾੜੇ ਹੋਏ ਠੋਕਰਾਂ ਠਾਠ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ਿਆਰੀ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਠਾ ਇਕ ਢਿਲ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮੁੱਠ ਪੈਣਾ ਹੈ,
ਜਿਹੜੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਬਾਪ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਵੀ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਕਰੀਬਾਂ ਦੀ ਨੂੰਟ ਖੁੱਟ ਕਰਕੇ ਬਾਪਣਾ
ਪੇਟ ਪਾਲਦੀ ਹੈ ਨੂੰ ਠੋਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਜਿਸ ਦਾ ਬਾਬਰ ਨੂੰਟ ਖੁੱਟ ਤੇ ਬਾਬਰੀਤ
ਹੈ, ਦਾ ਬੰਤ ਨੇੜੇ ਬਾ ਰਿਖਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਰਲਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਣ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਣੇਵਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ
ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਠੇਖਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਮਾਜ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ
ਤੇ ਬੋਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਪਣਾਈ ਬਹਿੱਠ ਖੜਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਠੇਖਰ ਖਤਮ
ਕਰ ਦੇਣਾ ਬਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾ ਬਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਵੰਬ
ਠੋੜ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਢੇ ਇਕੋ ਰਾਹ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ,
ਮੁਲਕ ਤੇ ਕੌਮ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਬੁੱਢੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 163

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 170

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਪਣੀਆਂ ਨਿਖਤਾ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੁੱਟ ਖਸ਼ੋਟ ਹੁੰਦੀ ਦਿਸੇ । ਥਾਪ ਥਾਪਣੀਆਂ ਚਰਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਣ ਥਾਪਣੀ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਨੁੱਟ ਖਸ਼ੋਟ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੇਤ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਥਾਪ ਚਕੁਮਤ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜਦੇ ਹਨ ।

ਥਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ,

ਥਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ਕੇਵਲ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਸੂਝਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਖੇਡਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ, ਫੇਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਾਂਗੇ ਪਾਸੇ ਸੂਝ, ਗਰੀਬੀ, ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ ਥਾਦਿ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਥਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਧਰਾਰਥ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਠੇਕੇ ਤੇਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ ਥਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ਵਾਂਗੇ ਇਸ ਪੁਸ਼ਟ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

ਥਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਥਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ਸਮਾਜਿਕ ਕਮਲੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਥਾਦਰਦੀ ਪੁਰਵਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿਥਾਰ ਜਾਂ ਸਹਿਜ ਪਿਥਾਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ੧

ਥਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਲੇਖਕ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾੜੀਆਂ ਤੇ ਭੈੜੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇੜ ਕੇ ਥਾਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ

1 ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਪ : ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਭੀਆਂ ; ਪੰਨਾ 83

ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਆਚਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ ਬਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਂਗ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕਰਾਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਆਚਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਆਚਰਸ਼ਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਚਰਸ਼ਕ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਜ਼ਨਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਪੁਸ਼ਟ ਉਪਰਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਾਂਗੋ ਆਚਰਸ਼ਕ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਆਚਰਣ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਦੀ ਬਚਤਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਇਕ ਆਚਰਸ਼ਕ ਨਮੂਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚਲੂਣ ਕੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਇਸੇ ਆਚਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

“ ਇਸ ਪੁਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਚੋਰ ਬਿੰਦਾ ਹੈ ਆਰ ਨਿਖਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵੀ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਬਲ ਆ ਜਾਵੇ । ਉਹ ਉਹ ਆਚਰਸ਼ਕ ਇਨਸਾਫਤ ਦਾ, ਉਨਮੂਨੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਭਰੂ ਰੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਚ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਰਹੇ । ”¹

ਜਿਸ ਪੁਸ਼ਟ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗੋ ਆਚਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕੌੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਆਪ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚ, ਪਵਿਤਰ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਇਨਸਾਫ ਭਰੂ ਰੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਚ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ । ਜਿਸ ਆਚਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਨੌਰ ਫੁੱਲਦੇ ਜਾਂ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੈਣੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਕੇ ਰਸ ਰਹੇ ਹਨ ।

‘ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ’ ‘ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ’, ਇਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਲੋਚਨਾ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਕਥੇ ਨਾਵਨ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਦੇ ਆਚਰਸ਼ਕ ਚਿੱਤਰ ਬੜੀ ਸੁਚੇਤਤਾ ਨਾਲ ਉਲੀਕੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨਾਵਨ ਵਿੱਚ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ^{ਦਿਹ} ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਲਿਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਚਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ - ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਾਂ ਰਹਿਣਾ, ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਰਸੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਆਦਿ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਿਜੀ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 2

ਬਾਦਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਸੁਚੇਤਤਾ ਠਾਠ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਯੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ ਬਾਦਰਸ਼ ਪਾਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਹੋ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਉਠਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਾਦਰਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਵਾਰਤਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਖਾਉਂਦਾ । ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜਗਤ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਲੇਖਣੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਰਾਜੀ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਓਟ ਨੇ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਚਿਤਰਿਖਾ ਹੈ । ਬਾਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਰਵਾਈ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਬਾਦਰਸ਼ਕ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਬਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਜੇ ਕਸ਼ਟ ਹੋਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਤੇ ਬਰਨੇ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਮੁੜ ਖਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁਖਦਾਈ ਹੋਣੀਆਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਾਕਿਆਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਭੁਰਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕੌਮ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਖਾ ਪਈ ਹੈ । ਬਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖ ਸੁਭਿਆ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਜੋ ਇਸ ਪੇਂਡੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਸਹਾਰਾ ਦੇਣੇ ਤੇ ਰਬਿਠਮਾਈ ਕਰਨ ਹੈ । ਕਿ ਭੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਾਸਰਾ, ਇਖਠਾਕ ਦੀ ਉਚਤਾ, ਪ੍ਰਸਪਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਾਢੇ ਕੀਮਤ ਲਈ ਭੁਰਬਾਣੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਹਿਆਂ ਨੇ ਨਿਕਲੇਗੇ ਤੇ ਸਠਮਤੀ ਬਖਸ਼ੇਗੇ । "

ਭਾਈ ਗੋਬ ਸਿੰਘ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬੀਜ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਗੱਦ ਜਾਂ ਗੱਠ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ । ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਜਿਥਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ

---

1. ਭਾਈ ਗੋਬ ਸਿੰਘ : ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ ' ਪੰਨਾ

ਇਕ ਬਜਿਹਾ ਖਾਸ ਭੂਟ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 'ਸੁੰਦਰਤਾ' ਜਾਂ 'ਵਾਚਸਪਤ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਬਜਿਹੀ ਰਿਠਾਸ਼ੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਸਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਮਨੋ-ਬਾਧਿਤ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਬਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਪਰ ਬਾਧਿਤ ਹੈ ਕਿ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਭਿਆਨ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਦਾ ਬਾਧਾਰ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆਂ ਚੰਗੇ ਭਾਵ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਤੇ ਹੀ ਚੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੈਤਿਕ ਬਾਚਸਪਤ ਤੇ ਚੋਰ ਦੇਣਾ ਬਾਪ ਦੇ ਬਾਚਰਸ਼ਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਬਾਚਰਸ਼ਵਾਦ ਵਾਂਗੋ ਉਦੇਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਚਮੀ ਹੈ । ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਦਕੁਸ਼ਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਉਸ ਵੰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਚਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਸੰਨਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਰਦਾ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਲਤ ਨਾਲ ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਦੁਜਿਥਾ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਚਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੇ ਹੀ ਸਮਕਾਲੀ ਲਗਤਰ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਫਿਰਾਕਾ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀਆਂ ਨਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਵਾਲੇ, ਸੁਣਾਈਆਂ ਬਟਨਾਂ ਵਾਂਗ ਫਿੱਤੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖ, ਨਿਰਫਲ ਤੇ ਭਾਰਤਰੂਪੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਬਾਪ ਨਿਖੇੜੇ ਹਨ :

“ ਸਾਥੇ ਬੰਦਰ ਨਾਚਕ ਖਿਧਾਣੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਠ, ਸੰਦਪੁਣਾ, ਕਰੂਪਤਾ, ਕੋਫ਼ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ । ਇਮਾਨਤ ਭੰਦੀ ਜਿਹੀ ਭੇੜੀ ਬਣਾ ਨਾ ਸਕੇ, ਬਲੀ ਰੰਦੀ ਹੋ ਨਾ ਸਕੇ, ਬੰਦਰ ਰੰਦ ਸੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਾਚਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਸੁਹਣਾ ਚਮਕੇ ਲਗੇਰ ਕੋਈ ਵਾਲੀ ਨਾ ਜਾਵੇ । ” 1

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਵੰਦੇ ਨੂੰ ਬਾਚਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਰਿਣਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬੰਦਰੋਂ, ਬਾਹਰੋਂ ਸੁੱਚਾ ਹੋਵੇ । ਭਾਵ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੰਦੇ ਦੀ ਉਹ ਨਿਖੇੜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਭਾ ਸੰਚ ਦਾ ਰਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਬੰਦਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚੋਰਾਈ ਨਾਲ ਬੇਇਸ਼ਟੀਆਂ ਬੇਈ - ਮਨੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੁੱਲੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 66

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਖਾਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖਾਪਣਾ ਖਾਪ ਹੀ ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਰਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦੇ ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਪਣਾ ਜੀਵਨ ਖਾਦਰਸ਼ ਲਈ ਭੁਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਖਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਰੇ ਬਾਬਰੇ ਸਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਠੇ ਬਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਫੁਰਕਤ ਦੀ ਧੜਕਣ ਵਿਚ ਖਾਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ” 1

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਤੇ ਵੰਡ ਫਕਣਾ ਭੁਖਮਤਿ ਦਾ ਇਕ ਬੜਾ ਖਸੂਨ ਹੈ । ਕਿਰਤ ਦੇ ਕਿੱਠੇ ਕੁ ਠਾਡ ਹਨ ? ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਿੱਠੀ ਕੁ ਠੋੜੀਓਂ ਹੈ ? ਸਿਮਰੀਯੋ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੇਖੋ :

“ ਮਾਨਸਿਕ ਜੀਵਨ ਕਿੱਠਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੈਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਖਾਪ ਮੁਹਾਰੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਛਾ ਉਤੇ ਹਨ ਖਾਉਣ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਸਿਦਕ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੰਗਤਾ ਵਿਚ ਜੀਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ” 2

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਇਹੀ ਖਾਦਰਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਾਪਣੇ ਚੰਗੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਰੰਗ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਪ ਖਨੁਸਾਬ ਸੁੱਚੇ ਮਨ ਤੇ ਦਸਾ ਠੇਢਾ ਦੀ ਮਿਥਨਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ ਚਰਚ ਹਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ :

ਮਾਨਵ ਪ੍ਰੇਮ, ਉਦਾਰਤਾ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਬੰਧੁਤਵ ਦੀਆਂ ਡਾਢਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਠੇਖਕ ਡਰਪੁਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਠੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਹਰਕ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ : ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 134

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 106

ਸਾਡੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸ਼ੈ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਠੇਠ ਜੌਂ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਟੁਟਿਕਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਟਾ, ਵੇਲਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਵਿਖਾਪਕ ਭਾਵਨਾ ਅਧੇ ਚਿਤਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਮਾਨਵਤਾ ਇਕ ਸਵਾਰਾਹ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਠਾਂ ਹੈ । ਜਿਸ ਦਾ ਟੀਕਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ ।

ਬੈਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਰਿਲੀਜਨ ਥੀਟ ਇਥੀਕਸ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ :

“ ਮਾਨਵਤਾ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਦਰਸ਼ਨ ਮਨੋ-ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਬਨੁਸ਼ੁਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਖਾਪਕ ਨੂੰ ਤੌਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਇਹ ਮੁਨਸ਼ੁਤ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿ ਅਤੇ ਅਸਠਿਅਤ ਮਾਨਵ ਦੇ ਠਈ ਹਨ, ਮਾਨਵ ਭਾਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ । ”¹

ਮਾਨਵਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨਿਕ ਮਨੋ-ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਬਨੁਸ਼ੁਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਖਾਪਕ ਨੂੰ ਤੌਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਠਈ ਇਹ ਮੁਨਸ਼ੁਤ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤ ਅਤੇ ਅਸਠਿਅਤ ਮਾਨਵ ਦੇ ਠਈ ਹਨ, ਮਾਨਵ ਭਾਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ । ਮਾਨਵਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੰਦਰੇ ਪੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਵਾਰਾਹ ਕੀਮਤਾਂ ਉਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੰਤਰੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਗਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੂਲ ਮਾਏਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹਰ ਰਾਮਿਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣ ਸਕੇ ।

ਮਨੁੱਖ ਜਿਥੇ ਅਪ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਡੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤਿ ਦੇਵਦਾਰੀਆਂ ਵੀ ਹਨ । ਇਸ ਠਈ ਮਾਨਵਤਾ ਇਕ ਸਵਾਰਾਹ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਠਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਟੀਕਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ ।

1. Encyclopaedia of Religion and Ethics, Vol. 6, P-830

ਇਸ ਧੰਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਉਚਤਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਠਵ - ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨਵਰਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਖਾਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਨਵ ਠਵ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਡਿਸਟੀਨੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦਾ ਖਾਪਾ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦੋਖਾ ਪ੍ਰਸਿਫਤੀਆਂ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਵੇਸੀ ਸਰਬ ਵੇਸਿਰ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚਰ ਅਟਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਭੂਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਿਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੀ ਤੇ ਸੁਖਮ ਹੈ । ਚੋਣੀਆਂ ਤੇ ਭਾਵੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਰੂਨੀ ਰੂਪ ਪਿਛੇ ਤਿਰਿਖਾਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਰੂਹ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰਚਸ਼ੀ ਖੋਖ ਛੋਟ ਪਰਸ਼ਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਖਾਪਣੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦੇ ਸਭੂਠ ਮਸਲਿਖਾਂ ਦੇ ਸੁਖਮ ਸੁਤਰ ਰਸ਼ ਕੇ ਸਾਇਰਲਾ ਅੰਚਲ ਵਿੱਚ ਖਾਪਣਾ ਪ੍ਰਤਿਰਕਮ ਅੰਤਿਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਖਾਪਣੇ ਸਮਝਾਈ ਸ਼ੁੱਧ ਦੋਖਾ ਠਵੀਆਂ ਠੇਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੈਰ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਨਵ ਪਿਥਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧੀਵਲ ਤੇ ਪਿਥਾਰ ਬਨ ਤਿਰਿਖਾਸ਼ੀਲ ਹਨ । ਸ਼ੁੱਧੀ ਬਨ ਠਾਠ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਖਾਪਣੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦੇ ਵਿਕਰਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਠਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਕਰਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਵਿਕਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਪ੍ਰਤੀਰਕਮ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਸ਼ੀਅਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੋਖਾ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਸ ਸਭ ਰੂਪ ਦੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰੇ ਕਹੁ ਠਾਠ ਖੋਖ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ, ਉਨਤਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਉਕਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾਨਣਾ, ਉਸ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਖਾਪਣਾ ਖਾਪ ਰੁਚਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਅਸਲੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਹੈ । ਖਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਿਝਤ ਕਰਕੇ, ਕਮਾ ਕੇ ਖਾਣ, ਜੇ
ਠੇਕਰੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਮਾਨਕ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਠਹੁ ਡੇਲਣ । ”¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਠਵੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਵਰੁਧ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਰਨਿਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਸਮਾਜ ਹੈ । ਖਾਪ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ “ ਪਿਥਾਰ ” ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲੇ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਠੋਧ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 41

ਜੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਜ ਬਦਲਾਅ ਬਣ ਜਾਵੇ ।
 ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਾਬਾਉਦੇ ਹਨ :

“ ਬਾਬਾ । ਤੂੰ ਬੜਾ ਮਰਦ ਹੈ । ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਕਿ
 ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਾਬਾਉਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਇਹ ਤੇਰੇ ਦਮ ਦੀ ਬਰਕਤ
 ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੰਨੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਬਾਪਣੇ
 ਬਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੇਰ
 ਤੇ ਜੂਹ ਵਿਚ ਇਕ ਮਰਦ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ
 ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ । ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਜੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਵਿਚ
 ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਠੇਕ ਕਾਈ ਨਾ ਰਹੇ । ”¹

ਮਨੁੱਖ ਜਿਥੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਡੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤਿ
 ਦੇਵਦਾਰਸ਼ਾਂ ਵੀ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਇਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਨਾਂ
 ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹੁੱਖ, ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ
 ਹੈ । ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣੇ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਉਥਰਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਨਵ -
 ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਬਨੁਸਾਬ :

“ ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ । ਪਰਸਪਰ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਬਜ਼ੂਠਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ
 ਬਧਿਕਾਰੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਵਰਤੋ, ਭੇਖ ਤੋਂ ਬਚੋ, ਭਰਮ ਨਾ ਕਰੋ,
 ਨਾ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪਵੋ । ”²

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਨੁਸਾਤੀ ਤੇ ਬਧਿਕਾਰਤਾ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਰੀਰ ਦੀ ਕੁਸ਼ੀ
 ਭਾਧ ਉਘੜਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਵਿੱਚ ਬੋਧਿਕਤਾ, ਰਹੱਸਵਾਦ
 ਬਧਿਕਾਰਤਾਮਿਤਤਾ, ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਬਾਦਰਸ਼ ਦੇ ਮਿਠੇ ਜੁਠੇ ਬੀਜ ਹਨ , ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤਵਾਦ ਦੇ ਖੇਰੇ
 ਤੋਂ ਉਪਰ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਮਾਨਵ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਖਾਪੀ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ -
 ਵਾਨਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਭਾਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਵ - ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ; ਪੰਨਾ 41

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ; ਬੁੱਟੇ ਠੇਖ ; ਪੰਨਾ 105

ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਖਰਾਬੀ, ਕਲਿਅੰਤ, ਭਠਾਈ, ਖੁਫੀ, ਖੇੜਾ ਤੇ ਖਾਤਮ ਹੋਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਰਾਦ ਦਾ ਧੁਰਾ ਸੰਨਿਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੀਮਤਾਂ ਹਨ ਮਿਠਤ ਕਲ ਵਾਨੇ ਨੇੜਾਂ ਨੂੰ ਵਰਿਖਾਉਣਾ, ਬਖਾਉਤੀ ਨੀਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸ਼ੁੱਠ ਪਾਉਣਾ, ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਇਨਸਾਨ ਬਾਪਣਾ ਸ਼ੁੱਠ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ।
ਅਪ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਉਹ ਨਿਰੀਮਾ ਬਾਦਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ
ਕਦੀ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇਸ਼ਵਰਮਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ” 1

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵਰਾਦ ਵਾਲੇ ਜੋ ਰੁਝ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚੋਣ ਕਾਰਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪਿਥਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਬਰਾਨ ਪੂਰਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਉਪਾਸਕ ਹੈ । ਜੋ ਸਭ ਧਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹਰਭਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਸਭ ਕੋਈ ਉਸੇ ਦਾ ਪੈਰਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਰਕ ਕਿਹਾ ? ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਹੋਰਦਾਰ ਹਨ ।

“ ਮਰੂਥ ” ਨਾਂ ਦੇ ਠੇਕ ਵਿੱਚ ਮਰੂਥ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਖਰਿਆ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਖਰਾ
ਹੈ :

“ ਜਦ ਭਰਾ ਭਰਾ ਨਾਨ ਨਜ਼ਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨੇੜੀ ਬਾਪਣੇ ਨੀਵੇ ਤੇ ਕਮੀਨੇ
ਜਗਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲਾਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਮਰੂਥ ਨੂੰ ਕੇਸਦੇ ਹਨ । ਮਰੂਥ ਤਾਂ
ਕਦੀ ਖਰੂ-ਬਕਨ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਮਰੂਥ ਤਾਂ ਸਦਾ ਇਕ ਹੈ । ” 2

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਨਵਰਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦਾ ਅਪ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਕ : ਪੰਨਾ 105

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 55

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੁਰਖੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ
ਜਿਹੜੀਆਂ ਠੀਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹੋਰ ਬੇਠੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ । ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ
ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਰਦੀਆਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਗੋਰ
ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਖਰਬਾਈ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।

~*~

ਸਮਝਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ :

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੱਖਰੀ ਸਾਰੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਦੋ ਸਮਝਾਓ ਸਮਰੱਥ ਠੇਖਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੀਖਿਕਰ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪਣੇ ਚਿਣਟੀਕੇਨ ਤੋਂ ਮੁੱਲਵਾਦ ਸੰਨਿਖਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਜਦੋਂ ਇਕ ਕਾਲ ਦੇ ਦੋ ਸਮਝਾਓ ਠੇਖਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਠ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੇਖਰ ਨੇ ਕੁਚਿਣ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਅੰਕਿਤ ਤਰਨਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੀ ਠੋਕਰ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਝਾਓ ਠੇਖਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਠੇਖਰਾਂ ਦੇ ਖਾਪਣੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਮੂਲ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਕਾਢਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਰਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਥੀ ਅਛਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਮਝਾਓ ਅਤੇ ਖਾਪਣੀਆਂ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੇ ਠੇਖਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਾਂਝ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਵੀ।

ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਯਤ ਧੌਖ ਤੋਂ ਸਮਝਾਓਵਾਂ ਪਾਏਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਯਤ ਸਮਝਾਓਵਾਂ :

(1) ਅਧਿਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ :

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਤਮਕਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਨੇ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਤਮਕਾਦੀ ਧੌਖ ਇਸ ਲਈ ਖਪਣਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦਾ ਹੀਰੋ ਹਸਤੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਬਕਠੇ ਹੈ। ਖਾਪਣੇ ਹੀਰੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਧਿਕਾਤਮਕਾ

ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ । ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਣ ਲਈ ਦੇਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ - ਸਰੋਤ ਸਾਂਝੇ ਸਨ ।

(ੳ) ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧੌਂ ਦੇ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਭੁਗਤਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੁਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ - ਸਰੋਤ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ । ਇਹੋ ਸਰੋਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿਥਾਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾ, ਪੀੜਿਓਰਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਭਾਈ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਸਲੀ ਰਚਨਾ ਜਾਪੀ । ਬਾਗੀ ਸਭ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਾਥ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭੁਗਤਾ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾ ਬਖਸ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

(ੴ) ਭੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕਾਦਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਇਹ ਵੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਭੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕਾਦਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਧਿਆਤਮ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਦਰ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਧਿਆਤਮ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨਦੀ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲਈ ਭੁਗਤ ਕਾਦਰ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ । ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਈ ਭੁਗਤ ਇਸ ਲਈ ਮੁੱਠਵਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਭੁਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸਮਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

(ੵ) ਅਸਤਰਵਾਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਰੱਬ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮ

ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਦੇ ਹਨ । ਥਾਪ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਬਿਧਿਅਤਮਤਾ ਦਾ ਬੀਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਥਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਰੱਬ ਹੈ ਜੋ ਬਪਤਿਸਮਾ ਹੈ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ । ਮਾਨਵ ਉਸ ਰੱਬ ਦੀ ਛੋਟੀ ਠੀਕੀ ਤਰਸਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਬਿਧਿਅਤਮਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਕ ਬਹੁਤੇ ਪਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰਸ ਦੀ ਨਕਲ ਵਿੱਚ ਮਕਨ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੁਹਿਸਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਬਿਧਿਅਤਮਤਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਇਹੋ ਬਿਧਿਅਤਮਤਾਵਾਂ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਬਿਧਿਅਤਮਤਾਵਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਬਿਧਿਅਤਮਤਾਵਾਂ ਹੈ । ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਾਰਗ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਭਾ ।

(2) ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ :

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਤੇ ਜੁਲਮ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧੰਨ ਤੋਂ ਸਮਝਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

(3) ਠਾਕੀ ਦਾ ਸਥਾਨ :

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੋਣ ਲਈ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੀ

ਕੋਠ ਠਹਿਰੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸੁਰਬੀਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜੁਝਣ ਤਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ ਉਨ੍ਹੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਦ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਵੇਂ ਠੇਖਰ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕੋਠ ਠਹਿਰੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇਵੇਂ ਠੇਖਰ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀਰਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜੀ ਚਕ੍ਰਮਤ ਭਗੀਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ੈਟ ਖੁੱਟ ਰਹੇ ਅਪਣਾ ਪੇਟ ਪਾਠਵੀ ਹੀ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਖੀਤ ਠੇੜੇ ਖਾ ਰਿਖਾ ਹੈ ।

ਦੇਵੇਂ ਠੇਖਰ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ । ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

(3) ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮਾਜ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਦੇਵੇਂ ਠੇਖਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਹੀ ਉਚੇਰੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ । ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਦਕਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ । ਅਪ ਸਿਰਫ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੋਧ ਦੇ ਕਲਮ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਰਦਾ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਦੇਖਤ ਨਾਨ ਉਹੋਂ ਉਹ ਭਰਿਖਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਦੁਨਿਆਂ ਨਈਂ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇਵੇਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਹੀ ਅਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕਾਰ ਦੇਣ ਤੇ ਚੋਰ ਚਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦੇ ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ , ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰੂਨੀ ਨਈਂ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨੀਤਿਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਚੋਰ ਦੇਣਾ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਨੂ ਹੈ । ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਪ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਣਨ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਗਿਣਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਰੇ ਬਾਹਰੋਂ ਸੱਚਾ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਬਾਪ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰੋਂ ਤਾਂ ਸੱਚ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਬੰਦਰੇ ਕੁਝ ਠਾਠ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਣਨ ਨਈਂ ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

(4) ਮਾਠਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਠਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਠਵ - ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਉਚਤਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਠਵ - ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਿਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਮਾਠਵ ਪਿਥਾਰ ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲੇ । ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੀ ਮਾਠਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਇਸ ਧੰਧੇ ਤੋਂ ਸਮਝਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਿਆਂ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੁੱਖ ਲਭਣ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਧੰਧੇ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਿਆਂ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਉਚਤਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਠਵ - ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਾਠਵ ਮਾਠਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਖਾਪੀ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਬਰਾਬਰੀ, ਕਲਿਆਣ, ਭਲਾਈ, ਖੁਸ਼ੀ, ਖੇਡਾਂ, ਬਾਤਮ ਰੋਹਵਤਾ ਠਾਠ ਰਹਿ ਸਕੇ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਠਵਵਾਦ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਮਾਠਵਵਾਦ ਸਿੱਖੀ ਕਨਸਟੇ ਵਿੱਚ ਬੂੜ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪਿਘਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਰੇਕ ਨੂੰ ਪਿਘਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਲੇਖਕ ਇਕ ਬਰਾਠ ਪੁਰਖ ਦਾ ਉਪਾਧਕ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੋਈ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਰਬਾਣੀ ਬਨੁਸਾਥ ਵੀ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸਤਿਨਾਮ, ਪਿਘਾਰ ਖਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਹੋਰਕਾਰ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਤੋਂ ਸਮਾਨਤਾ ਇਸ ਲਈ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕ ਕੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲੇ ਮਾਠਵਵਾਦ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਮਾਠਵਵਾਦ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(5) ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਖਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤੀ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਭੂਤਭਾਤ, ਵੇਰ ਵਿਰੋਧ, ਬੋਰਤਾ ਦਾ ਭੁੰਕੇ ਜਾਣਾ, ਬੋਰਤਾ ਨਾਲ ਬਦ ਹੋਣੀ ਕਰਨੀ, ਬੋਰਤਾ ਦਾ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕ ਖਸਠੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਬਨੁਸਾਥ ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਢੀਢੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤਰਸ ਖਤੇ ਦਇਆ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਖਾਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਨਾ ਡੁਭ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬਰ ਕਰਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਬਨੁਸਾਥ ਢੀਢੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(6) ਦੇਸ਼ ਪਿਥਾਰ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਬੇ ਪਹਿਲੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿੱਖੀ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਲੇ ਥਰ ਹੋਇਆ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰ ਸਮਕਾਲੀ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੰਨੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਭਾਬੇ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਾਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਚੰਨੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਹਿਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਬਣੀਆਂ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰ ਬਾਪਟੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੂਮਿਕਾ ਖਟਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰ ਬਾਪਟੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਜਾਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਸੁਰੋਤ ਤੋਰ ਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਫਿਤਰਿਆ :

“ ਪੰਜਾਬ ਅਸਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਉਪਰੇ ਦਾ ਇਥੇ ਰਖਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿ
ਸਕਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਗੁਣ ਦਿੱਤੀ ਫਤਹਿ ਕਰਨੀ ਵੀ ਨੇੜੇ ਤੌਰ ਰਹੇ
ਸਨ। ..... ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਰੜਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਥਰ ਅੰ ਕੇ
ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਰਖਨ ਦੇਵੇ ? ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਰਾਜ
ਸਾਜਣਾ ਹੈ ? ” 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ
ਮੁਕਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਭੂਮਿਕਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਇਸ
ਲਈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਚੋਣੀ ਹੈ ਕੇ ਅਜਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਚੰਨੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖ ਨੇ ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼
ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਹਿਰਾਂ ਅੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਹੋ ਲਿਖਤੀਆਂ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਟੋਰ : ਪੰਨਾ 292

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੇ ਕੇ ਖਾਪਣੇ ਦੇਣ ਨੂੰ ਰੂਠਮ ਬਣਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾਤਮਿਕ ਖਤੇ ਮਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਰੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਚੋਣੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਲੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਤਰਕੀਬਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਰਤਾਰ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ " ਰਾਜ - ਹੀਸ " ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਖਾਪਣੇ ਰੂਠਮ ਬਣਾਏ ਕਦੇ ਦੇਣ ਵੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਜਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਵਿਤਕਰੇ ਪਾਏ ਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੰਦਬੰਜਾਂ ਰੁਖ਼ਾਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਰੂਠਮੀ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਇਹ ਖਵਾਹ ਕੰਨੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੋਵੇ
..... ' ਹਿੰਦੂ ਰਾਹ ..... ' ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਹ ' ..... ' ਹਿੰਦੂ
ਰੋਟੀ ' ..... ' ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੋਟੀ ' ..... ' ਹਿੰਦੂ ਪਾਣੀ ' .....
' ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਣੀ ' । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਇਹ
ਸਾਰੇ ਵਿਤਕਰੇ ਰੂਠਮੀ ਕਾਰਣ ਹੀ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ
ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੀਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। " 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਚੋਣੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਖਾਪ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ - ਸਰੋਤ ਬਣੀ।

(7) ਬਾਹੁਨਿਕ ਨਿਖਤਾ :

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨਿਖਤਾ ਉਸ ਕਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬਾਹੁਨਿਕਤਾ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਨੇ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਖਾਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ

---

1. ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ : ਰਾਜ ਹੀਸ : ਪੰਨਾ 86

ਥਾਪੁਠਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਬਤਿ ਰਕਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਥਾਪੁਠਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ :

ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਪੱਖ ਵੀ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

(1) ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਚੰਨੇ ਅਤੇ ਰਹੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਡੇਢਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਈ ਧਰਮ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਨਹੀਂ। ਸੁਰਜ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਇੰਛਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਕਸੇਰ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

“ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਠਾ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੇਥ ਨਵੀਂ ਮਰਿਅਦਾ ਰਾਇਮ ਕਰ ਸਕੇ ।
 ‘ ਕਿਹਾ ‘ ਖਤੇ ‘ ਰੂਪ ‘ ਦੇਹਾ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰ
 ਹੁੰਦਾਈਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਲ । ਜੋ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ
 ਦਾ ਮਲਕ ਸੀ । ”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਖਾਸੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ
 ਇਸ ਲਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਵਾਰਤਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਠਾਂ ਸਥਾਪਿਤ
 ਕੀਤੀਆਂ ।

ਡਾ. ਖਤਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ
 ਨੇ ਧਰਮ ਖਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਢਲੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਖਤਰ ਸਿੱਖ ਖਾਪਟੇ
 ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਰਾਵਿ ਦੀ ਮਹਿੰਤਾ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ
 ਖਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਢਲੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਰਵਿਤਾ
 ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਬਣੀਂ ਕੀਤਾ । ਸੁਹਜ ਚਿੰਤਨ ਦਾ
 ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਇੱਕ ਹੈ । ਇੰਜ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਵਿ
 ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਰਹੀਸਾਤਮਕ ਬਨੁਤਵ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
 ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਮਹਿੰਤਾਪੂਰਨ ਕੌਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ
 ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਬਨੁਤਵ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ । ”²

(2) ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ :

ਡਾਈ ਚੋਰ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ
 ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ ਖਤੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਕੋਮ

1. ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ : ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੱਖ ਰਸੇਠ : ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ : ਪੰਨਾ

2. Dr. Attar Singh : The Secular Principle of Panjabi Poetry :

ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ-ਨਿਧ ਲੇਖਕ ਸੀ । ਇਸ ਨਈ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਿਖਤਾਂ ਵਾਲੀ ਧਰਮ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂ ਕੇ ਉਹ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਨੁਕਾਈ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜ ਸਕਿਆ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹੱਤਵ ਮਲਵ ਦੀ ਮਲਵਤਾ ਨੂੰ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਖਾਪਣੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਨੁਕਾਈ ਦਾ ਭਰਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਭੂ ਨਾਠਕ, ਭੂ ਰੋਸ਼ਿਦ ਸਿੰਘ ਧਾਰਾ ਨੇੜ ਕਾਠ ਤੋਂ ਬਤੀਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭੂਤ ਭਲ ਭਵਿੱਖ ਉਤੇ ਹੈ । ਇਸ ਨਈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਪਿਰਾਂ ਤੇ ਭਾਜੀਆਂ ਦਾ ਬਖਾਸ਼ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਥੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਨੇੜ ਕਾਠ ਦੀਆਂ ਫੀਧਾਂ ਤੋਂ ਭੂ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਗਤੀ ਫੀਲਿਆਂ ਦਾ ਬਲੋਕਿਤ ਦੇਸ਼ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ । ”¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਬਣੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਰ ਨਾਠ ਹੈ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਨਾਠ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੁਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਨ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਵ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਜਾਂ ਭਾਗਤੀ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਨਿਰੋਲ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਤਾਂ ਉਹ ਬਧਿਕਾਰਮਕਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਬਧਿਕਾਰਮਕਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਿਤਰ ਉਪਰ ਬਨ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਚਰਿਤ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

1. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ : ਖੋਜ - ਪੜ੍ਹਿਆ : ਪੰਨਾ 34

ਬਸਠ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਨਿਸ਼ਚੀ ਬੰਤਰ
 ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਿਬੰਧ ਅਤੇ ਕਰਕੇ ਬਹੁਸ਼ਾਬਦ ਵਾਲੀ ਹੈ।
 ਜਦ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹੇਠਿਅ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੁੰਨੀ
 ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਕਾਵਿ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਬਾਧੇ ਬਾਧ :
 ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਭਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।
 ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਬਠ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਵ ਸਿੰਘ ਧਰਮਾਂ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ
 ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਉਪਰ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਈ
 ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ।”¹

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਖਰਤਾ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਭਿੰਨ ਹੈ।
 ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਨਿਜਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਚਰੇਕਰ
 ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਾਧੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਨਿਜਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਚਰੇਕਰ
 ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਬਾਧੇ ਹੀ ਬਰਤੀ ਸ਼ਾਇ ਤੇ ਝਾਤੀ ਪਾਈ ਹੈ।”²

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਧਣੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਭੂਮੀ
 ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਹ ਸੰਭਵਤਾ ਵੀ
 ਉਭਾਰੇਆਂ ਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਦਾ ਕਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ
 ਬਾਧਣੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਨੇਰ ਜਰਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਜਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਰਰਦਾ ਰਿਖਾਈ

1. ਡਾ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੁੰਨੀ : ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਾਵਿ ਬਾਧਣ : ਪੰਨਾ 40

2. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ : ਸਾਹਿਤ ਪਰਿਚਯ : ਪੰਨਾ 70

ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੀ ਭੁੰਮਦਾ
 ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੁਹੰਪਣ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ । ”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧੱਪੇ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ
 ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ
 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਧੱਪੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾਂਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਭੇਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ‘ ਸਿੰਘ
 ਸਭਾ ਠਹਿਰ ’ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਿੰਘ ਰਨਸਤੇ ਨੂੰ ਬੜੇ
 ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਨੁ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ । ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ
 ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਨੇ ਠੰਢਾ ਹੈ ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਇਤਿਹਾਸ
 ਬਿਖਲਣ ਦਾ ਰਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹਵਾਨ ਹੈ । ਇਸ ਨਈਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ
 ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਈਂ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਧੀ ਬੁਣੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ - ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ ਦਾ
 ਦਿਨ, ਪਿਥਾਰ ਖਾਦਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਠਾਂਡ ਉਠਾਏਗਾ ।

ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ :-

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧੱਪੇ ਤੋਂ ਵੀ
 ਵੱਖਰਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਦੇ
 ਸਾਰੇ ਧੱਪੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਧਾਰਿਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਅਧੀਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
 ਨਾਲੋਂ ਇਸੇ ਧੱਪੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਹਨ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਕੂਲ ਤਿਕਾਉਂਦਾ
 ਨਹੀਂ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ‘ ਮਨੁੱਖ ’ ਤੇ ਇਕ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਲੈਖ ਵੀ ਨਿਖਿੱਧਾ
 ਹੈ । ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਈਂ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਦਾ ਧੱਪੇ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ
 ਹੋਰ ਧੱਪੇ ਜਿਵੇਂ - ਖਾਰੀਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਮੁਲਮੁਲਤਾਰ ਹਨ ਉਹ ਧਰਮ
 ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ । ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ : ਸਾਹਿਤ ਪਰਿਚਯ : ਪੰਨਾ 70

ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ, ਅਤਰ ਸਿੱਖ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਧਾਰਿਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਧੀਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਖ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਗਾਵਿ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਮੁੱਖ ਗਾਵਿ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ । ”¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਥਾਪ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਚਨੇ ਅਤੇ ਰਹੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ । ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਨ ਪੱਖ ਤੇ ਜੇ ਵੇਖੀਓ ਤਦੋਂ ਵਿਚਾਰਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਬਨਵਾਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ । ਉਹ ਹਰ ਫਿਨ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਉਦੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕਲਾਕਾਰ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਚਾਰਨਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨਾਲ ਨਿਖਾਇ ਨਹੀਂ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਜਿਥੇ ਸਮਾਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਵੇ, ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਵੀ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵੀਰ ਵੀ ਹਨ । ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਢਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਉਹ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਉਸ ਦਾ ਅਪਣਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਨੁਭਵ ਹੈ । ਕੁੰਨ ਮਿਨਾਂ ਕੇ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਗਾਵਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਵੀਰ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਮਾਣ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ

1. Dr. Attar Singh : The Secular Principle of Punjabi Poetry : P-118

ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੀ ਹੋ ਤੇ ਸੀਮਾ ਵੀ । ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ । ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਰੀ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਧੰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਜੇ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਖਾਧਾਰ ਵੀ ਉਹੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ । ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨਾਲ ਸੁਤੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾ ਸਕਣ ਤੋਂ ਅਸਲੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੋਖਾ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੰਧਨ ਸ਼ੁਕਤ ਬੰਨੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਬੰਧਨ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨੰਦਣ ਨਹੀਂ । ਸੋਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਮਕ ਨਹੀਂ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਕਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ । ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਠਿਥੇੜੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਘੋਸ਼ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ, ਬੁੱਧ ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਇਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਸੋਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਦੀ ਸੀਮਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਬੰਤਰਕਤ ਨਹੀਂ ਨਜਿਠਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਦੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ, ਬਹੁ-ਧਰਮੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਉਹ ਸੰਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਰਾਵਾਂ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਬਧਿਅਤਮਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਧਿਅਤਮਕਤਾ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਵਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਨੇ ਬਾਪਣੀ ਬਾਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵੱਖਰਾ ਵੱਖਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਧਿਅਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਧਿਅਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਨੁਕਾਈ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਨੁਕਾਈ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਚਾਰਵਾਲ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੱਬ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਸਭ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਚੰਗਾ ਮਨੁੱਖ, ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ, ਚੰਗਾ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ, ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮੌਧਕਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖ ਬਧਿਅਤਮਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਬਾਖਰੀ ਕਵੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਾਇਮ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ ਬਿੰਦੂ ਇਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰੂਹ ਕਾਇਮ ਅਤੇ ਰੂਹ ਬਖਸ਼ਿਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਬਰਥ ਸਿਰਜਨ ਨਾਲੀ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੂਹਬਾਣੀ ਅਤੇ ਰੂਹ ਦੇਵਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੋਹ ਨੂੰ ਨਿਬਰਤ ਵਿਸਥਾਰ ਤੀਕ ਨੇ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੰਤਰ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹਸਤਾਖਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਵਿੱਚ ਬਰਥ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਤਾਂ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀ ਬਾਪਸ ਵਿੱਚ ਡੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ;

“ ਬਧਿਅਤਮਕਤਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਠੰਡਣ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਧਿਅਤਮਕਤਾ ਬਾਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਬਣੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁਹਜਕਤਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪ੍ਰਮੋਦ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਹਜ ਕਦੇ ਕਦੇ ਗੀ ਟੁਟਦੇ ਤਾਰੇ ਦੀ

ਚਮਕਾਵ ਵਾਂਗ ਇਹ ਲੋਕ ਤੌਤ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਦਾ ਤੇ ਉਚਿਕਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ
 ' ਚਮਤਕਾਰ ' ਮਾਥ ਨੇ ਇਹ ਪੁਨੇਕ ਵਿੱਚ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦ
 ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਚਨਾ ਜਰਤ ਵਿੱਚ ਸੁਹਜ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪੁਨੇਕ ਦੀ
 ਪ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸੁਰ ਠੇਠੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੰਤਰ ਬਾਘੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ।¹

ਭਾਵੇਂ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਬਧਿਕਾਤਮ ਵਾਂਗੀ ਰਚੀ ਹੈ । ਪਰ
 ਇਹ ਵੀ ਦੇਹਾ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਬੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਪਾਨ
 ਸਿੰਘ ਕਸੇਠ ਵੀ ਦੇਹਾ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ
 ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ' ਠਵ-ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗ ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।
 ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਕਸੇਠ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

• ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਚਨੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੀਤ ਨਿਬੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ
 ਉਸ ਦੀ ਸਾਤਰਾ ਬੇਪੁਰਾਣ ਸੁਤਰ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ
 ਬੇਪੁਰਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧਿਅਲ ਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਵਾਚ ਦਾ ਬਹੁਤੀ ਠੋਮ ਰੀਮ ਕਰ
 ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀ ਰੇਖਾ ਦਾ ਹਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਪਣੇ ਛੇਦਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ
 ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਬਚੰਦ ਦੀ
 ਸਾਂਝ ਸੁੰਦਰ ਤਾਲ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਲਿੰਤ ਵਜਦਾ ਠਾਂਦ ਹੈ ।²

ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਕਸੇਠ ਇਸ ਨੂੰ ' ਠਵ-ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗ ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗ ਦਾ ਇਕ ਫਰਕ ਇਹ
 ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੇ ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗ ਨੂੰ ਭੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਦਲੇਲ ਦੀ ਕਸਵੰਟੀ ਤੇ ਪਰਖਕੇ
 ਸਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗ ਨੂੰ ਉੱਨ੍ਹਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਯਸਨ ਸਿੰਘ
 ਅਨੁਸਾਰ :

• ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ
 ਕਿ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੇ ਬਧਿਕਾਤਮਵਾਂਗੀ ਬਠੁਡਾਵ ਨੂੰ ਸੁਭ
 ਤੇ ਨਿਬਾਣੀ ਦੀ ਕਸਵੰਟੀ ਤੇ ਲਗਾ ਕੇ ਇਕ ਸਧਾਰਣ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ

1. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ : ਯੋਜ-ਪਤ੍ਰਿਕਾ : ਪੰਨਾ 31

2. ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੰਘ ਕਸੇਠ : ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 25

ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਠਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ
ਉਥੇ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਬਾਪਦੇ ਬਾਪਿਅਤਮਵਾਦੀ ਬਨੁਭਵ ਠੀਕ ਬਜਿਹੀ
ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾ ਵਰਤਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ॥ १

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ :

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਬਾਪਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ
ਹੈ । ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਇਸ ਠੀਕ ਬਪਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਜਿਥਾਦਾ
ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕੇ । ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਬਸੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਭੁੱਲੀ ਚੀਜ਼ ਠਾਠ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਤਾਂ ਇਹ ਭੁੱਲੀ ਹੋ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਿਥਾਦਾ ਭੁੱਲੀ ਭਰਪੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੱਥ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਠੀਕ ਡਾਈ
ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਬਪਟਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ
ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਣਕਲਾਂ ਹੀ ਹਨ ।

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਮੁੜ ਸਥਾਪਨਾ :

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ
ਮੁੜ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮੁੜ ਮਹਾਂ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਮੇਂ
ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ
ਜੀ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ
ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਠਾਠੇ
ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਕਰਕ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਇਹ ਸੰਕਲਪ
ਠੀਕ ਸਿਰਜਨੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਮੁੜ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਠੀ ਹੈ । ਸਗੋਂ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਤਾਂ
ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਜਸ ਕਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ

---

1. ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਖੰਡ : ਪੰਨਾ 257

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਅਘ ਸਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਰੇਵਲ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਅਘਣੇ ਸਮਝਣਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਾਂ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਸਮਰਾਠੀ ਵੀ ਸਨ। ਪਰ ਗੋਰ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੀ ਵਿੱਥਣਾ ਵਾਲਾ ਠੇਖਰਾ ਹੈ ਜੋ ਅਘਣੇ ਉਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠਰਾ ਕਰਕੇ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਸਤਾਖਰ ਵਾਲਾ ਠੇਖਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਉਠ ਕੇ ਰਚਨਾ ਰਚੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਨੁਕਾਈ ਦਾ ਭਰਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਨੁਕਾਈ ਨੂੰ ਠਈ ਪਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਅਘ ਸਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਸਮਝਣਾਵਾਂ ਹਨ ਉਥੇ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਝਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਦੋਵਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਘਣੀ ਅਘਣੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਘਣੀਆਂ ਅਘਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਟੀਕਰਣ ਹੋਇਆ ਹਨ।

*****

ਬਧਿਅੰਦਿ ਤੀਜਾ :

ਵਿਸ਼ਾ - ਪੰਖ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਲਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਧਿਅੰਦ

1. ਬਧਿਅੰਦ - ਪੰਖ
2. ਬਾਹਰਵਾਰੀ ਵਿਚਾਰ
3. ਮਾਠਵਤਾਵਾਦ
4. ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਪੰਖ
5. ਮਰਾ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਗੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਬਧਿਸ਼ੇਨ :

ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਬਜਿਹੀ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰੁਕਾਵਾਂ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਲਰਾਂ ਗੰਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਏਕਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਲਾ ਦੇ ਬਾਧਾਰ ਸਬਦਾਂ ਤੇ ਬਾਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਧਾਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਚੋਣ ਰੂਪਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ । ਵਿਧੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਠੇਖਰ ਬਨੇਰਾਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਰਮਚ ਭਰੇ ਵਿਰਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਕਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਠੇਖਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਤਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਾਠਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੇਖਰ ਬਾਧਣੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਧਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਵਜੋਂ ਇਹ ਕੋਲ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਠੇਖਰ ਡਾਈ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਜ੍ਹਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਾਓ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਬਾਧੁੰਦੀ । ਇਹ ਕੋਲ ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਤੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੁਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਨਿਸ਼ਚਾਓ ਤੋਂ ਤੇ ਇਕ ਬਧਿਸ਼ਤਮਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ । ਇਸ ਠਾਈ ਬਾਧਣੇ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬਧਿਸ਼ਤਮਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਨੂੰ ਠੀਕੇ ਵਿਰਚਦੇ ਹਨ । ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਉਹ ਡਾਈ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਧੁੰਦਾ ਹੈ । ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਗੋਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਇਹ ਹਨ :-

1. ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇ
2. ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਸ਼ੇ
3. ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸ਼ੇ

ਇਹ ਕਿਸੇ ਭਾਵੇਂ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਖਲੋਤ ਖਲੋਤ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਸੰਚਿਤ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸੰਚਿਤ ਹੀ ਰੱਬੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਖੇਤ੍ਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ।

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇ :

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਖਧਿਯਾਤਮਕ ਧੰਧਾ ਅਧੀਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਠੇਖਾ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਮਹਿਮਾ, ਮਹਾਨਤਾ, ਅੰਦਰ ਧੰਧਾ ਤੋਂ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਖਧਿਯਾਤਮਕ-ਧੰਧਾ :

ਖਧਿਯਾਤਮਕ ਧੰਧਾ ਅਧੀਨ ਠੇਖਾ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਸਟਾ ਭਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੰਧਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੁਝਲੇ ਖ਼ੁਮਦੇ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਖਧਿਯਾਤਮਕ ਧੰਧਾ ਤੋਂ ਕੰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਠੇਖਾ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਠਹੀਂ ਸਰੋਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝੀ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਖਧਿਯਾਤਮਕ ਵਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਰਮਜ਼ ਭਰੇ, ਅਰਿਖਾਤ ਅਤੇ ਸੁਖਮ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੀ ਭਾਵਨਤ ਵਿਖਾਖਿਖਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਖਧਿਯਾਤਮਕ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨਾਲ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹੇਵਾਂ ਸੰਬੰਧ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਧਿਯਾਤਮਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੁਝਲੇ ਹੀ ਖ਼ੁਮਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਵਾਰੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ ਹੋਂਦ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਕੰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ^{ਦਾ} ਬਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖਧਿਯਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇ ਧੰਧਾ ਨੂੰ ਪਹਿਨ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਨਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਤੁਝਲੇ ਹੀ ਖ਼ੁਮਦੇ ਹਨ ।

(ੳ) ਰੰਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ :

ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਧਿਕਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਾ ਪੰਖ : ਵਾਰੇ ਨਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਨਿਖਾਈ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਬਧਿਕਾਤਮਕਾਂ ਸ਼ਬਦਮਤ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰੰਬ ਦੀ ਭਰਤੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਰੰਬ ਦੀ ਹੋਰ, ਰੰਬ ਦਾ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋਣਾ, ਸਰਬ-ਵਿਖਾਪਕ ਹੋਣਾ ਬਾਹਰ ਬਜਿਓ ਪਹਿਲੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸਨ । ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰੰਬ ਦੀ ਭਰਤੀ ਬਣੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ' ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ ' ਠਾਕਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰੰਬ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਿਖੇੜੇ ਹਨ :

" ਜੇ ਬਸੀ ਓਠੇ ਤੋਂ ਓਠਾ ਬਰਖਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਸੋਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰੱਖੀਏ
ਬਸੀ ਓਠੇ ਹੋ ਜਾਵੀਏ । ਸੋ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰੰਬ ਰਹੇ, ਬਰਖਾਤ
ਬਸੀ ਰੰਬ ਨੂੰ ਬਾਦ ਰੱਖੀਏ, ਸਿਮਰਦੇ ਰਹੀਏ । ' ਭੁਭਾ' ਇਕ ਦੇਹਿ
ਬੁਝਾਈ, ਸਭਨਾ ਜੀਅ ' ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਤਾ ਸੋ ਮੇਂ ਵਿਸਰਿਨਾ ਜਾਈ । ' ਜੇ
ਮਨ ਕਰਕੇ ਬਸੀ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਬਸੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਠਾਮ
ਦਾ ਜਪੁ ਕਰੀਏ। ਜਪੁ ਕਰਨ ਠਾਨ ' ਠਾਮ ' ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਬਾ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ । ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਠਾਮ, ਜੇ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ '।
ਇਸ ਦਾ ਜਪੁ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਰਸਨਾ ਠਾਨ ਜਪਣ ਨੂੰ ' ਠਾਮ ਜਪਣਾ '।
ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਧਿਆਨ ਬਾ ਧਿਆਨ ਬਾ ਤਵੰਜੇ ਇਸੇ ਠਾਮ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ
ਹੈ । ਹੋਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਰਜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਬੰਦੂ ਜਪੁ
ਠਾਨ ' ਸਾਈ ਦੀ ਬਾਦ ' ਬੰਤਰ ਬਰ ਕਰ ਲਏਗੀ । ਇਸ ਦਾ ਬਸਰ
ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਨ ਬਾਧੇ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਵੇਗਾ । " 1

---

1. ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 78

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਮ ਪ੍ਰਸਤਿਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਦੱਸਣਾ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਾਰੇ ਜਾਂ ਰਹੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੁਝ ਨਈਂ ਉੱਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਾਇਤਾਂ ਦੱਸਣੀਆਂ, ਅੰਦਰਸਰ ਸਿੱਖੀ ਅੰਦਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ, ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਏ ਜਾਂ ਰਹੇ ਫੁੱਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਭੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਈਂ ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਜੀ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਰਣ ਰਹਿਤ ਮਹਿਅੰਦਾ ਵਿਚ ਨੀ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਵਿਰਸਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰਾਧਾਰਾ ਵੀ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਢੰਗੀ ਹਈ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਖੁਠ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ। ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਨਹਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਖੁਨਿਅਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਤਾ. ਰਤਨ ਸਿੱਖ ਜੋਗੀ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਮਤਿ ਦੇ ਵਿਅਖਿਆਰਾਏ ਹਨ, ਜੋ ਕੰਮ ਤਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਵੀਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਦੇ ਅਧੁਨਿਕ ਸੰਸਕਰਣ ਸਨ।”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਿਅਖਿਆ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਕੁਰਬਾਣ ਤੇ ਤਾਵੇਂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਧਰ ਪਈਏ ਧਰਮ ਨਾ ਛੋਡੀਏ।” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਈ ਸਾਹਿਬ : ਉੱਚਰੀ ਵਿਚ ਨਿਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸੁਰੱਸਤੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨੇ ਜਾਵੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਾਉਣ ਨਈਂ ਖੋਹ ਦੀ ਰਿਖਾ ਵਿਚ ਸੜਨ ਠੰਡੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਕਤ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਅ ਜਾਵਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਤਮ ਅਤ ਨਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੱਖ ਹੈ,

1. ਤਾ. ਰਤਨ ਸਿੱਖ ਜੋਗੀ : ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਰਾਥ : ਪੰਨਾ 52

ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦਾ
 ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਵਾਕ ਬਾਹਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, " ਇਹ ਵੇਹੀ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ, ਬੰਤ
 ਬਿਨਸਣੀ ਹੈ, ਹੇਠ ਜੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬਿਨਸੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ
 ਕੀ ਲਾਭ ? " 1

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਵਿਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ
 ਠਾਠ ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦਿਤ੍ਰ ਤੇ ਸੌਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਜਦ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਢਾ ਕਿ ਧਰਮ ਪਵਿਤਰ ਵਸਤੂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਠਾਠ ਜੋ
 ਵੀ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਦਿਤ੍ਰ ਤੇ ਸੌਰਾ ਤੇ ਬਟੋਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ
 ਕਿਉਂ ਸੁੰਘ ਮੋੜਾਂ । " 2

(ਬ) ਭਰੂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ
 ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਨਾਮ
 ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਾਸਰੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸਨ । ਬੰਜ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ
 ਅਤੇ ਭਰੂ ਦੇ ਨਤਰ ਨੌਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਬਸੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ
 ਦੀ ਸੇਵਾ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰਟ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਝੁੰਪੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ
 ਜਾਂ ਪਠਾਣ ਹੀ ਧੂਰਾ ਠਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਸਰੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਬਾਪ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ
 ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਾਪਣਾ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਬਾਪ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
 ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਠਾਠ ਠਕਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਲਈ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਤਿ ਉਹ ਧਰਮ
 ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੋਠੇ ਸੋਠੀ ਧਰਮਚੀਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਪ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਹੁੰਦਾ : ਪੰਨਾ 9

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 26

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਜਾਂ ਸੰਤ ਠਾਠ ਜੋ ਨਿਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਚਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਰਫ ਉਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਡੁਬਸਟ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿੱਤਰ ਉਸ ਦੀ ਮਰ ਰਹੇ ਦੀ ਜਲ ਬਰਾਉਣੀ, ਠੋੜ ਵੇਠੇ ਠੋੜਵੰਦ ਦੇ ਤੀਮ ਬਾਉਣ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਰਸਿਖੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

‘ ਵੰਡ ਫਰਣ ’ ਭੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਨਿਹਰੀ ਬਸੂਠ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਪਣੇ ਬਧਿਕਾਤਮਕ ਡਿਓਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ, ਪਰਪਿਕਾ ਖਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਚਾਚਾ ਵਾਰ ਬਾਪਣੇ ਸਭ ਭੁਟ ਭੁਜਿਆ ਤੱਕ ਵੰਡ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕੀ ਕੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਖਤੇ ਵੰਡ ਫਰਣ ਤੇ ਹੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸੇ ਖਾਸੇ ਤੋਂ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੁਰਮੁਖ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਰਿਖਾਠ ਹੋਵੇ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਸਾਡਾ ਖਮਠ ਜੋ ਬਸੀ ਬਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਕੀ ਕਿ ਬਸੀ ਕਿਰਤ ਕਰੀਏ,
ਵੰਡ ਫਰੀਏ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੀਏ । ”¹

(ੲ) ਭੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਓ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਚਿਨ੍ਹਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਠਾਠ ਪਿਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਭੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਚਿਨ੍ਹਾ ਬਾਬੀ ਸਭ ਭੁਟ ਨੂੰ ਬਾਪ ਇਨਾਮਸ਼ਾਠ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀਵਿਤ ਬਾਤਮਾ ਹੈ, ਜਦ ਸਭਿਕ ਬਾਤਮਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਭੁੱਟ ਜੋ ਪਿਕਾਰ ਹੈ ਬਾਤਮਾ ਠਾਠ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਬਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਬਨਾਤਮਾ ਹੈ । ਜੇ ਬਨਾਤਮਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੈ । ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਨਿਰਜਿੰਦ ਦਾ ਪਿਕਾਰ ਭੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਟ ਕੇ ਬਨਾਤਮਾ ਠਾਠ ਪਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤ ਹੈ । ”²

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 171

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 172

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਨ ਤੋਂ ਮੈਠ ਫੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਫ਼ੀ ਬੰਮਿਤ ਵੇਠੇ ਉਠ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਇਸ ਬਨੁਸਾਬ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੌਚ ਤੇ ਟੋਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਰਬੋਤ ਨਾਠ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਪ ਸਿਰਫ ਪਿਥਾਰ ਸੰਨਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪਿਥਾਰ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਮੈਠ ਕੋਟਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੰਮਿਤ ਰਸ ਵਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਥਾਪ ਬਨੁਸਾਬ :

• ਬੰਮਿਤ ਵੇਠੇ ਉਠਣਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਧਰਨਾ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਭੂਟ ਬਿੰਤਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੌਚ ਉਤੇ ਟੋਰਨਾ, ਵਰਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਸਰਬੋਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਹਾਖੀ ਰਖਣੀ, ਇਉਂ ਮਨ ਤੋਂ ਮੈਠ ਫੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਹੋ ਨਾਮ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਠ ਕੋਟਦਾ ਸੀ, ਬੰਮਿਤ ਰਸ ਵਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।¹

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਿਸਦੇ ਜਰਤ ਨਾਠ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਧਿਕਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਚੰਗਾ ਚਾਬ ਨੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਾਰੀ ਭੁਨਿਆਂ ਨੂੰ ਥਾਪ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਭੁਨਿਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਥਾਪ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਭੁਨਿਆਂ ਵਾਂਗੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੁਨਿਆਂ ਨੂੰ ਥਾਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਉਪਜ ਸਮਝਦੇ ਉਸ ਨਾਠ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

• ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸਿਧਾਟੀ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲਾਵ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਾਧੇ ਤਿਰਾਉ ਹਨ । ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਥਾਪ ਕਦ ਭਰਾਉ ਜਾਣਿਆਂ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਿਰਜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੰਧ ਥਾਪ ਹਾ । ਜੇਕਰ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਿਤਾ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਤਾਂ ਸਿਧਾਟੀ ਵਿਚ ਕੁਤਾਪਨ ਸਮਝਣਾ ਕਾਬੂਦਾ ਹੈ ।²

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਿਧਾਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਸਿਧਾਟੀ ਨਾਠ ਭੁਨਿਆਂ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 181

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 244

ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਨੁਸਾਹ ਹਰ ਜੀਵ ਖਾਤਮ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਲਿਭਟੀਕੇਨ ਨੂੰ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੇਠ ਵਿੱਚ ਰਸਵਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਹ ਸਰਬ-ਵਿਖਪਰ ਵੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਰੀ ਸਿਭਾਈ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

ਕੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਵੀ ਖਾਤਮ ਸੁੱਧੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਸ ਖਾਤਮ ਸੁੱਧੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀ ਸੰਕਤ ਵੀ ਇਕ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੇਖਕ ਸਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਪ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹਿਸਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਰਨ ਹੋਏ ਹਨ । ਪ੍ਰੇਮ ਭਰਤੀ ਕੁਆਰਾ ਉਹ ਸੱਚੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਜਸ ਖਾਪਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਨੁਕੁਤਮਾਂ ਕੁਆਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਿਰੋਲ ਭਾਵਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਰਿਖਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸਾਫ਼ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਵਿਰਰ ਰਿਹਾ ਜਗਿਆਸੂ ਖਾਪਣੀ ਬੁਨ ਵਿੱਚ ਮਕਨ ਟੁਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬੇੜਾ ਜਾਂ ਬੰਤਰੀਵ ਸੁੱਖ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੁਲਾਸ ਨਿਰੋਲ ਖਾਤਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖਾਸ਼ਿਕਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਿਖਾਸ਼ਿਕਾ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਪ ਖਾਪਣੇ ਖਾਸ਼ਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬਨੁਕੁਨ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਖਾਪਣੇ ਲਿਖੇ ਵੀ ਵਿਖਾਸ਼ਿਕਾ ਖਾਪਣੀ ਬਹਿਸਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਕੁਆਰਾ ਬਨ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਕੀਤ ਵਿੱਚ ਖਾਸੀ ਖਾਪ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਚਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹਿਸਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਫੀਰਟ ਰਾਹੁ ਕੇ ਖਾਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਕਰਤਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਠ ਸਾਧੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬਸੂਲਾ ਦੀ ਹੀ ਵਿਖਾਸ਼ਿਕਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ - ਧੰਮ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁਝੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਸਾਪ ਦੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਸਾਧਿਕਾਤਮਕਾਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹ ਹੋਏ ਹਨ । ਨੇਪਰ ਨੇ ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਨਿਰੋਲ ਬਨੁਤਵ ਦੀਆਂ ਸਾਧਿਕਾਤਮਕਾਈ ਗੱਲਾਂ । ਸਾਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਧੰਮ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਿਛਾਰ ਬਨੁਤਵ ਦਾ ਰਸ ਵਧੇਰੇ ਨੱਭਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਧਿਕਾਤਮਕਾਈ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪਾਣ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਭੂਰਮਤਿ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਕੁਝ ਬੋਧਾ ਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਬਨੁਤਵ ਨਿਖਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਨੁਤਵ ਦੇ ਵੇਰ ਵਿੱਚ ਭੁਭੁਕਾ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਰਹੁ ਠਾਠ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਵਿਚਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਤਾਨਿਆਂ ਪਤਾ ਨੱਭਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਬਾਇਬਾ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮੁਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸਾਧਿਕਾਤਮਕ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਸਰ ਵੀ ਕਸੂਠਦਾ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਲਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਨੇ ਸਕਿਆ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਖਾ । ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਾਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਝਾ ਬੈਠਾ । ਸਾਪਣੀ ਬੋਲੀ, ਸਾਪਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਸਭ ਕੁਝ ਫੈਲ ਬੈਠਾ । ਜਦੋਂ ਵਾਪਿਸ ਸਾਪਣੇ ਏਕ ਪੁਜਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੇ ਬਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਕ ਹਨੁਣੇ ਠਾਠ ਹੀ ਜੀਵਨ ਪਠਣ ਗਿਆ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੇਠ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਜਦੋਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੜ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੋਇਆ ਮੋਇਆ ਹੀ ਜੀਵ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਪ ਭੁਭੁ ਦੀ ਵਰਜੋਈ ਹੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਸਾਪ ਬਨੁਤਵ :

“ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਠਾਠ ਇੰਠੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖੀ ।
 ਰੁਣ ਵੀ ਪੈਂਤੀ ਦੇ ਕਈ ਬੰਬਰ ਮੇਨੂੰ ਲਿਖਣੇ ਨਹੀਂ ਬਾਉਦੇ । ਪਰ
 ਜਦ ਮੈਂ ਬਰ ਬਾਇਬਾ, ਬਾਪੂ ਨੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਭੁਭੁ ਦੀ

ਮਿਹਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਜਿਥੋਂ ਮੈਂ ਨੌਸ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਮੁੜ
 ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦਰ ਵਾਪਸ ਰੀਤਾ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾ ਗਿਆ ।
 ਭਰੂ ਜੀ ਦੇ ਢੇਰ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਪਿਘਾਰ
 ਮੁੜ ਮਿਲਿਆ । ਉਸ ਸੁਭਾਭ ਬੜੀ ਭਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਇਕ ਮਰਾ
 ਪੁਰਖ ਦੇ ਦੀਵਾਰ ਹੋਏ । ਖਰੂ ਬਾਪ ਦੇ ਕਿਰਪਾ ਕਟਾਖਸ ਠਾਠ
 ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਠੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬੋਧ ਤੇ ਖਿਆਨ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਬਾਈ । " 1

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਠੀ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ ਦਰ ਹੀ ਸਮਝਦਾ
 ਹੈ । ਇਸ ਪੁਸ਼ਟ ਭਰਮਤਿ ਭਾਈ ਵੇਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੀ ।

(੨੨) ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਾਪਣੇ ਬਾਧਿਕਾਤਮਕਾਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਰੋਂਠ ਫਰਦਾ ਹੋਇਆ
 ਭਰਮਤਿ ਬਤੇ ਭਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤ ਰਿਣਦਾ ਹੈ । ਭੁਠੀਆਂ ਦੇ ਮਹੱਤ ਠੇਖਰ ਤੇ
 ਨਾਟਕਕਾਰ ਬੜੇ ਪਤੇ ਦੀਆਂ ਰੋਂਠਾਂ ਨੇੜਾਂ ਨੂੰ ਫਸਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਠਾਈ ਉਹ ਬਜੇ ਸਕੂਠ
 ਦੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਹਨ । ਬਾਪ ਬਾਪਣੇ ਬਾਧਿਕਾਤਮਕਾਈ ਵਿਚੋਂ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਰਫ ਭੁਠੀਆਂ
 ਕਵਿਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਠੇਖਰ ਰਿਣਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਪਰ ਰੋਂਠ ਬਸਠ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਭੁਠੀਆਂ ਜੇ ਕਵੀ ਦਾ
 ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣੇ ਤਾਂ ਬਰਸੋਸ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਚਰ ਚਿੰਤ ਦਾ ਬਾਪਣਾ
 ਦਿਸਦਾ ਪਿਸਦਾ ਦਿਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਜਰਾ ਵੀ ਉਜਾੜ ਹੋ ਕੇ ਭੁਠੀਆਂ ਦੇ
 ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸੀਰ ਫਰਨਾ ਰਾਏ ਤਾਂ ਬਾਪਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾ ਕੇ ਕਰ
 ਸਕਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਤਮੀ, ਮਰਦ, ਚੇਰ, ਧਾਰ, ਜੁਧਾਰੀਆ,
 ਬਾਣੀਆ, ਬਮੀਆ, ਰਕੀਆ ਦਾ । " 2

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 6

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 47

ਇਸੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ, ਕਾਨੀਦਾਸ, ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਨੂੰ ਕਵੀ ਹੀ
ਠਹੀ ਮੰਨਦਾ। ਥਾਪ ਖਨੁਸਾਰ ਇਹ ਤਾਂ ਭੁਨਿਆ ਨੂੰ ਸਠਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹਨ, ਕਵੀ ਕਿਵੇਂ
ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪਿਥਲ ਖਨੁਸਾਰ ਸਿਵਾਇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ, ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਰੋਬ ਬੰਸ਼
ਵਾਲੇ ਵਿਵਸ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਵੀ ਸਿੱਖਸਠ ਤੇ ਠਹੀ ਬੰਨ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਧੁਰ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਰੰਬੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੀ ਠਹੀ ਮੰਨਦਾ। ਇਸੇ
ਵਾਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜੀ ਬਾਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧੁਰ ਹੀ
ਸਾਬਣ ਹੋਈ, ਸਿੱਧਰ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਧੁਰ
ਬਦਿਸ਼ਟ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਝਲਨ ਰੁਪ ਵਿਚ ਰੂਪ ਰਹੀ ਹੈ। ”¹

(੭) ਮਜ਼ਹਬ ਪਿਥਾਰ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਨੇ ਥਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬ ਪਿਥਾਰ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ
ਨੂੰ ਭੁੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਮਜ਼ਹਬ ਤੇ ਪਿਥਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਜ਼ਹਬ ਉਰਾ,
ਉਰਾ, ਤੀਖਣ ਤੇ ਧਿਥਲੀ ਪਿਥਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਬਧਿਥਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਾਂ
ਦੀ ਭਾਰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਥਾਪ ਮਜ਼ਹਬ ਪਿਥਾਰ ਵਾਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਮਜ਼ਹਬ ਉਰਾ, ਉਰਾ, ਤੀਖਣ ਤੇ ਜੀਵਾ ਧਿਥਲੀ ਪਿਥਾਰ ਹੈ।
ਇਸ ਬੰਦਰੂਨੀ ਸੁਭਤ ਦੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਰਸਮਾਂ, ਰਿਵਾਜਾਂ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਪਾਪ
ਪੁੰਨਸ਼ ਦੀਆਂ ਮਹਿਮਾਂ, ਜਰਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਨੀ ਹੋਣ ਦੀ ਰਿਲੀਫੀ
ਦੇ ਝਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕਦੀ ਫੁੱਫ ਕਹਿਣਾ, ਕਦੀ ਫੁੱਫ ਕਹਿਣਾ ਤੇ
ਮਨ ਬਕਤ ਦੀਆਂ ਕੂੜੀਆਂ ਉਠਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁੱਠ ਜਾਣਾ ਹਿ ਮਜ਼ਹਬ
ਇਕ ਧਿਥਲੀ ਪਿਥਾਰ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਥਾਪਣੇ ਨੀਵੇਂ ਬਨਵਲਿਆਂ ਤੇ
ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ”²

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ : ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 48

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 48

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਜ੍ਹਬ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕੀ ਪਿਥਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਪ ਉਰਾ, ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਤੀਖਣ ਪਿਥਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹਨ । ਪਿਥਾਰ ਤੇ ਮਜ੍ਹਬ ਨੂੰ ਬਾਪ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੀ ਚੰਗੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ।

ਤੁਰੂ ਬਾਬਾ ਤਾਂ ਬਾਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਪਿਥਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਰਾਜਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਬਾਬੇ ਦਾ ਮਜ੍ਹਬ ਤਾਂ ਪਿਥਾਰ ਸੀ । ਖਾਨਕਾ ਨਾਲ ਪਿਥਾਰ, ਖਾਨਕਾ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਖਾਨਕਾ ਨਾਲ ਪਿਥਾਰ । ਇਸ ਮਜ੍ਹਬ ਦਾ ਬਾਬਾ ਸੀ ਸਿਮਰਨ । ਭਾਈ ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਮਜ੍ਹਬ ਨੂੰ ਨਾਮ, ਧਿਆਨ, ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਧਿਕਾਰਮਕਤਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਰਦਾ ਹੈ :

“ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਮਰਨ, ਨਾਮ, ਧਿਆਨ ਦੇ ਰੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੀਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਇਆ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਪਤ ਹੈ । ”¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਜ੍ਹਬ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖੁਰਾਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਤਮਾ ਲਈ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਖੁਰਾਕ ਠੇਕੀਂਦੀ ਹੈ ।

ਤੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਾਧਮਣੇ ਮਜ੍ਹਬ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਦੀ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹਨ । ਤੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਸ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਇਸ ਰਸ ਵਿੱਚ ਠੀਠ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰਸ ਤੋਂ ਵਾਂਞੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

(੩) ਉਹ ਬਾਬਰਤ :

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਹੁਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਠੇਕਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਵਿੱਚ ਨਿਮੂਣਾ ਹੈ । ਬਾਪਣਾ ਬਾਪ ਵਾਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਹ ਹੀ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਬਾਪ

---

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਕ : ਪੰਨਾ 5

ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਰੇ ਬਾਹਰੇ ਸਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਠੇ ਬਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ
ਰੁਦਰਤ ਦੀ ਧੜਕਣ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ”¹

ਰੁਦਰਮਤਿ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੇ ਭਾਵ, ਮਿਠਾਸ ਭਰੇ ਬੋਲ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਭਰੀ
ਕਰਨੀ, ਰੁਦਰਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ
ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾਂ ਦੀ ਰੁਦਰਮਤਿ ਦਾ ਇਕ ਸੁਨਿਹਰੀ ਬਸੂਨ ਹੈ ।
ਕਿਰਤ ਦੇ ਕਿੱਠੇ ਰੁ ਨਾਹਤ ਹਨ ਤੇ ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਕਿੱਠੀ ਰੁ ਠੇਕੀਲੀ ਹੈ, ਇਸ
ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇਖੋ :

“ ਮਲਸਿਕ ਜੀਵਨ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਭੁੱਖਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਂਭ
ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੇਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਰੀਰ ਠਾਠ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ
ਬਾਅਦ ਮੁਧਾਰੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਛ ਉਤੇ ਰੁਠ ਬਾਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਸਿਛ
ਤੇ ਪਿਛਾਠ ਤੇ ਰੰਝ ਦੀ ਰੰਝਤਾ ਵਿਚ ਜੀਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ”²

ਉਥੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਬੜਾ ਜਰੂਰੀ ਸੰਨਿਖਾ
ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਠਾਠ ਚਿੱਤ ਜੋੜਨ ਲਈ ਵੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਠੇਕ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਤ ਕਰਨ
ਠਾਠ ਮਨ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦਾ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ
ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਯਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਉਂਦਾ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇਣਾ ਵੀ ਰੁਦਰਮਤਿ
ਦੇ ਬਾਏ ਬਨੁਕੂਨ ਹੀ ਹੈ । ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਠਾਮ ਜਪਣਾ, ਵੰਡ-ਛਕਣਾ, ਰੁਦਰਸਿੰਘ ਲਈ ਅਤੀ
ਜਰੂਰੀ ਹੈ । ਸ਼ਾਇਦ ਰੁਦਰਮਤਿ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤ ਦੀ
ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਨਿਖਰਾ ਹੈ :

“ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿਰਫ ਰੁਠ ਠਾਠਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਾਂ ਭੁੱਖਾਂ ਦੇ
ਵਖਿਆਨ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਦਿਖਾ ਰੁਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਾਹ ਪਕੜ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉੱਤ੍ਰੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 134

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 106

ਇਹ ਕੁਝ ਭੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਹੋ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉੱਚੀ ਕਿਰਤ ਠੰਡੀ, ਪਾਣੀ ਦੀ, ਦਸਾਂ ਲੋਹਾਂ ਦੀ ਮਿਥਨਤ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਾਈ ਦੀ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਵਾਲੇ ਸਾਧ ਦੀ ਉੱਪ, ਕਿਰਤ ਤੇ ਪੂਰਨ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਿਰਤ ਹੋ ਤੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤਾਂ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਢੇਟੀ ਦਾ ਫਲ ਸਾਧ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰ ਦੋਸਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘੇ ਸਭ ਧਰਮ ਪਾਵੀਤਰ = ਜੋ ਦੋਸਤਿ ਤਿਨ ਜੋੜ ਜਾਣਾ ਤੋਂ ਨੂਟੇ = ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝੇ ਵਾਂਗ ਸੁਧਾਰੀ ਦੇ ਬਾਪਣੇ ਬੰਦਰ ਬੀ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । = 1

ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸੱਚਾ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬੇਰਜੂਨ । ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੂਰਮਤਿ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਬਜ਼ੁਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਪਣਾਇਆ ਤੇ ਬਾਪਣੀ ਠਿਖਤ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਚਰਸਾਇਆ । ਰੂਰੂ ਨਾਨਕ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਿਘਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਰਿਖਾ ³¹²⁵⁰⁰ ਸਭ ਕੁਝ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਤਦ੍ਰੁ ਰੂਰੂ ਬਲੋ ਮਿਲਿਆ ਦਾਤਾ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੰਡਦਾ ਹੈ । ਬਾਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਪਿਅਤਮਕ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੇ ਰੂਰਮਤਿ ਬਨ੍ਹਕੂਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਸੁਰਾ ਪਿਘਲ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਪਿਘਲ ਸਿਧਾਂਤ ਰੂਰਮਤਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਲ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹਰੇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਾਪਿਅਤਮਕ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਿਘਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਰਾ ਨਾ ਸਮਝਣਾ, ਰੂਰੂਆਂ, ਬਦਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੀਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਸਮਝਣੀ, ਸਰਬ ਸਾਧੀ-ਵਾਨਤਾ ਹੀ ਬਸਨੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਪਿਘਲ ਕਰਨਾ, ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਉਤੇ ਚੋਰ ਦੇਣਾ ਬਾਪਣ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਬਾਪਣੀ ਕਰਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਬਸਨ ਵਿੱਚ ਰੂਰਮਤਿ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ।

(2) ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚਾਰ :

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਕੋਠ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਣਾ । ਉਸ ਉੱਚ ਕੀਮਤ ਦੀ ਹੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ । ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਉਪਰ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ, ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 109

ਇਹ ਇਕ ਬਜਿਹਾ ਭੂਟ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਛੇ ਚੌੜਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਬਜਿਹੀ ਰਿਠਸਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਸਵਾਇਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਹੀ ਵਸਤੂਵਿਕਰਤਾ ਜਾਂ ਸਥਾਈ ਸਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਮਨੋ ਬਹਾਰਤ ਹੈ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਵਾਲੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹੀ ਬਰਖਾ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੇਵਲ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਜਾਂ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਬੇਰੂਬਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਂ ਨਵੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪਸੰਦ ਭਰਿਆ, ਰਹਿਸ਼ੀ, ਬੇਤੁਜ਼ਾਰੀ ਬਾਦ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨਾ ਠੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦਸਦਾ ਹੈ । ਬਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਥਾਈ ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਠੇਕੇ ਠੇਕੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮਨੋਰਥ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਹਨ । ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੇਠ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਵਕਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਾਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਾ ਨੂੰ ਭੁਠਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਠੇਕ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ।

ਉਹ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੋ ਬਨਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਭਰਬਾਨੀ, ਉਥੇ ਹੁੰਦੇ ਜੀਵਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਕੇ ਵਿਖਾਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵੇਕੇ ਬੰਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਣਾ ਭਾਵਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਹੋਰ ਤੌਰ ਉਹ ਸਰਨ ਵੀ ਹੋਏ ।

ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਪਤਿਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਠਿੱਕੇ ਠਿੱਕੇ ਠੇਡ ਠਾਠਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਸ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਬਾਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ । ਬਾਪਣੇ ਸਤਿਨਾਮਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਕੇ ਪੱਕੀ ਸਤਿਨਾਮਾ ਨੂੰ ਭਟਾ-ਭਟ ਬਪਣਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬਾਪਣੇ ਬਸਨੇ ਦ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਨਈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਭੁਟਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਾ ਨੇ ਭਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ।

(3) ਉਤਮ ਬਸੁਲ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਫੂਤੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਫੂਤ ਦਰਸ਼ੀ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਵਨ ਲਿਖੇ । ਉਹ ਫੂਤ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂਕਿ ਪੜਨ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਫੂਤ ਪਿਥ ਪਾ ਸਕੇ । ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਫੂਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਰੰਗ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਵਨ ਬਸਨੀਮਤ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਲਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਰਖਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਮਤ ਬਸੀ ਬੈਂਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਾਪਟੇ ਫਜ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਫੂਤ ਹਾਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਤਾਤਪਰਜ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੜ੍ਹੇ, ਸੁਣੇ, ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਬਾਪਟੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪੌੜੇ ਹੋਣ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਵੇ, ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਪਟੇ ਉਤਮ ਬਸੁਲ ਪਿਥਾਏ ਨੌਰਣ । ”¹

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਸੁਰੇਤ ਹੋਰ ਤੇ ਬਾਪ ਬਾਪਟੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇੜਾ ਕਰਮ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਧਰਮ ਤੇ ਚੰਨੇ । ਬਾਪਟੇ ਸੱਚ ਦੇ ਬਸੁਲਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੇ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਨਾਨਕ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਬਾਪਟੇ ਬਸੁਲਾਂ ਨੂੰ ਫੂਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਪਟੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ, ਤਾਂਕਿ ਬੈਂਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਬਾਪਟੇ ਬਸੁਲੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਣ । ਉਦਰੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

“ ਮੈਂ ਫੇਰਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਕਮੀਲ ਇਸਤਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾਨਕ ਵਿੱਚ ਰਸਾਂ, ਜਾਨ ਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ । ”²

-
1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਉਦਰੀ : ਪੰਨਾ 2
  2. ਉਦਰੀ - : ਪੰਨਾ 52

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਦੋਂ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਠਲਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਖਤ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਠਲਚ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਧਰਮ ਚਾਰਨ ਨੂੰ ਭੁਨਾਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ 'ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ' ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਾਂਝੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

"ਥਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਂ ਪੁਰਖ ਨੇ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਧਰਮ ਠਹਿਰੇ ਹਾਰਿਖਾ ਥਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਭੁਨਾਮੀ ਸਿਰ ਚਾਈ ਹੈ।" 1

(੨੨) ਥਾਦਰਸ਼ ਨਈ ਫੁਲਬਲੀ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਮ ਨੂੰ ਇਸ ਧੰਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਥਾਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੈਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵੰਡੀ ਤੋਂ ਵੰਡੀ ਫੁਲਬਲੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਬਚਾਦਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਫੁਲਮਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮਰ ਮਿਟਦੇ ਪਰ ਬੇਅਣਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਰਜੀ ਵੰਡੀਆਂ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਫੁਲਬਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਥਾਦਰਸ਼, ਆਪਣੇ ਟੀਰੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਥਾਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਮ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੋਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਦਰਸ਼ਾਂ ਪਿਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੀ ਬਣੀ ਦੇਣ ਤੇ ਵੀ ਚਤਾ ਮਾਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਹੂਮਾਂ, ਜੁਲਮ, ਥਤੇ ਹੋਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪ ਏਹੀ ਹੱਥੀਂ ਠਿਪਟਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤੇਜ ਸਾਥੇ ਠਰਾਰ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣੇ ਤੇ ਪਾਪੀ ਮੁਕਨਾਂ ਪਾਓ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਦਨੇ ਨੇ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਮਜ਼ਹੂਮ ਹਿੰਦੂ ਨੇ, ਕਈ ਕਰਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧੰਮ ਕਿਸੇ ਭੁਰਕ ਵਲੋਂ ਚੋਏ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹੋਕਾ ਕਰਕੇ ਖੁਬ ਸੋਧੇ।" 2

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 51

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 10

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਸਿੰਘ ਸਿਰਫ ਜੋ ਹਾਕਿਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਧੰਡਾ ਕਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੋਧੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੋਧਦੇ ਸਗੋਂ ਜੋ ਦੁਸਰਿਆਂ ਦੇ ਧੰਡਾ ਕਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਦਲੇ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਲਾ ਬਾਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਸੇ ਤੇ ਫਿਫੜੇ ਹੋਣ ਤੇ ਬਾਦ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਸੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੁਸਾਰਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਅ ਪੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਠੀਕ ਖੋਜਦਾਰ ਨੂੰ ਚੋਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਸੇ ਠਾਠ ਖਾ ਜੁੜਦੇ । ਉਦਾਹਰਣ, ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ, ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਪਾਤਰ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਉਦਰੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਉਦਰੀਆਂ ਠਾਠ ਭੁਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖੋਜ ਕੌਣ ਦੀਆਂ ਸਿਖਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਹੁਰਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਢੇਰੇ ਕਰਵਾਏ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਸੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਇਹ ਤੁਮੇਤਾਂ ਪਲੀਆਂ ਫੂਕ, ਰਹਿਮਣਾਂ, ਭਰਮਣਾਂ, ਭਰਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ, ਮਨਮਤਾਂ ਠਹੀਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਘਸਰ ਸੀ । ਇਹ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਰ ਭਰੋਸੇ ਠਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ । ਸਿਵਏ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਠਾਠ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਵਿਚ ਠਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਧਰਮ ਸੋਧੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ । ਇਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਸੁੱਧ ਮੋੜਨ ਦਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਖਿਆਲ ਠਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਉਹ ਮਾਣਾਂ ਠਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਧੁੱਤ ਠੇਟ ਪਿਛੇ ਮੜੀਆਂ, ਮਸਾਣਾਂ, ਜਾਨੂਆਂ ਦੇ ਮਰਫ ਹਿਰਨ। ਇਹ ਉਹ ਮਾਣਾਂ ਸਨ ਜੋ ਧੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਕਮਰਕੌਰੀ ਕਰਵਾਏ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੇੜਿਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਉਹ ਵਰੁਣੀਆਂ ਠਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਫੈਲਨਾਂ ਦੇ ਮਰਫ ਲੋੜ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਰਫਾਂ ਵਿਚ ਹੁੱਟ ਕੇ ਖਿਡਾਉਣੀਆਂ ਕਰਗੀ ਰਹਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਲੈਣ ।"

ਇਸ ਪੁਸ਼ਟ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿਖਲੀਆਂ ਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਦਰਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਵੀ ਖੋਜ ਕੌਣ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਵਾਕ ਆਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ :

" ਤੁਸੀਂ ਭੁਭੁ ਰੋਇੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸੁੰਧ ਮੋਘੇ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਪੁਸ਼ਾ ਦੇ ਨੇਮ
ਧਾਰੇ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਸੁਦਰਾ ਵਾਰ ਹੋ ਜਾਉਗੇ। " 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਜੋ ਵੰਡੀ ਤੋਂ ਵੰਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ
ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਹਾਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਠਾ ਕਿਸੇ ਠੇਡ ਠਾਠਰ ਵਿੱਚ ਰਸਦੀਆਂ ਸਨ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਠਾ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੇ ਖੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਡਾਈ ਵੀਰ
ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਸਾਡੇ ਠਾ ਕੇਵਲ ਖਿਆਲ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਉਸ ਠੇ (ਭੁਭੁ
ਰੋਇੰਦ ਸਿੰਘ) ਠੇ ਜਿਹੜੀ ਜਲ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਕੰਨਿਆਂ ਦੀ
ਕਲਿਠ ਤੋਂ ਕਲਿਠ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ..... ਹਾਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ।
ਠਾ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਠਾ ਡਰ, ਠਾ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੇ ਯਨੇਰੇ, ਠਾ ਠੇਡ ਦੇ ਡੁਠਾਏ,
ਠਾ ਠਾਠਰ ਠਾ ਡੁਸ਼ਮਣ । ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਖੋਰੇ ਖੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਘਣੇ
ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਚਿਠਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । " 2

(੨) ਸਿੰਘੀ ਬਸੂਲਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ :

ਡਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਗਤਿਤ ਵਿਸ਼ਾ
ਸਿੰਘੀ ਬਸੂਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸਿੰਘੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰਨਾ, ਸਿੰਘੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੰਘੀ
ਬਸੂਲਾ ਵਾਰੇ ਬਾਗੀ ਧਰਮਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੀਸਾਈ ਸਿਸ਼ਟਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਨਿਖੇੜ
ਕਰਨਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਹੈ । ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ
ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਰੋਕ ਰੋਕ ਕੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

1. ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 39

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 123

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬੀਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਾਰਨ ਖਾਪਣੇ ਬਸੂਠਾ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਸ਼ੁੱਭ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਵਧੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਜ ਕੌਠ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਖਾਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸਿੱਠੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਜਹਿਰ ਦਾ ਰੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਵਧੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਸਦੇ ਹਨ :

“ ਬੀਜ ਕੌਠ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਖਾਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਿੱਠਤ ਨਾਨ, ਲੋਡ ਨਾਨ, ਧਰਮਹਾਨ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ..... ਇਹ ਸੁਰਾ ਖਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਥਾਧ ਪੂਰ ਨਾ ਡੁੱਠੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੁਹਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾ ਜਾਣਗੇ । ” 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਖਾਧ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਹੁਣ ਡੁਬਾਏ ਪੈ ਕਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਖਾਦਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਏ ਬੀਜ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲਕ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡਿੱਠ ਡਿੱਠ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਮੂਠ ਸੁਰ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਹੈ । ਉਹ ਸੁਰ ਹੈ ਕਿ ਖਾਧ ਸਮਰੱਥਾ ਪਦਾਰਥਕ ਤੁਢੀਆਂ ਕਾਰਣ ਵਧ ਰਹੇ ਖਣ-ਮਨੁੱਖੀ ਚਵੰਦੀਏ ਤੋਂ ਵਾਂਗ ਬੀਜਤੁਢਟ ਹੈ । ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵਾਂਗ ਡੁਬਰਨੀ ਨੂੰ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰਨੇ ਦਿਖਾਏ ਵੀ ਵਾਂਗ ਬੀਜਤੁਢਟੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣਨ ਦਾ ਸੁਰਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉਚੇਰੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਹਾਮੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾਰੇ ਵੀ ਪਦਾਰਥਕ ਉਠਤੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਤੀਤੀ । ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਦਕਰਜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾਦਰਗ ਮਨੁੱਖ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਦੇਨਤ ਨਾਨ ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਖਾਦਰਗਵਾਂਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਖਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਧ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਦੇਸ ਭਰਤੀ ਦਾ ਬੀਜ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਨੇ ਕੇ ਉਰੇਫਾ, ਪਰ ਖਰ ਦੇ ਜਾਣਨ ਨੂੰ ਫੂਕਾਂ ਤੇ ਸਾਵਾਂ ਰਖੀਏ । ਖਾਣ ਪਹਿਨਣ ਵਿਚ ਫੂਕੇ ਸਾਈਏ ।
ਪਿਥਾਧ ਬਰਲਾ, ਠਰਲਾ, ਪੁਛਾਰਾ, ਤਰਾਰਾ, ਮਜ਼ਾਰਾ ਨਾਨ ਨਾ
ਖਾਈਏ, ਪਿਥਾਰ ਨੂੰ ਧਰਤ ਵਿਚ ਫੂਕੇ ਬੇਮਨੁੱਖੇ ਦੋਬੀਏ, ਮਿਹਨਤ, ਕਿਰਤ

ਕਰੀਏ, ਥਾਪਾ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰੀਏ ਕਿ ਉਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਹੀ ਹੀ
ਨਾ । ॥ १

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਦੇ ਥਾਪਰਸ਼ਵਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ
ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਿਰਫ ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਚੰਨਾਂ ਥਾਪਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ
ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਥਾਪਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਜਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਥਾਪਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਸੌਖੀ ਬਤੌਰ ਹੋ ਸਕਦੀ
ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਭੇਦ ਭਾਵ ਦੇ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਚੇਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

“ ਜਨਾਨੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਾਸ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ੁੱਠ ਸਮਝ ਕੇ ਨਾ ਪਿਥਾਰੇ
ਤੇ ਨਾ ਮਰਦ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਮਾਸ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ੁੱਠ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਥਾਰੇ,
ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਥਾਰ ਦੀ ਤਾਬਰਤਾ ਤਾਂ ਸੋਹਣੇ ਕੋਢੇ ਨੂੰ ਕਿਥੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ?
ਹੋਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਬਣਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸੰਜੋਰਾਂ ਸੈਤੀ ਮਿਠ ਰਈਆਂ, ਹੋਰ
ਠੇ ਮਿਠਾਯਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਚਰਚ ਵਿਚ ਇਕ ਖਤਰਾ ਹੈ, ਇਕ ਝੂਠੀ ਦੀ
ਬਾਰ ਰਲ਼ਨੀ ਹੈ । ਇਸ ਚਰਚ ਵਿਚ ਇਕ ਝੂਠੀ ਪਾਏ ਸਾਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦੀ
ਕੀ ਖਾਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਮਿਠ ਬੈਠਣ ਅੜੀ ਦੀ ਅੜੀ ਇਕ ਖਰੀਡਾ
ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਾਂ ਚਰਚੀਟ, ਦਰਦ ਪੀਣ, ਉੱਖ ਸਹਿਣ ਤੇ ਇਕ ਝੂਠੀ
ਦੀ ਬਾਰ ਰਲ਼ਨਾ ਹੀ ਸੌਰ ਕੌਮ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਹਨ । ” ॥ २

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਕਿਸੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਦੇ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਥਾਪਰਸ਼ਵ
ਪਿਥਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਪਿਥਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਥਾਪਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸਾਂਝੇ
ਵਿਚ ਥਾਪਰਸ਼ਵ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਦੋਂ ਸਾਂਝੀ ਕੌਮ ਬੇਥੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਥਾਪਾ
ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਕੌਮ ਦੀ ਕੌਮ ਤਦ ਹੀ ਠਾਥ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਥਾਪਰਸ਼ਵ ਦੀ
ਤਾਬਰਤਾ, ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੁੱਖ ਤੇ ਦਰਦ ਦੋਸ਼ਾਂ ਭੁੱਖਾਈਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ
ਨੂੰ ਠੋਕੀ ਛੱਡ ਦੇਣ । ” ॥ ३

-
1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੁੱਢੇ ਠੋਮ : ਪੰਨਾ 74
  2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 72
  3. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 72

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਭੁੱਖਾ ਤੇ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।
ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਬਸੀ ਪਰਾਏ ਦੇ ਭੁੱਖ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਪਣੇ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਹੀ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਬਸੀ ਸਮਝ ਸਕਾਂਗੇ ।

(ਸ) ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਮਾਜ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਮਾਜ ਦਾ
ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਰਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਪਿਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਭੀ ਸੰਨਿਥਾ ਜਾਵੇ ।
ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਤੌਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਜਾਨਣ ਦੇ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਠੀਕ ਤਾਂ
ਕੋਈ ਬਾਦਰਸ਼ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਠੀਕ ਹੀ ਬਾਪਣੇ ਬਾਮਨ ਭੁੱਖ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਐਸੇ ਕੋਏ ਬਾਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ
ਬਾਪਣੀ ਭਿੰਨਤਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨੌਰਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਰਦੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ
ਜਾਂਦਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਵਿਹਲਾਂ ਬੰਦਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ
ਬਖਾਣ ਵੀ ਹੈ, " ਵਿਹਲਾਂ ਮਨ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਥਰ । " ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਰ ਉਹ ਬੰਦਾਂ ਜਿਹੜਾ
ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨੌਰਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਸਹਿਜ ਸੁਤਾ ਬਾ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ। ਬਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ ।

" ਬੰਦਾਂ ਜਿਹੜਾ ਸਹਿਜ ਸੁਤਾ ਬਾਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੈਠ ਪਹਿਰ ਹੀ
ਧਿਆਨ ਨਾਨ ਨੌਰਾਂ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਚਿਤਵਨ ਬਤੇ ਕੀਰਾਨਤਾ ਦੇ
ਪਾਸ਼ । ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨੌਰਵੀ । "

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰਾ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਪ ਬਾਓਰ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਫਿਰਾ ਬੋਲਣਾ
ਮਾੜਾ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੰਡੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਬਸ ਫਿਰਾ ਬੋਲਣਾ ਉਹ ਨੁਕਤਾਬੋਲੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਵੰਡੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ
ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਕਰਕੇ ਆਂਦੀ ਹੈ । ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਵੱਲ ਕੀ ਪੱਥਰ, ਕੀ
ਦਰਿਆ, ਕੀ ਚੰਨ ਤੇ ਸੂਰਜ, ਮਨੁੱਖ ਹੋਵਾਨ ਵੱਲ ਇਹ ਬਦਲ ਜਿਹੜਾ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਾਪ ਮੁਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਨੁਕਤਾਬੀਨੀ ਨਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਥਰ ਦਾ ਕਤਰਾ ਨਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਿਨ ਦੀ ਸਾਂਦਾ ਹਮਦਰਦੀ ਇਕ ਕਰਮਤ ਕਠੋਰਪਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਦਮੀ ਦੇ ਡਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਤੇ ਡਿੱਕਾ ਵਿਚਲ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਲਿੰਕਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿੱਕੀ ਨੁਕਤਾਬੀਨੀ ਕਰਨ ਤੇ ਡਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਜੋ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਿੱਕੀ ਨੁਕਤਾਬੀਨੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਪਿਥਰ ਰੂਪੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁੱਕਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੀਜਰ ਰੂਪੀ ਮਾਯੂਸਤ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਪ ਸਾਨੂੰ ਰਬਣ ਲਈ ਖੜੇ ਸਭ ਠਾਠ ਪਿਥਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਹਿਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੱਖਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਿਧਿਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਿਧਾ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਪ ਦੱਖਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਨੇਕ ਬਾਈ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੱਖਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਨੇਕ ਮੁਖੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਬਾਪਦੇ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੱਖਾਂ ਸੂਚਕ ਹਨ, ਜੋ ਬਾਪ ਦੇ ਗਿਰੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਬਾਪਦੇ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਤੇ ਕਰਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਪਦੇ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਰਿਫਤ ਕਰਨਾ, ਡਿੱਕਾ ਨਾ ਬੋਲਣਾ ਬਾਦ ਵਿਚਲ ਨੇ ਕੇ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਧਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਧੀ :-

ਤਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਖੜੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਧਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪ ਦੇਵੇਂ ਲੇਖਕ ਇਸ ਪੁਰਾਣ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉੱਤੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 105

ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਜੀਵ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਨੈ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ :

ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਇਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੰਦਰਠੇਆ ਪ੍ਰਸਿਥੀਆਂ ਤੋਂ ਇਨਾਵਾ ਬਾਹਰਠੇਆ ਦਾ ਦਾਅ ਸੰਠ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕ੍ਰਿਸ਼ੇ ਅਪ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਦੇਆ ਸਾਥੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣਵਾਰਠੇਆ ਦੀ ਹਨ। ਇਸ ਨਈ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਇਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਧੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਤਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ,।

“ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੁੱਖ ਫਲਦ ਨੂੰ ਅਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ। ”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਸੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਖੁਸ਼ਤਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਿਰਰਠੇ ਤੇ ਚੇਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇਆ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਖੁਸ਼ਤਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਿਰਰਠੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਪਰੇ ਦੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਠ ਅਧਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇਆ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੂਹਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵਨਾ

“ Humanitarianism : any moral or social programme seeking to lessen suffering and increase welfare of human beings often involving intense emotional devotion to social reforms.....”
1. Archie.J.Bahm : Dictionary of Philosophy.

ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੋਂਦ ਹੈ ।¹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੋਂਦ ਨਾ ਖੋਹਣ ਬਾਰੇ ਸੁੱਝ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਪਾਤੰਜਲੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ :

“ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਭੁਰਾ ਹੈ । ”²

ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਨਿਬਾਇ ਪਸੰਦ ਹੈ । ਉਹ ਭੂਠੇ ਸੌਚੇ ਵਾਂਗ ਨਿਬਾਇ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਨਿਬਾਇ ਪਸੰਦ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਸਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਬਨਿਬਾਇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਣਾ ਭੁਠਾਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਜੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦਾ ਹੋਂਦ ਖੋਹ ਕੇ ਖਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਨਿਬਾਇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਭੁਰਾ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

“ ਹਰ ਹਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸ ਸੁਖਰ ਉਸ ਭਾਇ,

ਭੁਰ ਪੀਰ ਹਮਾ ਤਾ ਭਏ, ਜਾ ਮੁਰਦਾਰ ਨਾ ਖਾਇ । ”³

ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਹੋਂਦ ਮਾਰਨਾ ਇਨਸਾਫ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੋੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭੁਰਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸ ਬਰੂਣ ਦੀ ਕਰੜੇ ਤੋਂ ਕਰੜੇ ਸ਼ਖ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਨਿਬਾਇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ ਸੌਚ ਜਾਂ ਸੌਤਿ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਨਿਬਾਇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਬਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ, ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਰਮਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ । ”⁴

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੋਂਦ ਮਾਰਨਾ ਬਨਿਬਾਇ ਹੈ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਵੀ ਬਨਿਬਾਇ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਕਮਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

1. ਈਸਾ ਉਪਨਿਸ਼ਦ : ਪੰਨਾ 1

2. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ : ਭੁਰਮਤਿ ਸੁਧਾਕਰ : ਪੰਨਾ 322

3. ਖਾਇ ਕੁੰਝ : ਪੰਨਾ 141

4. Dr. Attar Singh : Ethics of Sikhs : P-115

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਨੇਮਕ ਵੀ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਖਾਇ ਅਤੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਦੀ ਜੋਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਚਾਹ ਤੇ ਅਵਗਛ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਨੇਮਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਅਚਾਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਬੈਠ ਕੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਪਣੀ ਜੀਵਨ ਫਿਨਾਸਕੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਬਾਇਦ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਉਗੜੀ, ਵਧਦੀ ਅਤੇ ਫੁੱਲਦੀ ਹੈ ।

ਨਾਸਕੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਝ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਾਝੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਦੀ ਵੀਧ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਨਾ ਭੌਂਕਣਾ ਜਾਏ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਮਹਿਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ।¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਚਾਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਚਿਤਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਨਿਖਾਏ ਦੀ ਫੈਠ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਨਿਖਾਇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਕੁਨਾਮ ਨਹੀਂ ਖਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਇਦ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਕੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ ਤਫ਼ਲ ਬਹੀ ਤਫ਼ਤ ਕੀ ਨਾਇਕ । ”²

ਕੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਚਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਜਨ ਜੀਵਨ ਉਪਰ ਧਰਮ ਦੀ ਪਤੜ ਸੁੱਝ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹਰ ਨੇਮ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਨੇ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਾਂ ਇਉਂ ਆਖੋ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਖਾਪਣੀ ਸਾਝ ਜੁਗਾ ਜੁਗਾਤਰਾਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਤਿਕਾਰਾਰਕ, ਖਾਹਕਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਖੂਬੀ ਅਤੇ ਸੋਕ ਦੇ ਮੌਕੇ ਸਭ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨੇ ਕੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਿਤੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਰੂਪ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਨਾਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਸੂਝ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਲਵਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ । ਸਮਾਜਿਕ ਯੋਮਤਾ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਪਰ ਹੀ

1. ਨਾਸਕੀ : ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੇ ਮੂਲ ਭੌਤਵ : ਪੰਨਾ 3

2. ਕੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ ਸਾਹਿਬ : ਮਾਧੂ ਸੋਲਹੀ ਮ . 1

ਉਸਰਵੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਨੰਦ ਨਾਠ ਚੈਟਰਜੀ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਰੇ ਹੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਭੂਠਾਮੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਕਤ ਬਚਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦ ਮਲ੍ਹੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਭਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੂਠਾਮੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਨਾਅਰੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਥਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਭੂਟਾਂ ਨੂੰ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਤਿਮਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਏ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੁਲਮ ਨਾਲ ਟੌਕਰ ਠੇਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਚਰਣਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਸਵਾਰਥ ਕਰਕੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਤਾਂ ਦਾ ਫਿਰ ਬੰਦਰੇਚਾਂ ਦਾ ਭੂਠਾਮ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਭੂਠਾਮੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ' ਦੇਸ਼ - ਪਿਆਰ ' ਅਤੇ ' ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ' ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਜੋ ਅਜ਼ਾਦ ਮਲ੍ਹੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਪਣਾਇਆ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਉਹ ਵੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਰਮਤਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿੱਖ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਠ ਖਾਲਸਾ (ਸੁਤੰਤਰ ਸੂਰਜ) ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨੇ ਕੇ ਟੁਰੀ ਸੀ । ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹਨ ਸੂਰਜੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੁਤੰਤਰ ਮਲ੍ਹੇ ।

ਭੂਠਾਮੀ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਤੜਪ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭੂਠਾਮੀ ਸਾਰੀ ਭੁੱਲ੍ਹ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਭੁੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਮੌਜ ਨਾਲ ਉੱਭਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਜ਼ਾਦ ਮਲ੍ਹੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੂਠਾਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮੌਤ ਚੰਗੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਖੱਟੇ ਖੱਟ ਭੁੱਲ੍ਹ ਫਾਂ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ । ਅੱਖ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਖੋਹਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਅੱਖ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਠੇਕਾ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੁੱਟ ਦੇਣੀਆਂ

ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਲਾਓ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਰੁੱਧ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ' ਸੁੰਦਰੀ ' ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰੋਂ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਉਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

" ਸਾਡਾ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਪਠਾਣਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਸਮਾਨ ਹੋਣ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਵੇਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੇਰ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭੁੱਖਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਿਯਾਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬੇਕੁਸ਼ਾਨਾਂ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਮਾਮਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਇਹ ਪਾਪ ਹਨ, ਰਾਜਾ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਮੇ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ । " 1

ਸਾਇਦ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :

" ਰਾਜਾ ਸੰਗ ਚਿਤੇ ਰੀਝਿ ਖਾਇ । " 2

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜਨਤਾ ਤੇ ਭੁਲਾਉ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ । ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦਾ ਰਾਜ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਖਾਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਤੋਂ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਭੁਰਖਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਭਲਾ ਸੋਚਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਖਾਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 43

2. ਭੁੱਖੇ ਰੀਝ ਸਾਹਿਬ : ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ . 1

ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਘਪਟੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਰੁਠਾਮ ਬਣਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਾਉਣਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਪੰਜਾਬ ਖਸਾਂ ਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਉਪਰੇ ਦਾ ਇਥੇ ਕੁਖਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ,
ਬਨਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਦਿੱਤੀ ਫਤਹਿ ਕਲੀ ਵੀ ਠੇੜੇ ਤੌਰ ਰਹੇ ਸਨ । —
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਖਾ ਕੇ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਦਖਲ ਦੇਵੇ ?
— ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜ ਸਾਜਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਦ
ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਠਾਠਾ ਮਾਰਦਾ ਸੀ । ”¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਘਪਟੇਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਘਪਟਾ ਘਰ ਖਾਣੇ ਦੇਸ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਖਲ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਘਪਟਾ ਹੋਰ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਉਹ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ । ਘਪ ਘਨ੍ਹਸਾਰ :

ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਘਰ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ
ਨੂੰ ਛੁੱਟੇ ਖਾਣੇ ਰਾਜ ਕਰੇ । ਘਪਟੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ
ਠਾਠ ਲੜ ਪੈਣਾ ਕੋਈ ਘਪੁਘ ਨਹੀਂ । ”²

ਘੜਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਤਾਂ ਘਪ ਦੋਖਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਤਾਤ ਉਘੜਦਾ ਹੈ, ਘਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਚਨ ਦਾ ਇਹ ਘੜਾਦੀ ਇਕ ਪੜਾ ਵੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਘਪਟੇਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਸੰਜਿਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘਾਠੇ ਝੁਝਾਏ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਟੁੱਝੀ ਠੀਝ ਠਾਠ ਵੇਖਿਆ ਖਾਣੇ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਤੌਰਾਂ ਨੂੰ ਘਪਟੇਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੜੀ ਸੁਘੜਤਾ ਠਾਠ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਥੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੋਮਾਂ ਖਾਣੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੁਠਾਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਮਨੁੱਖ ਘਪਟੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਘਪਟੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਤੇ ਰੁਠਾਮ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਘਪ ਵੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਠੇਧ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 292

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 17

ਹੇ :

" ਸਾਡਾ ਖਾਪਣਾ ਖਸਨਾ ਹੈ — ਖੁਧ, ਖਿੜਿਆ ਟਿਕਿਆ, ਰਸ ਸੌਤ ।
 ਖਸੀਂ ਬਣ ਰਹੇ ਹਾਂ ਸੋਚ, ਵਿਚਾਰ, ਸੰਕਲਪ, ਵਿਕਲਪ ਵਿਚ ਟੁੱਟੇ
 ਹੋਏ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫਿਰਕਾ ਵਿੱਚ ਲਏ ਹੋਏ । ਜੇ ਖਸੀਂ ਹੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ
 ਤਾਂ ਮਰਾਜ ਸਾੜਕੇ, ਪੜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦਰ ਡੁੰਡਕੇ, ਬਹੁਲੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ
 ਤਾਂ ਖਿੜਦੇ ਹਾਂ । ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦਰ ਸਾਰਾ ਸੋਚ, ਵਹਿਮ
 ਵਿਚ ਭੁੜਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ । ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਭੁੜਦੇ ਸੜਦੇ ਮਠ ਠਾਠ ।
 ਜੇ ਠੋਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਠਾਂ ਦੇ ਡੇ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਠਾਠ ਸੜ ਸੜ ਕੇ ਬੰਦਰ
 ਮਰਾਯਨ ਨਿਭਾਏ ਤੇ ਮੁਰਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ । ਪਦਾਰਥ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ
 ਦੁਜਿਆਂ ਠਾਠ ਸਾੜਾ, ਬੰਦਰ ਵੜਕੇ ਨਿਰੇ ਪਦਾਰਥ ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਭੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ।
 ਜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੁਜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਡੁਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ
 ਹਾਂ । ਜੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਏਰਖਾ ਤੇ ਨਰਰਤ ਵਿਚ ਵਸਦੇ
 ਹਾਂ, ਤੇ ਖਾਪਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਹਾਂ । ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੰਦਰ ਖਾਪਣੇ
 ਖਾਪ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਦਾ ਟਿਕਾਉ, ਖੇੜਾ ਤੇ ਰਸ ਭੁਫ ਠਹੀਂ
 ਦਿਸਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਭਾਰੂ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਖਾਪ
 ਹੀ । ਫੈਟ । ਪਾ ਠੰਢੇ ਹਠ ਤੇ ਸੋਚ ਭਿੰਨ, ਬਿਝਾ, 'ਹਾਇ' । ਕੀ
 ਹੋਇਆ, ਹਾਇ ਕੀ ਹੋਉ ? ਦਲਾ ਹਵਾਹਿਖਾ ਦੋਖਾ ਉੱਚੀਆਂ ਵਚੀਚੀਆਂ
 ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਾ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਏਰਖਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਠਾਠ ਸਾਨੂੰ ਸੁਰਤ ਹੀ
 ਠਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਖਸੀਂ ਕਿ ਖਸੀਂ । ਸੋਚ ਦੇ ਮਲਤਰ । ਹਾਂ । ਖਸੀਂ ਮਠ
 ਦੇ ਖਸਵਾਰ ਹਾਂ, ਜੇ ਖਸੀਂ ਕਰਨੇ ਹਨ ਉਹ ਸਾਡੇ ਤਾਬੇ ਹਨ, ਖਸੀਂ ਕਿਸੇ
 ਵਿਚਾਰ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਮਠ ਦੇ ਤਾਬੇ ਠਹੀਂ, ਖਸੀਂ ਖਾਪ ਨੂੰ ਕਰਨਹਾਰ, ਕੋਤ-
 ਕਹਾਰ ਤੇ ਕੋਰ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਣਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਖਾ ਕੋਤਣ ਵਾਠੀ
 ਕੁਮਤ ਚਰਖਾ ਠਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਜਮੇ ਖਾਵੇ ਚਰਖਾ ਕੋਤੇ, ਜਦੋਂ ਜੀ ਖਾਵੇ ਡੰਡ
 ਦੇਵੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਬੰਦਰਨੇ ਨੇ ਸੋਚ ਦੀ ਹੱਥੀ ਨੂੰ ਭੁਖਾ ਕੇ ਸਾਡੀ
 ' ਵਿਚਾਰ ' ਤੇ ਸਾ ' ਕਿੱਥਾ ' ਦਾ ਚਰਖਾ ਕੋਤਣਾ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਖਾਪ
 ਚਰਖੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਕੇ ਚਰਖੇ ਠਾਠ ਬੇਖਸ ਤੋਣ ਦੀ ਡੁੰਡ ਵਿਚ ਠਹੀਂ ਹੀ
 ਜਾਣਾ । ਕੋਈ ਕੁਮਤ ਕੋਤਣੀ ਕੋਤਣੀ ਇੰਨੀ ਚਰਖੇ ਠਾਠ ਚਰਖੇ ਦਾ ਹੀ
 ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੋਤੀ ਹੀ ਜਾਵੇ, ਇਹਸਮਝ ਤੇ ਤਾਣ ਭੁਖਾ ਫਿੰਠੇ ਕਿ ਸੋ

ਫਰਖਾ ਨਹੀ, ਮੈਂ ਕੋਟਲਹਾਰ ਹਾਂ, ਠੀਕ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸਾਡੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਅਪ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ । ਅਸੀਂ ਅਪਣੇ ਧੰਨਿਆਂ ਦੇ ਤਾਬੇ ਹੇ ਰਏ ਹਾਂ । ਸਾਡੀ ਸੁਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਧੰਨ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ।¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਅਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਪ ਹੀ ਭੁਭਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਧੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਉਤਾਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਨੀਵੇਂ ਅੰਗ ਵਿਚਿਤਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹੀਨੀ ਰਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਵੀ ਅਸਠੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਸੋਚ ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵੇਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਿਆਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗਾ ਸੁੰਧਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚੰਪਾ ਚੰਪਾ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਸ ਅਚਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਭਾਨਾ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਉਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਭੁਭਾਨੀ ਦੀ ਜਹਾਨਤ ਭੇਰਦੇ ਹੋਏ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਨ ਬੰਦਰ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਉਤਰਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਵਿਖਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਠੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਾਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਚਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਵਨਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਖਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਅਚਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੌਠ ਕਰਦੇ ਚਰਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੀ ਕੌਠ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਪ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨਿਅਸ ਅਤੇ ਵੇਰਥ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਰਹਿ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਗਿਆ । ਪਰ ਰੁਕਮਤੀ ਦੀ ਵਿਥਾ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੌੜ ਵਿੱਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਗਈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਅਵਾਜ਼

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਬਾਬਾ ਠੋਧ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 78

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਠੀਕਾ ਠੀਕਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਰੁਰਸ਼ਿਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਠੀਕਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

“ ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਖਾਖਸੀ, ਜਿਤ ਜੀਮੈ ਰਜਾਨ । ” 1

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਹੋਰ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ੁਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰੁਰਸ਼ਿਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਹੋਰ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਠੀਕਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਮੇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਜਿਹੜੇ ਬੋਲ ਕੌਣ ਸਰਮਾਏ ਉਤੇ ਹੀ ਠੇਕਾ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਮੂੰਹ ਚਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਪੜਾ ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੌਣ ਜਾਇਦਾਦ ਬੇਤ ਮਾਲ ਦੀ ਹੋਸ਼ੀਤ ਖਾਖਰ ਹੋਏ, ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਠੰਠ ਪਾਣੀ ਤੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ । ” 2

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਤਰ ਰਾਖਟਰੀ ਭਾਵਨਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਲਵਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਬਿਨਤੁਲ ਠਕੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜ਼ਾਦ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਏਕੀ ਰੂਪ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਣ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਬੁਰਾ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿਖਾਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵ ਪਿਘਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਥਰਾ ਭੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਘਾਰ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਸੁਖੀ ਵਸ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸੱਚਾ ਰਾਜ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫਰ ਅਤੇ ਬਿਤਰਕੇ ਤੋਂ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਹਰ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ

1. ਤੁਰੂ ਕ੍ਰੈਥ ਸਾਹਿਬ : ਖਾਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇਂ ਨੇਖ : ਪੰਨਾ 163

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਬਾਬੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਸੱਚਾ ਰਾਜ ਤਦ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਬਾਬੇਰਾ, ਜਦ ਤੱਕ ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣੇ । ਜਦ ਦੇਵਤੇ ਸਾਥੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਤਾਂ ਏਸਾ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ । ਮੁੜ ਸੱਚੇ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ ।” ਜਿਹੜੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਾਣੀ । —”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਬੰਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਰਗੇ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਚਾਈ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਬਚਾਓ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬਚਾਓ ਮਨੁੱਖ ਨਈਂ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਉਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੂਹ ਸੁਖੀ ਰਹੇ ਸਕੇ ।

ਬਚਾਓ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਫ਼ਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ :-

ਹਰ ਇਕ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਬਹਿਸ਼ਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਸਿਖਾ ਕੇ ਸਹੀ ਬਚਾਓ ਵਿੱਚ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਜਿਥੇ ਬਹਿਸ਼ਾਤਮਕ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਉਚਾ ਉਠਾਉਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਨਈਂ ਬਾਦਰਸ਼ ਪਵਿਤਰਤਾ, ਬਾਤਮਿਕ ਪਵਿਤਰਤਾ ਅਤੇ ਮਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਉੱਤੇ ਚੋਰ ਚਿੰਤਾ ਰਿਖਾ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਧਰਮ ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿ ਜਰੂਰੀ ਮਸਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਸਭਿਤ ਰਾਮਯੋਗ ਅਤੇ ਸੰਨਿਯਾਸ ਯਾਦਿ ਬਾਤਮਿਕ ਉੱਠਤੀ ਤੇ ਧੁੱਜ ਕੇ ਬਜਿਓ ਵਿਅਕਤੀ ਨਈਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਨ ਵਿੱਚ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉੱਠੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 171

ਸਥਿਤ ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਮਠਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਤਮਾ ਨਾਲ ਅਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਥਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ।¹

ਡਾ. ਇੰਦਰ ਸੈਨ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਤਰਸ ਵਾਲਾ, ਸਪਸ਼ਟ ਮਨ ਅਤੇ ਹੁੰਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਸਪਿਰਟ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਦਾਰਥ, ਜੀਵ ਅਤੇ ਹੁੰਦੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਉਚ ਸੱਤਰ, ਜੀਵ ਰੇਤੰਨਤਾ ਅਤੇ ਪਰਮ ਰੇਤੰਨਤਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ”²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਖਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵ ਅਤੇ ਕਰਮ ਅਰਥਾਤ ਸੋਚਣਾ, ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ। ਇੱਛਾ ਕਰਨਾ । ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖ ਹਨ । ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਉਹ ਪੂਰਣ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ, ਉਚੀ ਭਾਵ ਸਿੱਧੇ ਕਰਮ ਸੁਖਾਵੇ ਹੋਣ ।³

ਕੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਭਾਵ ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਦਸਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਠੇਕੀ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ । ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਲ ਨਈਂ ਕੁਰਖਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ :

“ ਅਮਨ ਕਰ ਧਰਤੀ ਬੀਜ ਬਥਦੇ, ਕਰ ਸਚ ਦੀ ਆਰਥਿਤ ਪਾਣੀ ਦੇਹਿ ।
ਹੋਇ ਕਿਰਸਾਣ ਏਮੇਲ ਜੀਮਾਇਨ ਭਿਸਤੁ ਦੇਜਕ ਮੁੜ ਦੇਵ ਜਾਣੀ ।
ਮਤਿ ਜਾਣ ਸਹੀ ਾ ਰਨੀ ਪਰਿਯਾ । ”⁴

1. ਗੋਲਾ : ਪੰਨਾ 158

2. Dr. Index Sain : Integral man : P-42

3. ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ : ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਰਾਹਿਰ ਰਚਨਾ : ਪੰਨਾ 71

4. ਆਦਿ ਰੂਪ : ਪੰਨਾ 1

ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਾਰੇ ਐਸ. ਐਨ. ਰੂਪਤਾ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਟਾਉਂਦਾ
ਹੈ :

" ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਨਿਯੰਤਰਣਤਾ ਬਾਰੇ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ
ਬਣਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਦਾ ਬੰਦਰ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।
ਉਹ ਜੋਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਜਾਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਖਾਪਣੇ ਲਈ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਇੱਛਾ
ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਅਤੇ ਬੰਦ ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।"¹

ਰੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੇ
ਇਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਜੇਤੂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਤੁਰੂ ਜੀ ਰੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

" ਮਨ ਜੀਤਿ ਜਗ ਜੀਤ " ।²

ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਰਾਬੂ ਵਿਚ
ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ।

ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰੁਰਮਤਿ ਬਨੁਸਾਰ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਉਹ ਹੈ ਜੋ
ਮੁਝੱਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨੇਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਚ ਦਾ ਸੁਖਅੀ ਅਤੇ ਧਰਮ
ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾਨ ਰੁਰਬਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਰਮਤਿ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਉਦਮ ਕਰੀਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਹੁੰਦਾ ।"³

ਤਾਈ ਵੀਚ ਸਿੱਖ ਵੀ ਬਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਜੋ ਤੁਰੂ ਰੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਨੇ ਵੀ
ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਤੋਂ ਸੁਰੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਗਰੂਪ ਸਨ । ਇਸੇ ਨਈਂ ਪੁਰਾਣੇ
ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤਾਈ ਵੀਚ ਸਿੱਖ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਖੁਦਕਰਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪੰਥਰ
ਕੀਮਾ ਤੋਂ ਖਾਪਾ ਫਾਰਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਰੁਰਮਤਾ ਕੋਈ ਖਾਪੇ ਵਿਚ ਵੀ
ਕੁਰਤਾ ਵਾਲੀ ਨੜਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਾ ਨਿਜ ਪੇਟ ਪਾਨੂ ਪਰਮ ਹਿਤੋਸ਼ੀਆ

1. ਡਾ. ਐਨ. ਐਸ. ਰੂਪਤਾ : ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ : ਪੰਨਾ 470

2. ਬਾਦਿ ਰੂਬ : ਪੰਨਾ 2

3. ਤੁਰੂ ਰੂਬ ਸਾਹਿਬ : ਵਾਰ ਰੂਜਰੀ : ਸਲੋਕ ਮ.5

ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੀ ਨੜਾਈ ਸੀ, ਨਾ ਘਪਟੀ ਨਿੱਜ ਦੀ ਕੁਰਮਤੀ ਪਿਛੇ
ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਖੇਤਰ ਕਰਕੇ ਕਰਨੇ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ
ਕੁਰਮਤਾ ਮੁੱਢੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦਾਨਾਈ ਉਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕੁਰੂ
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਘਪਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।¹

ਕੁਰਮਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਘਪਟੇ ਮਤਲਬ ਪਿਛੇ ਖੁਦਕਰਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰਨ, ਵੇਰ
ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤਕਾਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ, ਹਰੇਕ ਦੀ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮਦਦ ਕਰਨ ਘਾਇ ਘਾਦਰਸ਼ਾਂ ਉਤੇ
ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਾਦਰਸ਼ ਦੀ ਕੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਘਪਟਾਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਾਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ
ਹੀ ਹੈ।

ਘਾਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੇੜਾਂ ਤੇ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ
ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਘਾਦਰਸ਼ ਉਸਾਰੀ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ
ਧੌਕੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਫ਼ੌ - ਸੁਤੰਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਘਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ
ਉਹ ਕਿਸੇ ਲੋਭ ਨਾਲ ਫਿਰ ਨਾ ਡਰੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲੋਭ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ
ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਲੋਭ ਅਤੇ ਨਾਲ ਵਿੱਚ ਘਾ ਕੇ ਘਪਟੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਡੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ
ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਰਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਾਦਰਸ਼ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ
ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਿਖੜਦਾ ਹੈ।

“ ਮੈਂ ਖ਼ੋਰਨੀ ਹਾਂ ਕੋਈ ਕਮੀਨ ਇਸਤਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਫਿਰ
ਫਸਾਂ, ਜਾਨ ਦੇ ਦਿਆਗੀ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ”²

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਹਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦ ਵਧ ਦੇਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਹਾਰਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ “ ਸਤਵੰਤ ਕੋਰਾ
ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਾਈਂ ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 78

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 51

“ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ
ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭੁਲਾਮੀ ਸਿਰ ਚਾਈ ਹੈ । ”¹

ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।
ਨੇਕੀ ਦਾ ਠਾਂਗਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈਂਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ
ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇਕੀ, ਨਿਮਤਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਸਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਰਗੇ
ਕੁਝ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ
ਸਦਾਚਾਰਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।
ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਮਾਨਦੰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੰਗੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ
ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਰਸਬ ਕੰਜ ਹੋ ਕੇ ਜਾਤਾ, ਠਸਲਾ ਅਤੇ ਕੋਮਾ ਚੰਗੇ ਵੰਡਿਆ
ਪਾਇਆ ਹਨ, ਜੋ ਨੇਕੀ ਦੇ ਅਪਸ ਵਿੱਚ ਫਰਕੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਪਣੀ
ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਚਾਰ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਚਿਤਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ
ਉਪਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਬੋਝ ਨਾ ਹੋਣ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ
ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਸਮੁੱਚਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਲਾ ਆਪਣੇ
ਮੋਠਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਅਰਥੀ,
ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ, ਇਨਾਮੀ, ਅਮ ਮੁਹਾਰਾ ਹੋਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਪਣੇ
ਇਹ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਨ । ਜੀਵਨ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਉੱਚਾ, ਸੁੱਚਾ ਹੋਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ । ਅਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ
ਜਿਵੇਂ ਕਵੀ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਿਰਨਿਆ, ਟਾਵਿਆ ਟਾਵਿਆ, ਅਣੋਖਿਆ, ਅਰੰਗਿਆ
ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣਾ ਜਨ ਸਧਾਰਣ ਦੇ ਪੱਠੇ ਨਹੀਂ ਨਿਖਿਆ । ਜੀਵਨ
ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਅਨੇਕ ਕੁਲਾਣੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ
ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿੱਖ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਬੰਧ ਜਿਉਣਾ
ਹੀ ਸਦੀਕਾ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਤਰਜ਼ੀ

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 52

ਤੇ ਪੂਰਾ ਤੁਲ ਸਕੇ । ਥਾਪ ਬਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਤਰਫ਼ੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ ਉਹ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਨਾ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਪਸੰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿਰਤਤ ਦਾ ਭੁਨਾਮ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“।ਸ਼ੁੱਧ’ ਸਾ’ ਥਾਵੇਂ ਰਹਿਤ ਸਾਧ, ਬਸ ਇਹ ਹੋ ਚੰਗੇ ਵੇਰੀ ਭੁਣੇ
ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ । ਬਹੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਭੁਣ ਥਾਪ ਮੁਹਾਵੇ ਇਉਂ ਚਮਕਦੇ
ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਰਹਿਰੇ ਰਹਨ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਜੋਤੀ ਦਾਪਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।
ਤੇ ਦੇ ਹੋਰਾ ਰਹੁਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਥਾਪਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਚ
ਭੁਣਦੀ ਹੈ, ਸਰਕਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਰ ਥਾਂ ਥਾਵੇਂ ਥਾਵੇਂ ਹਰ ਥਾਂ ਥੀਤ ਹੈ ।”

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਥਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਰਤ ਤੇ ਦਸਾਂ ਠੇਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ ਟਿੰਦਾ ਹੈ । ਭੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਸਾਂ ਠੇਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਥਾਵੇਂ ਵੀਡ ਫਰਟ ਤੇ ਚੋਰ ਟਿੰਦਾ ਰਿਖਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਠੇਕੀ ਕਰਨੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਨ ਵਰਤਣਾ ਇਹ ਥਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗੇ ਭੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਦ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਹੀ ਬਨੁਸਾਰ ਕਰ ਲਵੇ ਕਿ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਚੰਗੇ ਉਸੇ ਹਾਂ ਰਾਜ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੇ ਚੋਰਨਾ ਨਾਨ ਵੀ ਰਨਕੇ ਵਿਚਰਨਾ ਹੈ ।

ਸਾਡੇ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਥਾਪਸ ਵਿੱਚ ਬੰਨਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਵਿਅਕਤੀਕਤ ਨਿਰਲਾਸ ਦੇ ਥਾਵੇਂ ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਭੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਥਾਪਣੀ ਹੀ ਮਨਕੀਆਂ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸਰਵ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਭਰ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਰ ਹੈ ਕਿ ਥਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਵਾਸਥ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਤਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਥਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਥਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਚੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਸਮਝੇ । ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਚੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਪਣੇ ਚੁੱਖਾਂ ਵਰਗੇ ਸਮਝਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਤਨ ਕਰੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨਕਸ਼ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, " ਜਦ ਤੌਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਦ ਭੀਰ ਨਾ ਖਪੜੇ, ਉਹ ਕੋਈ ਖਾਦਰਸ਼ ਰਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਖਾਪਣਾ ਖਮਨ ਸਿੱਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਪਿਘਾਰ ਤੇ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭੀਰ ਖਾਦਰਣ ਹੋਣ ਵੀ ਖਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਦਰਣ ਵਾਲੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਖਾਪ ਸੁੱਖ ਭੋਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੀਰੇ ਰੀਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਖਾਨੀਯਾਨ ਖਾਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖਾਦਰਸ਼ ਦੋਖਾ ਜੋਤਾ ਜਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵ, ਜਰਤ ਅਤੇ ਮੌਤ, ਖਾਦਰ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਖਾਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਖਧਿਯਾਤਮ ਦੀ ਬਹੁ - ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਾਰਾ ਰੀਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਪੂਰਨਾਂ ਦਾ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਭੂਰਮਤਿ - ਰਿਠਾਸਰੀ ਹੋ ਨਿਬੜੀ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਦਾ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਖਾਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਖਧਿਯਾਤਮਧਾਰਾ ਅਤੇ ਖਾਮ ਕਰਕੇ ਭੂਰਮਤਿਧਾਰਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਰੂਪਿਣ ਕੀਤਾ । ਕਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲਤਾ - ਸਾਹਿਤ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ । ਜੀਵ, ਜਰਤ, ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ, ਖਾਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਣਾ - ਸਰੋਤ ਭੂਰਮਤਿ ਰਿਠਾਸਰੀ ਹੋ ਨਿਬੜੀ ।

*****

ਬਾਧਿਯਾਇ ਪੰਜਵਾਂ :

ਡਾਘਾ - ਖੈਲੀ

1. ਡਾਈ ਵੀਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਾਘਾ ਖਤੇ ਖੈਲੀ
2. ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਾਘਾ ਖਤੇ ਖੈਲੀ
3. ਫੇਰਾਂ ਵਾਹਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਡਾਘਾ ਕਿਸ ਸ਼ਬਦ - ਪ੍ਰਯੋਗ :
ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦ, ਤਦਤਵ ਸ਼ਬਦ, ਉਚਤੁ - ਫਾਜ਼ਸੀ ਸ਼ਬਦ, ਬੰਗਦੇਸ਼ੀ
ਸ਼ਬਦ, ਰੋਮਨਾ ਡਾਘਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ।
4. ਫੇਰਾਂ ਵਾਹਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਕ ਬਚਨਾ
5. ਫੇਰਾਂ ਵਾਹਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖੈਲੀ ਦਾ ਪਾਠਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਭਾਸ਼ਾ - ਸ਼ੈਲੀ

ਬੇਨਣ, ਨਿਖਣ ਜਾਂ ਕਾਜ-ਕਾਮ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਖਣ ਜਾਂ ਨਿਖਣ ਵੇਰ ਵੇਰਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇ - ਵਸਤੂ ਦੀ ਕਨਯਾਈ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਵੇਰ ਵੇਰਾਂ ਖਾਸ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਮਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ।

ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਅਰਥ "ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ" ਰੀਤ, ਪਰਿਪਾਟੀ, ਕਾਵਯ ਰਚਨਾ ਦੀ ਰੀਤ, ਖਾਸ ਵੇਰ ਨਾਨ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ, ਆਦਿ ਦਿੱਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।¹

ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਵਾਰਤਕ ਨਿਖਣ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਵੇਰ ਹੈ, ਜਾਂ ਨਿਖੀ ਰਈ ਸਾਹਿਤਕ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ, ਖੋਲ੍ਹਣ ਹਨ। ਨੇਖਣ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ, ਵਾਕ - ਬਣਤਰ, ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਨੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤ, ਉਦਾਹਰਣ, ਸੰਕੇਤ, ਵਿਅਕਤਰਤ ਬਣਤਰ, ਤਾਲ ਗਤਿ ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਨੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੁਨੀਵ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ "ਸ਼ੀਲ" ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸੀਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।² ਅਤੇ ਸ਼ੀਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਭਾ, ਠਫਣ, ਸੁਭਾ, ਆਦਿ, ਚਰਿਤਰ ਆਦਿ ਕਹਿ ਕਏ ਹਨ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਿਅਕਤੀ ਵੇਰਾਂ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੀਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਅਕਤੀ ਵੇਰਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਅਕਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਸ਼ੀਲ" ਸ਼ਬਦ ਵਿਅਕਤੀ ਵੇਰਾਂ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਸ਼ੈਲੀ" ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਕਾਰ - ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਨਿਖਣ ਵੇਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਨ "ਸ਼ੈਲੀ" ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚਾਲ ਚੰਗ, ਵਾਕ ਰਚਨਾ, ਰੀਤ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਦਿ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਰਥ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਵੇਰ, ਕਾਰ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਜਿਸਦਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

1. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ : ਗੁਰਬਖਸ਼ ਤਰਤਨਾਮਾ ; ਪੰਨਾ 172

2. ਆਚਾਰੀਆ ਵਾਮਨ : ਸੰਪ. ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ : ਗਾਵਿਯਾਨੰਡਾਰ : ਪੰਨਾ 54

ਬੰਨ੍ਹੇਗੇ ਵਿਚ " ਸ਼ੈਲੀ " ਸ਼ਬਦ ਲਈ " ਸਟਾਈਲ " ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । " ਸਟਾਈਲ " ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ " ਲੇਖ ਨੇਪਲੇ ਜਾਂ ਲੇਖੀ ਦੀ ਨੇਰਦਾਸ ਕਲਮ । " ¹ ਲੇਖ ਨੇਪਲੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਲਟਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੋਮਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮੋਮਬੰਡੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ (ਤਖਤੀਆਂ) ਬਦਲਾ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬਹਿਸ਼ਿਕਤਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਖਾਸ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਬੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । " ²

ਹੁਣ ਤੌਰ " ਸ਼ੈਲੀ " ਸ਼ਬਦੀ ਪੌੜੀ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪੌੜੀ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤੌਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਮੰਨ ਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਬਲੇਰਡ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਫਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਬਲੇਰਡ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਮੰਨਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਕਣ ਵਾਲੇ ਬਲੇਰਡ, ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਬਲਨ ਇਸ ਵਜ੍ਹੇ ਕਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, " ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ । " ³

ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੁਣ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਕਾਪਣੇ ਸ਼ਬਦੀਗਤ ਦਾ ਪਾਠਕ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਇਹ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਛਿਨ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਉਚਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕੇਗੀ । ਹਡਸਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਛਿਨੀ ਹੁਣ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, " ਸ਼ੈਲੀ ਕਾਪਣੇ ਮੂਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੁਣ ਹੈ । " ⁴ ਕਸਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਬਜਿਹਾ ਹੁਣ

1. J.T.Shilpley : Dictionary of world literature : P-534

" The pen scratching on wax or paper, has become the symbol of all that is expressive, all that is intimate in human nature, not only arms and arts, but man himself has yielded to it..... other gesture shift and change and frit, this is the ultimate and enduring revelation of personality."

2. Walter Reagin : Style : P-2

3. Buffon, Q by, Dr.Dharm Pal Singal : Prose style: P-56

" Style ..... is fundamentally a personal quality."

4.W.H.Hudson : An introduction to the study of literature :p-27

ਹੇ ਜਿਹੜੀ ਕਲਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਅਤੇ ਤੌਰਾਂ ਦੇ ਸੰਰਥਨ ਵਿਚੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਿਡਲਟਨ ਮਰੇ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਨੇਖਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਕਰਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ;

“ ਸ਼ੈਲੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਨੇਖਰ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਈਂ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ”¹

ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨੇਖਰ ਆਪਣੀ ਰੋਲ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਦੂਸਰਾ ਨੇਖਰ ਆਪਣੀ ਰੋਲ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸਕਦਾ । ਮਿਡਲਟਨ ਮਰੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ;

“ ਅਸਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨਾ ਇੰਨਾ ਹੁ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਜਾਣਾ । ”²

ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾ ਹੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀਪਣ ਦਾ ਰੂਪ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਰੋਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮੁਰਖਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ “ ਵਾਨਟਰ ਰੀਨੇ ” ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ;

“ ਸ਼ੈਲੀ ਨੇਖਰ ਦੀ ਮੂਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿਖਾ ਪੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਤਥਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ । ”³

1. J. Middleton Mury, : The Problem of style : P-17

“ An idiosyncrasy of style is absolutely inimitable, it is no more possible to imitate a real style, that is to be another man. ”

2. J. Middleton Mury : The problem of style : P-14

“ It style could really be taught, it is whether its teacher should not be regarded as mischief makes and enemies of mankind. ”

3. Walter Raleigh : Style : P-125

ਨੁਕਸਾਨ ਖ਼ੈਨੀ ਬਾਰੇ ਘਾਪਣੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ :

" ਖ਼ੈਨੀ ਚਰਿਤਰ ਦੇ ਖ਼ੈਸ਼ਨ ਪੱਖ ਦਾ ਖ਼ੈਸ਼ਨ ਮੌਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।"¹

ਖ਼ੈਨੀ ਨੂੰ ਅਸਥਾ ਵਿਚ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖ਼ੈਨੀ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਠੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਹੀ ਖ਼ੈਨੀ ਮਹਾਨ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਖਾਨ ਕੇਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਖ਼ੈਨੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਸਚਾਈ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੋਵੇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ । ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਘਾਹ ਤੇ ਸੋਮਾ ਹੈ । ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਭੇਦੀ ਰਹੇਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੇਖਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਨਿਖਤ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਵਾਲੇ ਠੰਡਣ ਅਤੇ ਬੰਝ ਹੋਣਗੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਅਦਮੀ ਘਾਪਣਾ ਨਮੂਨਾ ਅਘ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਖ਼ੈਨੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰੋਲ ਅਘਣੀ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਖ਼ੈਨੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਲੰਮੇ ਅਭਿਅਸ ਪਿਛੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਝੇਰੀ ਲੇਖਕ ਬਾਨਿਥ ਰਾਸ਼ਟਰਵੇਰਡ ਅਘਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲਈ ਜੋ ਸਥਾਨ ਘਾਚਰਣ ਦਾ ਹੈ, ਖ਼ੈਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਖ਼ੈਨੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਿਸ਼ਚੈ ਨਾਲ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਤਾ ਠੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਰਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਘਾਚਰਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਖ਼ੈਨੀ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਭੂਟ ਵਿਚ ਪਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

" It has to be remebered in judging writers, that they often do an indeed should write with due best of their character and at their best moments."

1. P.L.Lucas : Style : P-61

- ਨਾਂ ਵਾਕ ਦੇ ਥਾਈਂ ਕਿਸੇ ਭੂਟ ਵਿਚ ਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ ਬਣੇ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਸਾਹਿਤਕ ਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ।¹

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਥਾਈਂ ਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਬੰਧ ਦਾ ਹੋਣਾ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਥਾਈਂ ਨਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੀ ਥਾਂ
ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਬਣੇ ਭਾਸ਼ਾ ਉਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਇਹ
ਉੱਤਮ ਸਾਧਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ।

ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਥਾਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ
ਵਾਕਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।"²

ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੌਰਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਨਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੌਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਪਣ ਹਨ । ਸਰਾਫ ਜੇਮਜ਼ ਇਸ
ਬਾਰੇ ਥਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਸ਼ੈਲੀ ਸਧਾਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ
ਚੋਣ ਦੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਥਾਪਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ
ਭਿੰਨ ਹੈ ।"³

" Personality is the tact being of a man, it includes his physical and as well as mental make up . Sensation, reflexes, instincts, emotions, perceptions, imaginations, memory, intelligence, reasoning. will and character are includes in the term personality. It includes besides one's relation to other. A great part of our personality is made up of all the expression that he had from childhood upto manhood... the essence of personality lies in the unity of all our experiences."

1. L.P.Shukla : Elements of Educational Psychology : P-389

2. Shelpy : Dictionary of world literature terms : P-86

" Style means the way in which we use word for the purpose of expression."

3. R.A.Scot James : The making of literature : P-304

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਇਬਲ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਕਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਹੀ ਥਾਂ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਖਿਥਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੰਗਲੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਾਇਬਲ ਵਾਰ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਬਾਇਬਲ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਬਾਇਬਲ ਡਾ. ਸ਼ਿਖਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚਨੇ ਸੁਹਜ ਤੌਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਰਚਨਾ ਰਮਤਰਾਰ ਕਾ ਡੁਸਰਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ। " 1

ਡਾ. ਸ਼ਿਖਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ, ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਯੁਗੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :-

" ਕਵੀ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਯੋਜਨਾ, ਵਾਰ ਬਾਧੇ ਕਾ ਪ੍ਰਯੋਗ, ਵਾਰੋ

ਕੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਕੀ ਧੁਨੀ ਬਾਦਿ ਕਾ ਨਾਮ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ। " 2

ਪੰਡਿਤ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਵੀ " ਸ਼ਬਦ " ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। " 3

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਇਬਲ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਕਰਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬਾਇਬਲ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਵਰਗੇ ਤੌਰਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਇਬਲ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਛੁੱਟ ਇਕ ਤੀਸਰੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਇਬਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਸਤੇ ਕਾਪੀਕਰਮ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਚਰਚਚਰਤ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

" ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਢਾਲਦੇ ਅਤੇ ਲੈਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਲਦੀ ਅਤੇ ਲੈਖ ਵਿਚੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਇਕ ਵਿਧੀ, ਇਕ ਕਲਾ ਅਤੇ ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। " 4

1. ਡਾ. ਸ਼ਿਖਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ : ਰੋਂਦ ਕੁਸ਼ਮਾਵਲਨ : ਪੰਨਾ 64

2. ਡਾ. ਸ਼ਿਖਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ : ਸਮੀਕਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰ : ਪੰਨਾ 544

3. ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਚਤੁਰਵੇਦੀ : ਦਿਵੇਦੀ ਸ਼ੁੱਕ ਕੀ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਅਧਿਐਨ : ਪੰਨਾ 16

" The thought seems to mould and accentuate the style, and the style reacts to mould accentuate the thought. It is one process of, one art and aim."

4. Herbert Read, : English Prose style : P-182

ਹਿੰਦੀ ਖਾਨੇਬਾਜ਼ ਡਾ. ਫ਼ਿਖ਼ਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਜ, ਭਾਵਨਾ, ਕਲਪਨਾ ਸਾਹਿਤ ਤੌਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਸਹ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪਾਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵ, ਵਿਰਾਜ ਖੋਰ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਹਮ ਮੇਂ ਠੋਸਰਕਿਰ ਖਵਸਥਾ ਮੇਂ ਵਰਤਮਲ ਹੀ ਰਹਿਤੀ ਹੈ ਖੋਰ ਸਾਥ ਉਂਠ ਕੇ ਵਿਖਰਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਹਮ ਮੇਂ ਰਹਿਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਮੇਂ ਸ਼ੈਲੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।"¹

ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦੋਬਸਤੀ ਲੇਖਕ ਕੋਰ ਵੀ " ਉਤਮ ਸ਼ੈਲੀ " ਦਾ ਰਹੱਸ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਪੂਰਣ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਮ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਖਾਖਰੀ ਰਹੱਸ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਪੂਰਣ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਹੈ ।"²

ਬਾਬੂ ਭੁਲਾਖ ਰਾਏ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਖਰਤੀ ਕੀ ਉਂਠ ਵਿਉਂਤਾਈਉਂ ਕੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈ ਜਿਨਹੇ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਮਲ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵੇਂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਤੌਰ ਸਮਾਇਕ ਰੂਪ ਸੇ ਪਹੁੰਚਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਆਪਣਾ ਹੈ ।"³

ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਘਟ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੰਦੀ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਭਾਵ ਅਤੇ ਵਿਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਕੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਹੀ, ਜੇਹੀ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਅਤਿਰੰਗ ਹੈ, ਉੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਚਰੀਰ ਭਾਵਾਂ ਕਾ ਮਹੌਤਵ ਵੀ ਕਮ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਸਕਤਾ ।"⁴

1. ਡਾ. ਫ਼ਿਖ਼ਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ : ਸਾਹਿਤ ਖਾਨੇਬਾਜ਼ : ਪੰਨਾ 298

" First and secret of a good style consisting in thinking with the heart as well as with the head."

2. Arthur Quilter Coach : On the Art of writing : P-210

3.

3. ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ੁਨੀਆਂ, ਖਰਸਤ, 1938

4. ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ : ਭਾਰਤੀ ਸੁਗੰਥ ਨਿਬੰਧ : ਪੰਨਾ 104

ਜੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੌਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਠੇਖਰ ਦੇ ਮਨ ਅਤੇ ਹਿਮਾਯ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਵ ਅਤੇ ਵਿਰਾਧ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਭਾਵਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਤਦ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਖ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵ, ਵਿਰਾਧ, ਭਾਵਾਂ ਤਦ ਖ਼ੈਲੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ।"¹

ਖ਼ੈਲੀਯੋਗੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਲੋਚਕਾਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਖ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਅਪਣੇ ਵਿਰਾਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਮਿਤ ਖ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" — ਕਿਸੇ ਵੀ ਠੇਖਰ ਦੇ ਠੇਖਰੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਪ ਨਹੀਂ ਠਰਵਾ ਸਕਦੀ, ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀ ਅਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖ਼ੈਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਖ਼ੈਲੀ ਦੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਚਿੰਤਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ । — ਖ਼ੈਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਖ਼ੈਲ ਤੇ ਵੱਖਰਾਪਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।"²

ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਮਿਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਧੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ੈਲੀਯੋਗੀ ਖ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਖ਼ੈਲੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ :-

"ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਅਜੇ ਤਾਂ ਸੁਰੇਤ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਠੇਖਰੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਠੇਖਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਡੀ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਠੇਖਰ ਦੇ ਇਸ ਖ਼ੈਲੀਯੋਗੀ ਖ਼ੈਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ੈਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

1. ਖ਼ੈਲੀਯੋਗ, ਡਾ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 101

2. ਪੰਜਾਬੀ ਖ਼ੈਲੀ, ਅਰਜੁਨ, 1958

ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਠੇਖਰ ਖਾਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਹ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਕਿਰ ਵੀ ਉਹ ਖਾਪਣਾ ਬੰਤਰੀਵ ਬੇਨ ਖਤੇ ਬੇਨੀ ਪੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਖਾ ਠਹੀਂ ਸਕਦਾ ।¹

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬੇਨੀ ਠੀਕੀ ਡਾਕੂ ਨੂੰ ਸਭ ਰੂਝ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਖਾਪ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰ ਠੇਖਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਡਾਕੂ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ, ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਉਤਪੰਨ ਠਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਵਿਖਾਈਆਂ ਠਹੀਂ ਗੀਤੀ ਜਾਂ ਸਕਦੀ । ਡਾਕੂ ਤਾਂ ਠੇਖਰ ਦੇ ਡਾਕੂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਠਾਂ ਹੈ । ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਵਾਹਤਰ ਬੇਨੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਵਾਹਤਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ” ਢੰਗ ” ਹੈ । ਕੋਈ ਵਾਹਤਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਮੁਰਾਦਾਂ ਤੇ ਬਲੀਕਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਬੁਣਦਾ ਹੈ, ਵਾਕ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਢਿੱਠੇ ਕਸਵੇਂ, ਸਾਏ ਜਾਂ ਮੁਰੰਗਬ ? ਬੇਨੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਨਿਰੋਲ ਕੋਢੀ ਜਾਂ ਉਪਡਾਕਾ ਦਾ ਰਨਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ — ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੇਲੋਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵਕਤੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਬੇਨੀ ਤਾਵਾਜ਼ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਖਤੀ, ਗੜਵੀਂ ਇਤਿਹਾਸਿ । ਇਹ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਲ ਜੋ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜਨ ਸਮੇਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਠਕ ਉਤੇ ਲਿਖਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਯਨ, ਉਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਲਿਖਤ ਬੇਨੀ ਨੂੰ ਬੰਨਦੀਆਂ ਯਨ ।¹

ਬੇਨੀ ਬਾਰੇ ਉਪਰ ਗੀਤੀ ਲਿਖਾਰ ਪੂਰਵਕ ਵਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਝ ਬਲੇਕਰ ਬੇਨੀ ਵਿੱਚ ਠੇਖਰ ਦੇ ਵਿਖਰਤਿਤਵ, ਰੂਝ ਬੇਨੀ ਨੂੰ ਠੇਖਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਡਾਕੂ ਦਾ ਮੇਲ ਖਤੇ ਰੂਝ ਠੇਖਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕਟਾ ਨੂੰ ਹੀ ਬੇਨੀ ਮੰਨਦੇ ਯਨ । ਬੇਨੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਚਰਾ ਸੁਖਮ ਦਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੇਨੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਪਰ ਢੀਸੇ ਸਾਰੇ ਤੌਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਬੇਨੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਖਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਤੌਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਬਾਰੇ ਧਰਮ ਪਾਠ ਸਿਰਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ;

1. ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ : ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ; ਪੰਨਾ 71

2. ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ : ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ; ਪੰਨਾ 224

“ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਬਰਬ ਬਾਪਣੇ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੂਰਣ ਤੇ
 ਭੁਕਵੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਠੇਖਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ
 ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਠਿਰਾ
 ਪੂਰਾ ਕੇਰਾ ਸ਼ਬਦ ਜਾਨ ਜਾਂ ਵਚ ਜਾਨ ਦੀ ਖਿਅਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ
 ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉਥੇਰਾ ਠਕੜਾ ਹੀ ਹੈ । ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਉਸ
 ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਠੇਖਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਵੱਖ
 ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤਿਤਵ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ
 ਦਾ ਮੇਲ, ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਦਿ ਸਭ ਧੰਧੇ ਤੇ ਸਰਲ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਸੰਨਿਖਾ
 ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ਦੀ ਸਰਲ ਸ਼ੈਲੀ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ
 ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ
 ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ :-

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿਫਟੀਕੋਟਰ ਹੁੰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਚਤਰ
 ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਚਤਰ ਨਿਖਾਰੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ
 ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਬੀਜ ਬੇਵੇਂ ਨਾ ਮਾਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਰਿਖਾ
 ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮੰਤਵ ਤੋਂ ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ
 ਸਕਦਾ । ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਡਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੋ ਹੀ
 ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਪਣੇ
 ਸਾਹਿਤ ਵੇਰ ਜੋ ਡਿਫਟੀਕੋਟਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ।

---

1. ਯਸਮ ਪਾਠ ਸਿੰਘ : ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ : ਪੰਨਾ 65 - 66

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਥੀਸ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਥਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਥਾਪਣੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਉਪਜਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਵਾਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਘੜਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਪਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਉਪਜਦਾ ਹੋਵੇ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਲਈ ਥਾਪਣੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਠੀਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਭਾਵ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਥਾਪ ਮੁਹਾਰੇ ਸੁਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਥਾਪਣੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਥਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਹੇ ਬੀਜ ਕੌਨ ਚੀਜ਼ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਪੀਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਬੈਠੀਓ
ਸਿੰਘਣੀਓ ! ਫਰੀਬ ਤੇ ਥਾਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਓ ਧੀਓ ਭੈਣੇ ਤੇ ਮਾਣੇ !
ਫਰਾ ਥਾਪਣੇ ਵਡੇਰੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵੱਠ ਦੇਖੋ ! ਕਿੰਨਾ
ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਿਚ ਹਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੀ । ਜਲ ਜੇਥੇ ਵਿਚ
ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਥਾਪਣੇ ਸੁਭਾ ਭੁਣ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ । ਕਿਸ ਥਾਪਦਾ ਥਰੂ
ਬਿਪਦਾ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪੂਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ? ਫਰਾ
ਥਾਪਣੀ ਵੱਠ ਭੰਡੇ ਤੇ ਵੇਖੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਥਾਪਾ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋ
ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ । ਥਾਪਣੇ ਪ੍ਰਮੋਦਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿਖਾਭ ਕੇ ਪੱਥਰਾਂ
ਫਿੱਕਾ, ਠਾਕਰਾ, ਮਝੀਆਂ ਤੇ ਪੀਠਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦਿਆਂ ਹੋ । ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ
ਗਵਿਰਨ ਹੋ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਖਿਰ ਭੁਨਦਿਆਂ ਥਾਪ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ
ਥਾਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਂਦਿਆਂ ਹੋ ।”¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਭੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਏਨਾ ਕਾਵਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਥਾਪਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ :

ਕੀਰਤਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਹਾ, ਸੁਰ, ਤਾਰ ਸਜਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ
ਨੂੰ ਮਨ ਤੋਂ ਭੁੰਕ ਕੇ ਰਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਡਿਊਂਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਨਿਰ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ
ਉਡਦੀ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।”²

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 107

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਥਾਪਣਾ ਟੈਕਸਟ ਸੋਸਾਇਟੀ : ਟੈਕਸਟ ਨੰ. 84, ਸੰਨ 1989

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਠ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਾਰਕ ਹੈ। ਖੋਜ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਕ ਸੰਕੋਚਮਈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਿਤ ਰਾਹੀਂ ਬਾਬ ਨੇ ਵਿਰਾਸਤ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਾਬ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਪੌਧਰੀ, ਸੰਤੋਸ਼ ਅਤੇ ਨਿਬਾਇ ਸ਼ੈਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਜਮ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤਕ ਨੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਬਾਬ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਬਦਲਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਬਾਬ ਬਾਬਤੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਚਕਤਾ ਅਤੇ ਨੀਰਸਪਣ ਤੋਂ ਰੂਹ ਕਰਨਾ ਬਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਸਾਈ ਦੇ ਵੀਰ ਬੇਬੀਤ ਤੇ ਕੁਦਰਤਾਂ ਅਨੰਤ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬਾਜੀ ਬਜਿਯੀ ਖਿਲਵੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬੰਤ ਪਾਉਣਾ ਵੀ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਤੇ ਵੀਰ, ਕਿਤੇ ਤਮਾਸ਼ੇ, ਕਿਤੇ ਹਾਸੇ, ਕਿਤੇ ਰੋਣ ਤੇ ਕਿਤੇ ਵੈਣ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਡੀਆਂ ਫੁਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਜੋੜਾ ਰੋਕਾ ਨਾਠ ਰਿਹੇ ਵਿਖ ਗੁੰਡਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਜੋੜਾ ਛੱਡੀ ਛੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਲਦ ਪੁਰੀ ਦਮਾ ਖੋੜਿਆਂ ਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੈਣ ਪਾ ਪਾ ਵਿਲਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਖੀ ਹਿਰਦਾ ਠਰਿਕਾ ਹੋਇਆ ਅਨੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਹਿਰਦਾ ਸੋਨੀ ਨੇ ਸੋਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਗਿੱਠੇ ਰੋਹੇ ਵਾਰ ਸੁਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ ਮੁਕਤ ਮਾਹੀ ਦਾ ਵੀਸੇ ਕੋਈ ਰੋਵੇ ਤੇ ਤੋਈ ਹੋਸੀ। “ ਬਾਉਣ ਨਾਠ ਜਾਣ, ਜਮਣ ਨਾਠ ਮਹਨਾ, ਸੁੱਖ ਨਾਠ ਸੁੱਖ, ਠੰਢ ਨਾਠ ਤਾਜ, ਮਿਠਾਪ ਨਾਠ ਵਿਛੋੜਾ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁੱਚੇ ਭਲੇ ਬਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਹੀ ਦਵੀਦ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੀਜੇ ਜਲਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਸੁਖਾ ਨਾਠ ਪਰਚਣ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਤੋਂ ਬਾਬਰਨਾ ਇਹ ਬੇਖਬਰੀ ਹੈ। ਬਿਰਜਣਹਾਰ ਬਾਪਟੀ ਇਛਾ ਬਨੁਸਾਰ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਸੁ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਸੰਜੇ ਛੋੜ ਕੇ ਉਸ ਬੇਬੀਤ ਦੀ ਬੇਬੀਤ ਨੀਲਾ ਦਾ ਦੀਵਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਾ ਤੇ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਬਸਨ ਸੁਖ ਹੈ। “ 1

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 1

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਜਮ ਤੇ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਝੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੂਰੇ ਸਰੋਤ ਚਲੇ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਝੋਲੀ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਸੁਭਾਅੀ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਝੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੰਭੀਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਨੇ ਖੜੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਭੁਖਾਰਾ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਮਈ ਵਰਨਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨ ਕੇ ਇਕ ਰਮਣਕਾਰ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ,

“ ਜੇ ਰੁਝ ਪਸਾਰਾ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਸਾਥੇ ਨੰਦ ਵੇਖਦੇ ਚਲ, ਉਹ ਇਤਨਾ ਹੀ
ਠਹੀ ਤੇ ਨਾ ਇਹ ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਬੰਤਰ ਰੂਤ ਰੁਝ ਹੋਰ
ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੁ ਸਾਨੂੰ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀ ਏਦਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ
ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਚੋਖੇ ਹੀ ? ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਸਾਡਾ ਬੰਦਰਨਾ
ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਚਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਹੁੰਧ ਦਾ, ਮਾਨ
ਦਾ ਰੁਝ ਚਿਜ਼ੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ
ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਹੈ, ਇਹ ਝੂਠ ਹੈ । ਹੋਰ ਤੇ
ਹੋਰ ਬੀ ਹੈ ਤੇ ਬੰਸ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੰਖਾ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ
ਜਗਤ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬੰਧੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ
ਚਾਹੀਦੇ ਕਰਨੀ । ਥੋੜੇ ਨਾਚ ਨਾਚ ਕੀਤਿਆਂ, ਸਿਰ ਰੇਰਿਆਂ ਇਹ ਨਾਚ
ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਖਾਸ ਦੀ ਵਿਦਵਤ ਦੀ ਮੋਹਰ ਛਾਪੀ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਫਾਕਟ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਖਾਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸ ਰਸੀਆਂ ਖਾਪਣੇ ਤਾਅਦਾ ਉਛਲ ਪੁਰਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਖਾਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨੀ ਚੰਗੇ ਦੀ ਝੋਲੀ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਹੁਦਬਤ ਦੇ ਪਿਘਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁਦਬਤ ਦੇ ਸੁਰਿਰਥੇ

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 106

ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਠਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੀਤਾ ਵਿਖੇ ਵਿਸ਼ਨੁ
 ਦੇਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਨਾਥ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਮੁਕੀਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸਤਵਾਜ਼ ਇਕ ਮਨਮੋਹਣੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ
 ਖੋਖਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਖਾਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ
 ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਚਿੰਤਰ ਖੋਖਾ ਖੋਖੇ ਸਾਕਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ' ਕਨਕੀਧਰ
 ਚਮਤਕਾਰ ' ਵਿਚ ਐਮਰੂਟ ਪਰਬਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਸ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਇਕ ਹਿਮਾਚਲ ਧਾਰ ਤੇ ਠਾਨ ਲੰਗਦੀ ਤਿਬਤ ਦੇ ਹਿਮਾਈ ਪਹਾੜਾਂ
 ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਐਮਰੂਟ ਠਾਮੇ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ । ਸੱਤ ਚੋਟੀਆਂ ਸੋਤ ਰਹੀਆਂ
 ਹਨ, ਬੰਮਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਲੇਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰ
 ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਰਿਖਾ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈ ਜੇ, ਹੁਣ ਤੱਕ
 ਸੱਤ ਚੋਟੀਆਂ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਪਈਆਂ । ਉਧਰੋਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸੂਰਾ, ਇਧਰੋਂ
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਪੈਂਦੇ ਦਾ ਇਕ ਝੂਜੇ ਤੋਂ ਖਾਪਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਤਦਾ, ਸੂਰਤਦਾ
 ਸੂਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪੈਣਾ, ਇਹ ਚਰਚਨ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਮਕ ਦਾ ਠਰਾਰਾ ਖੋਖਾ
 ਖੋਖੇ ਬੰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਐਮਰੂਟ ਪਰਬਤ ਹੈ । "

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ
 ਬਹੁ - ਪੌਖੀ ਹੈ । ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚੋਂ ਠਾਨ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ । ਖਾਸ
 ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਚੀਆਂ ਕਈਆਂ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਚਤਰ ਸੰਕੋਚਮਈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਮਈ
 ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪੌਣਾ ਵੱਡੇ ਨਿਰੋਲ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਾਹੀਂ ਖਾਸ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਸਪਸ਼ਟ
 ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਸ਼ੈਲੀ ਪੌਧਰੀ, ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੁਣ
 ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਚੀਆਂ ਕਈ ਨਿਰੋਲ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਮਈ ਵਚਤਰ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦੇਖੋ ।

" ਬੰਦਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਠੇ ਠੇ 1810 ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਜੋ ਕਰਨਾਮਾ
 ਹੋਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਰੂਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਿਖਿਆ ਸਾਹਿਤਕ
 ਤਬਾਹ ਹੋਇਆ । ਨਾਮਤਰਦੇ ਦੀ ਕਰਨਾਮ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਧੀਆਂ
 ਸਾਕਸ਼ੀਆਂ ਇਕ ਖਾਸ ਧੜ ਸੀ, ਜੋ ਜਿਹ ਠਾਨ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਕਨਕੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ : ਪੰਨਾ 486

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਡੁਫ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਾਇਦਾ ਹੋ ਰਿਖਾ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਨੱਭ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾ । ਇਹ ਇਕ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੁਚਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਡੁਫ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਇਸ ਖਰਸੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਠਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ, ਪਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਜਦ ਖਾਹਿਦ ਭਰਾ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਫੇਰੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੇਲੇ, ਕੋਈ ਨੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਇਹ ਮਿਸਲ ਸਾਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਲੋਂ ਰੁੱਝ ਕਰ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਖੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਸਾਂ ਹੀ ਭਰਾ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਨ । ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੱਭ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ । ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੌ ਸਾਖੀ ਭੰਨੀ ਤੋੜੀ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਖੀ ਨਾਵੇਂ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 120 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੰਨੀ ਤੋਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਾਖੀਆਂ ਦਸਾਂ ਭਰਾ ਦੋਸ਼ਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸੰਭਵ ਸਨ ।¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰੋਲ ਦਲੀਲ ਮਈ ਵਾਤਰਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੂਰੇ ਸਰਫ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟੁਕੜੇ ਅਤੇ ਚਮਤਕਾਰ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਾਖੀ ਜਾਂ ਕਲਪ ਰੂਪ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਨੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤਿਕ ਲਿਖਣ ਦੀ ਢੰਗ ਦੀ ਢੋਲੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਖਾਨ ਵਿੱਚ ਸਰਫਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ । ਬਿਖਾਨ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮ, ਸੋਧ ਤੇ ਸਜੋਕਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੂਣ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੋਸ਼ਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਭਾਈ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਂਦ ਬੰਨੇ ਹੀ ਟੋਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਤਰਾ ਕਿਰੀਕ ਅਮ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਵਾਦਨਾ ਤੇ ਸਰਫ ਬਲਾਉਣ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਖੰਭ ਦੀ ਵਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਕਲਬਨਾਂ ਦੀ ਪਾਣ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸਧਾਰਨ ਪਾਠਕ ਲਈ ਸੁਰਧਮਈ ਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਵਾਸੁ ਮੰਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਭੁਭ ਪੁਤਖ ਸੁਯਸ ਰੰਗਵਾਨੀ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾਸਾ ਵਾਹਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗਿਯਾ^{ਮਈ} ਵਾਹਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸਰਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭੁਰਖਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਤੇ ਵਿਅੰਗਿਯਾ ਰਚੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅੰਗਿਯਾਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਥਾਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਥਾਪ

" ..... ਭੁਰੂ ਜੀ ਭੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ : —

ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਬਾਤ ਜਿ ਥਾਪੇ ਕਹੁ ਨਾਠਕ ਰਿਖਾ ਕੀਜੇ
ਸਮੇਂ ਵਧੇ ਕਰਿ ਖੇਸਟੁ ਦੀਜੇ ਚਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵਾ ਕਰੀਜੇ ।

ਇਸ ਦੀ ਵਿਅੰਗਿਯਾ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਥਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ । " ਤੇ ਸਾਹਿਬ " ਨਾਠ ਹੈ ਨੇਹੂ, ਇਹ ਹੈ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰਥ । ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਪਰਾ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕੋਈ ਵਿਭੇਦ, ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਇਹ ਕੌਠ ਹੋ ਰਹੀ ਠਾ ਲੋਕੀਂ ਕੌਠ, ਪੜੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ " ਮੁੱਖ ਕੌਠ " ਹੁਣ ਉਸ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਹਤਾ ਕੌਠ, ਮਹਿਮਾ ਥਾ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਏਤਨਾ ਉਪਕਾਰ ਵੀ ਕਰੇ, ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੁਣ ਕੋਈ ਕਰਾ ਥਾ ਕੇ ਸੁਣਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬੈਠਾ ਸੁਕਰ ਮੀਠੀਏ ਕਿ ਥਾਪਣਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਏਦੀਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਧੜ ਨਾਠ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ । ਮਤਲਬ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁਣ ਜਾਣੀਏ । ਸੋਚੋ, ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਹੀ ਸੁਣਾਵੇ ਤਾਂ ਬੈਠਾ ਥਾਪਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਥਾਪੀ ਇਸ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਣੀਏ ਕਿ ਸਾਡਾ ਮਨ ਥਾਪ ਬਨੁਭਵ ਦੇ ਚਰਜੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਣ ਤਦ ਏਸੇ ਕਿ ਉਸ ਨਾਠ । ਨਿਜ ਦਾ ਪਿਥਾਰ । ਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਾਠ ਪਵੇ ? ਇਹ ਹੈ ਸਾਡਾ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਜ ਦਾ ਸਰਬੰਧ, ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਥਾਪੋ ? " ¹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਾਪੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਗੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਵਿਅੰਗਿਯਾ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦੀ ਵਿਅੰਗਿਯਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਵੀ ਥਾ ਚਿੱਟੀਚਿੱਟਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਅੰਗਿਯਾਮਈ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਥਾਪ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਥਾਮਈ ਅਤੇ ਰੋਚਕਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਣ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਕਿ ਥਾਪ ਥਾਪਣੀ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 185

ਸ਼ੈਲੀ ਨਈਂ ਬਹੁਤ ਥਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਅਪ ਭਾਵਾਂ ਵਰਤੇ ਕਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂਤ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਜਾਤਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤਮਕ ਵੀ । ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਾਂਗ ਅਨੰਤਰ ਵੀ ਸਿਰਜਣਮਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਂ ਤੇ ਅਨੰਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਵਾਚਤਲਪ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਅਪ ਦੀ ਵਾਚਤਲਪ ਸ਼ੈਲੀ ਨੀਂ ਨੀਂ ਨੈਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਅਪ ਦੀ ਕੋਠ ਬਾਤ ਵਾਚਤਰ ਵਿਚ ਧੰਦਾਰਬੀ ਰੰਗ ਭਰਨ ਅਤੇ ਠਾਟਕੀ ਖੰਭ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨਈਂ ਵੀ ਸਰਨ ਮੰਨੀ ਲਈ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਥੇ ਅਪ ਭਾਵਾਂ ਵਰਤੀ ਕਈ ਵਾਚਤਲਪ ਸ਼ੈਲੀ ਨੀਂ ਨੈਕਰਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਠਾਟਕੀ ਖੰਭ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਭਾਵਾਂ ਕੀਤੀ ਕਈ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਪਣੇ ਭਾਵੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ - ਸਿਰਜਣਮਈ, ਵਿਅੰਗਿਅਮਈ, ਬ੍ਰਿਤਾਂਤਿਕ, ਧੰਦਾਰਬੀ ਅੰਗਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਅਪ ਸਰਨ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਾਚਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਕਈ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਈ ਸੀ । ਅਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਾਚਤਰ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੀ ਪਰਤ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਮਾਰਗ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਅਪ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਜਾਂਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਪਣੀ ਸਥਾਪਿਤ ਤੋਂ ਅਣਚਿਨ ਹੋਏ ਜਾਂ ਕਿੰਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਅਪਣੇ ਅਪ ਨੂੰ ਟੁਕਾਣਾ ਚਾਹੇ, ਕਿਹਾ ਵੀ ਉਹ ਅਪਣੇ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਥਾਪਿਤ ਟੁਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕੋਲ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ

ਕੋਠ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਝੋਲੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹੈ । ਇਹ ਕੋਠ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਇੰਨਾ ਭੀ ਨਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਬੋਠ ਚਾਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਹੁ-ਬ-ਹੁ ਉਸ ਦੀ ਨਿਖਤ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਝੋਲੀ ਕਾਵਿਮਈ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਧ ਦੀ ਹਰ ਸਤਰ ਵਿੱਚ ਵਲਕਣਾਂ ਹੈ, ਜਲਬਾ ਹੈ, ਰਸ ਹੈ । ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਾਹਿਬਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ " ਦਿਨ ਪ੍ਰਧਾਨ " ਹੈ " ਹੁੰਧੀ ਨਹੀਂ "। ਦਿਨ ਦੋਖਾਂ ਕੋਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੋਟ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਾ ਕਏ ਹਨ । ਉਸ ਦੋਖਾਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ । " ਕਵਿਤਾ " ਨਿਬੰਧ ਵਿਚੋਂ ਨਿਬੰਧਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਝੋਲੀ ਦੀ ਕਾਵਿਮਈ ਨੁਹਾਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਖਾਧ ਨਿਖਦੇ ਹਨ, " ਕਵਿਤਾ " ਪਿਥਾਰ ਦਾ ਕੰਢਾ ਖਾਣ ਹੈ । ਬੰਦਰੀ ਸੌਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਸੁਰਨਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਨੀ ਦਾ ਚਟਕਣਾ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਹੌਰੀ ਲਬਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਬਣੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਰੰਗ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕੋਦ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਹਿਰ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਓਨ ਸੁਰਜ ਨੂੰ ਖਾਪਦੀਆਂ ਬਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪਰਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਕੋਦ ਬਣਾ ਉਡਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਬੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਵ ਦੀ ਹੋਦ ਵਿਚ ਬੰਨ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੰਕਰ ਬੰਨਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਫੰਕਰ ਦੇ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪ ਓਨਣ ਨਾਲ ਬੰਤ ਦੋਖਾਂ ਨਕਸ਼ਾਂ ਮਿਟ ਕੇ ਬਮਿਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਖੁਲਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਲਿਖਦੀਆਂ ਲੇਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।¹

ਉਪਰਲੇ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਖਾਧ ਵਾਰਤਕ ਝੋਲੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿਮਈ ਚੰਗੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਦਾ ਭੂਟ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਚਾਰ ਖਾਧ ਮੁਹਾਰੇ ਟੁਰੇ ਚਲੇ ਖਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਉਚੇਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਨਿਖਿਆ ਹੈ :

" ਖਿਅਲ ਸੇਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਖਾਧ ਮੁਹਾਰੇ ਹਿੰਦੇ ਬਜਾ ਵਾਰ ਉਡਦੀ
ਮਾਥ ਨਲੀ ਕਰਨਾਂ ਵਿਚ ਖਾਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਫੰਗ ਦੀ ਫਰਫਰਹਾਟ ਵਿਚ

---

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ : ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 32

ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਬੈਠੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਡੁਟ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਹੈ । ਥਾਪ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਕੋਠ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਉਹ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਹਿੰਦਾ ਬੇਖੇਤਰ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਖ ਰਖਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦਾ । ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਪਕੜਪੀਥਰ, ਕਾਠੀਦਾਸ, ਬਿਰਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਰਕਣਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਮ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਡਰ ਤੇ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਉਹ ਮਹਾਤਮਾ ਰਾਧੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਝੋਟ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ । ਥਾਪ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਅਤੇ ਡੇ ਤੋਂ ਥਾਪਣੇ ਵਿਚਲ ਪ੍ਰਕਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

“ ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਰਾਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਲਕੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੈਂਟ ਮਹਾਤਮਾ ਸੀ । ਬਰਫ਼ਾਤ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਮਹਾਤਮਾ ਰਾਧੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਪੇਰੀਬਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪੇਰੀਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਸ ਡੁਟ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹੈ ਅਰ ਵਾਠਾ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਆਣਾ ਪਾ ਕੇ ਥਾਪਣੇ ਬਾਠ ਬੰਬੇ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਪਸ਼ੂ ਬੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੋ ਇਹ ਕਥਨ ਮਹਾਤਮਾ ਰਾਧੀ ਦਾ ਸੌਫ਼ ਨਹੀਂ । ”²

ਕਿੰਨੇ ਚੋਰਦਾਸ ਅਤੇ ਸਿੰਧੇ ਸਾਢੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਧੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ, ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਪਕੜਪਾਤ ਦੇ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਬੈਠੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਕਠਾਤਮਕ ਬੈਠੀ ਦੇ ਚਰਚਣ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਥਾਪਣੇ ਦਿਨ ਦੀ ਕੋਠ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸੰਬੋਧਨਾਤਮਕ ਬੈਠੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਇਥੇ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਥਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖੁੰਢੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 2

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖੁੰਢੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 170

“ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਲੀਧੜ ਦੇ ਢਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋ । ”
 ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ, ਹਿੰਦ ਖਾਣ ਲੋੜੀ ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਤ ਖਲੋਤੇ ਰਿਧੀ ਬਖਾ
 ਨਾ ਖਾ ਜਾਵੋ । ਭੁਭੁ ਤੇਰੇ ਬਚਾਵਰ ਜੀ ਦੇ ਸਨੇਹੇ ਢੇਰੇ ਕਰਿਬਾ ਕਰੋ,
 ਇਹ ਜਨਮ ਬਹੁਤ ਦਿਹਾੜੇ ਠਹੀ ..... ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਦ ਰਖਣਾ
 ਬਕਲ ਦਾ ਫੇਨਾਓ, ਖਾਰਟ, ਤੇਮਲ ਹੁਠਰ, ਸਿਮਰਨ, ਬਰਸੀ ਹੁਠਰ
 ਖਿਨ੍ਹਾ ਨਸਤਕ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ । ”¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਉਸ
 ਦੀ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਚਰਚਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ
 ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਬੋਰ ਪਿਖਾਰੇ ਭੁਰ ਭੁਲਾਰੇ ਬਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੂਜੇ । ਬੋਰ ਬਕਾਸ਼
 ਹੁਠੀ ਦੀ ਰੂਜ ਹੁਠੀ । ਜੈਕਾਰਾ ਹੋ ਬਾ ! ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਕਾਨ ।
 ਕਲਕੀਆ ਵਾਲਾ ਬਾਪਾ, ਰੋਜਾ ਨਿਹਲ ਹੋਈਆ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਫਰ
 ਸਹੀਦੀ ਬੇਕੀਆ ਵਿਚ ਠਾਠਾ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉਡਾਨ ਰਹੇ ਹਨ । ”²

ਸਰਨ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਭੂਟ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨੇਪਰ ਬਾਪਤੀਆ
 ਚਰਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਕਸ਼ਾ ਬੱਖਾ ਬੰਨੇ
 ਹੁ - ਬ - ਹੁ ਬਾ ਜਾਵੇ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਭੂਟ ਹੀ
 ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਬੰਧ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਭੂਟ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਣ ਹੈ। ਜਦੋਂ
 ਬਾਪ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬੈਠ ਬੱਖਾ ਬੰਨੇ
 ਬਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਹੁਣ ਬਜ ਜਦ ਇਹ ਨਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਬਾਮ ਦਾ ਵੇਰਾ ਹੈ, ਮਹਿ
 ਬਾਪਣਾ ਤੇਜ ਫਟਾਕਾ ਦੇ ਕੇ ਹਟਿਆ ਹੈ । ਕਾਲੇ ਬੰਦਲ ਬਸਮਲ
 ਵਿਚ ਡਿਫ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਪੌਣਮ ਵੱਠ ਇੰਨੀ ਰੂੜੀ ਠਾਲੀ
 ਦੀ ਫਟਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬੱਖ ਵੇਖਕੇ ਹੋਰਲ ਹੈ ਕਿ ਝੁਲੀਆ ਵਿਚ ਕਿਸ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੜੇ ਝੁਲੀ ਦੇ ਹੜ ਬਾ ਕਏ । ਸੋਹਣੀ ਟੋਕਾਤ ਹੈ, ਨਹੀਂ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖਾਲਸਾ ਟੈਕਸਟ, ਟੈਕਸਟ ਨੰ : 84, 1989

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖਾਲਸਾ ਟੈਕਸਟ, ਟੈਕਸਟ ਨੰ : 86

ਏਕਾਤ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ ਹਨ । ਨਾਤੇ ਧੋਤੇ ਬ੍ਰਿਫ਼ ਕੋਈ ਕੋਈ ਇਉਂ ਖੜੇ
ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਖਾਪਣੇ ਬੋਤਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਖਨੇਕਾ
ਖਾਧ ਦੇ ਬੂਟੇ ਖਾਪਣੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਨਾ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਨ ਰਹੇ ਹਨ ।¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਵਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵੀ
ਖਾਪਣਾ ਹੀ ਨਿਵੇਕਨਾ ਰੰਗ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਨੂੰ ਫ੍ਰੈ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਖਵਸਰ ਮਿਲਿਆ,
ਉਸ ਨੇ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਫ੍ਰੈ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਿਖਾਇਆ ਕਰਦੇ
ਹੋਏ ਖਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਮੈਂ ਨਿਰੰਗਾ ਕੀ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀ ? ਪੱਥਰ ਕਿਥੇ ਤੇ ਹੀਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਦੇ ਤਾਜਾਂ ਵਿਚ ਨੌਰਣ ਵਾਲੇ ਕਿਥੇ ? ਉਹ ਮੈਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੀ ਨਾਲ
ਸਿੱਠੀ, ਸਰਨ, ਸਾਦਾ, ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਨਾ ਨਿਡ ਸਕਿਆ, ਸਦਾ ਖਾਪਣੇ
ਸੁਖ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖਜ਼ਾਨੀ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ । ਮੈਂ ਜੋ ਪਾਥ ਬੀ
ਬਰ ਕੇ ਰੋਣ ਦੀ ਬਰਸਾਂ ਸਦਾ ਉਹ ਸਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮਾਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ,
ਉਥੇ ਤਾਂ ਦਸਦਾ ਮਿਹਰਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹਨ ..... ।"²

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਨ ਲਈ
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿਚ
ਵੀ ਖਾਪ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹਨ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਠਾਹੇਰ ਚੀਖਾਂ ਰੰਗੀਆਂ ਰਨੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬਦਬੋਧਾਂ ਦੀ
ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਥਕਾਥਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਚੀਖਾਂ ਕੇਸਰ ਰਿਖਾਰੀਆਂ
ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾਏ, ਉਧਰ ਕੇਸਰ ਖਿੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਧਰ ਚੰਨ ਤੇ
ਤਲੇ ਠਹੇਰ ਦੀ ਪੇਂਠ ਤੇ ਰੁਹਰੂ, ਖਥਰੂ ਤੇ ਠੰਢੀ ਸਮਝ, ਤੇ ਉਦਾਈ
ਤੇ ਬੰਨੇ ਦਾ ਸੁਹਜ ਸੁਭਾ ਉਹੇ ਜਿਹਾ ਹੁੰਨਾ ਦੇ ਖਰੀਕਾਥ ਵਰਗੀ ਕੋਈ
ਨਸ਼ੀਲੀ ਮਟਕ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਚਾ ਬੋਕ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨੂੰ
ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪਿਥਾਰ ਜਿਥੇ ਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ
ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਿਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।"³

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਨੇਖ : ਪੰਨਾ 108

2. - ਉਹੀ -

3. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 11

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਤਰਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਚੜ੍ਹ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਜੋੜ
ਹਨ । ਸਾਨੂੰ ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਦੀ ਨੀਂਹੀ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ——— ਮਨ ਪਿਛੇ
ਫੁਰਦੇ ਜਾਣਾ, ਜਿਯਕ ਜਜਬੇ ਜਾਣ ਉਹਰ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਠੇ ਜਾਣਾ ਖਾਹਿ ਸਭ ਰੂਨੁ ਖਪ
ਦੀ ਵਾਤਰਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਯੋਜੀ ਤੇ ਸੁਨੱਖੀ ਹੋਂਦ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਗੀ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ । ਪਹਿਲਾ ਪੱਖ ਹੈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਯੋਜਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਹੈ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਬਖਸ਼ਾ
ਲੋਕੀਦਾ ਹੋਣਾ । ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਯੋਜਤਾ ਠਾਠ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਹੋਣ ਠਾਠ ਇਕ ਹੋਂਦ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ਪਾਠਕ
ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਠੇ ਠੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਠਕ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜਨ ਜਾਂ ਸੁਣਨ ਲਈ
ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਨਕਸ਼ਰ ਇਹ ਰੂਪ ਪਵੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਸ਼ਾ :-

ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਉਤਪਤਿਤਾ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ
ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਉਚਰਤਾ, ਸਰਲਤਾ, ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਸੰਜਮ ਖਾਧਾਰ
ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਖਾਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ
ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ
ਨੂੰ ਪੜਨ ਉਪਰੰਤ ਪਾਠਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖਾਪਣੇ ਭਾਵ, ਖਾਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ
ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਹੋਣ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਠ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਭਾਸ਼ਾ ਲਪਟ ਵਿਚੋਂ ਖਾਪਣਾ
ਸੁੰਚ ਹੀ ਇਸ ਪੇਂਣ ਦਾ ਸੁਨੇਖਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਖਾਪਣੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਸ ਲੋਕ ਨੂੰ
ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਖਾਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਨਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਠੇਠ ਤੇ
ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਰਣ ਲਈ ਉਪਕਾਧ

ਜਾਂ ਸਥਾਨਿਕ ਰੰਗ ਦੇ ਖਾਸਰ ਤੋਂ ਖੁਫ਼ਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਖਾਪ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਪੰਜਾਬੀ ਉਹੀ ਠੀਕ ਹੈ ਜੋ ਟਕਸਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰਲਾ ਨਹੀਂ । ”¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਯਜ਼ਾਨਾ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਲੇਖਕ ਤਾਂ ਬੜਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਖਾਪਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਟੋਰਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਦਵਾਨ ਖਾਪਣੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਕ “ ਕੁਮਲ ਭਾਸ਼ਾ ” ਜਾਣਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਖਾਸਮਰਬ ਨਾ ਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਯੇਨ ਵਿਚ ਖਾਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ । ਖਾਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਉਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਖਲਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ । ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਕੁਲੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਪਣੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਵੇਰਾ ਦੁਰਮਾਇਆ ਸੀ :

“ ਇਹ ਮਾਧਿਏ ਬੀਡ ਮੇਰੀਆਂ ਕਲਪਨਾ ਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਈ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਬਾਉਣੀ । ਇਹ ਬੀਡ ਮੇਨੂੰ ਮੇਰੇ ਖਾਦਰਬਰ ਕਰਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੀ । ਮੈਂ ਖਾਪਣੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਖਦਾ । ”²

ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਠੇਠ ਖਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤਣ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧੁਨ ਗੀਤਾ ਹੈ । ਸਕਲ ਖਤੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਮੈਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾਂ ਨੂੰ ਰਲੀ ਰਈ ? ਖਾਪ ਵਿਹਾਜੀ ਮਾਮਲੇ ਖਾਪੇ ਹੀ ਹੋਣ ਪਏ । ਹੋ ਦਇਆ ! ਤੂੰ ਕਸਾਇਟ ਹੋ ਭੁੰਗੀ । ਮੈਂ ਦਇਆ ਹੀ

1. ਪ੍ਰੋ. ਡੇਜ਼ਾ ਸਿੰਘ : ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਨਿਖਦੇ : ਪੰਨਾ 77

2. ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁਲੇਸ਼ਾਂ : ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜਮੇਲ ਤੇ ਰਚਨਾ (ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵੰਸ਼)

ਗੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਸੀ । ਉਣ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । .....

ਅਧ ਜਿੰਦ ਤੂੰ ਹੋ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਠਿਕਨ । ਉਹ ਫੇਰ ਡੇਬ ਖਾਇਆ,
ਮੈਂ ਕਈ । .....¹

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਾਢਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ।
ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਧਾਰਣ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇ । ਦੂਸਰਾ ਭਾਈ
ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੋਲੀ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਅਮ ਸਧਾਰਣ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ
ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭਾਈ
ਭੁਰਦਾਸ ਦੀ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਕੇਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਠਾਠ ਡੁਲਠਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਢਾ
ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਸਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਣ ਲਈ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ
ਠੇਠ ਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਉਥੇ ਮੁਹਾਵਰਾ ਵੀ ਅਪਣੇ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਸਾਢਾ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਢੇ
ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਅਮ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ । ”²

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਤਨ
ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਠੇਠ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
ਸਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਰਚੀਆਂ । ਇਹ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ
ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਰਚੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਸਧਾਰਣ ਤੇ ਸਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਸਕਣ ।
ਇਸ ਲਈ ਅਪ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਠੇਠ ਮੁਹਾਵਰਾ
ਵਰਤਣ ਤੇ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਫਾਇਦਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ
ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬੀਡਰੇਜੀ, ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ ਅਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਚ ਸੀ ।
ਪੇਂਡੂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਹਿਰ ਵੀ ਇਸ
ਵਿਚ ਡਿੱਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਆ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 2

2. ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ : ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ : ਪੰਨਾ 86

ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਪਾਸਿਥਾ ਤੋਂ ਚੋਣੀਠ ਲੇਖਕ ਵੀਰ ਇਸ ਪੇਂਡੂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨ ਦਾ ਸੁਭੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਬਤਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ:

“ ਭੁਭਟਾ : ਨਿਜ ਜੈਦਾ ਦੇ, ਬੋਤ ਮਰ ਜਾਗੇ ਤੇਰੀ ਮਾ ਜਾ ਤੇਰੇ ਹੋਣ
ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮਰ ਜਾਵਾ ਮੈ, ਬੈਸ ਉਮਰਾ ਵਿਚ ਮੇਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੈਲ ਦਿਖਾਇਆ।
ਹਈ : ਤੇਰਾ ਸੰਤਕਨਾਸ।”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇੜ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਥੇ ਲੇਖਕ ਜਿਸ ਕੋਲ ਵੱਠ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣੀਠ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਪ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਹਿਜੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਸੁਧਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਨਿਖਾਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੋਚਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੀ ਠੀਕ ਭੁਭਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

“ ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਰਹੀ ਫੁਫ ਨਾ ਪੋਹਿਥਾ, ਹਾਇ ਪਿਥਾਰੇ ਪੁਤ੍ਰ : ਇਹ
ਉਚੀਆਂ ਘਟੀਆਂ ਬਿਖੜੇ ਰਸਤੇ ਨਾ ਰੜ, ਖਾਪਣੇ ਖੰਭਰ ਵੜ ਕੇ
ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੂੰ ਧਿਆ ਨੇ। ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਤੇਰੀ ਜੀਵ ਹੈ, ਇਕ ਭਾਰੀ
ਪਰਬਤ ਸਿਧ ਤੇ ਪੈਣ ਦਾ ਭਰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਠ ! ਕੰਢਰ ਬਰੇਰਾ।”²

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ¹² ਜਿਥੜਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਖਾਸ ਖਜਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਕਟਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਟਾਉਣ ਲਈ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿਤ ਦੀ ਖਵਾਸਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਚਿਜੇ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 7

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਚਿਜੇ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 14

“ ਬੀਬੀ ਰਾਮਾ” ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੇ ਹੀਰੋਇਨ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ
 ਕੋਰ ਵੇਲੇ ਗਈ, ਤਦ ਬੰਦਰ ਖਾਲੀ ਪਾਇਆ ਪੀਘੀ ਉਡ ਗਿਆ, ਪਿੰਜਰਾ
 ਸੌਖਣਾ । ਕੀ ਕਰਦੀ ? ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜਦ
 ਮਰਦਾਣੇ ਕਪੜੇ ਨਾ ਹੋਏ ਤਦ ਚਿਨ੍ਹ ਨੂੰ ਘਟ ਪਈ । ਬੱਖਾ ਬੰਦੇ ਹਨੇਰਾ
 ਘਾ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਉਠੇ ਵਾਰ ਉਡ ਖਲੋਤੀ ਅਤੇ ਲਿਖਾ ਨੂੰ ਵੇਰਵੇ ਦੇ ਕੇ
 ਧੜਾ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ ।”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ
 ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ
 ਕਹਿਣ ਵਾਂਗ ਚਲਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਬਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਹੋਣ
 ਕਰਕੇ ਹੀ ਖਾਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਡੁਹਰਾਉ ਕਰਕੇ ਕੇਹੜੇ ਤੋਂ ਬਚੀ ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਠੇਠ ਤੇ ਸੁੱਧ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ
 ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ
 ਠਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੜੀ
 ਡੁਕਵੀਂ ਅਤੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ‘ ਬਹੁਤੇ ਨੂੰ
 ਬੇੜੇ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ‘ ਸੰਜਮਤਾ ਵਾਲਾ ਡੁੱਬ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਖਾਸ ਉਚੇਰ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ
 ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਖਾਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਧੋਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਥਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਤਿਆ
 ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਮੁਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਆਪਦੇ ਹਨ ।

ਠੇਠ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੇ ਠਾਠ ਠਾਠ ਪੰਜਾਬੀ ਖਾਪਾਉਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ
 ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਤੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ
 ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

“ ਨੌਰਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉੱਡ ਕੇਹਾ ? ਮਾਤਾ ਜੀ ! (ਲੀਮਾ ਹਾਥੁਕਾ ਨੇ ਕੇ)

ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇਹਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਕੀਆ ਵਲੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਘਰ

---

1. ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 49

ਕਰ ਰਈ ਹੈ । ਓਹੋ ਓਹੋ ਕਿਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸਮਾ ਡਿਕਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੇਨੂੰ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇਜ਼ੀਓਂ ਵਿਚਾਰਾ
ਹਰ ਪੱਤੇ, ਹਰ ਫੁੱਲ, ਹਰ ਫੰਗ ਵਿਚੋਂ ਚਮਕਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੇਨੂੰ
ਬਾਪਣੀ ਵੇਲੇ ਖਿਚਦਾ ਹੈ ।¹

ਜਿਹੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਬਰੇ, ਸ਼ਬਦ, ਬਖੋਲਾਂ ਦਮਾ ਬਣੇਗੇ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਭਾਈ
ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਮਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਡੁਆਰਾ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੀਤੀ ਸੁਫਲੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਰਨਤਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਗੀਤਾਂ ਜਾਂ ਸਰਦਾਂ ।

ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਬਰਨਾ ਕੁਝ ਉਸ ਦੀ ਗੀਤੀ ਸ਼ਬਦ ਵੇਲੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ
ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ । ਵਾਰਤਕ ਠੇਢ ਕੋਲ ਬਾਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ
ਦੀ ਸਤ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ
ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਾਰ, ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਮੂਲ ਤੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ
ਦੇ ਬਾਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਬੀਠੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਹੱਤ ਉਸਰਦਾ ਹੈ ।"²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਮੇਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਨਾ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਡੁਆਰਾ ਲਿਖਤ ਦਾ ਕਨਾ ਮੰਦਰ
ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਕਨਾਕਾਰ ਠੇਢ ਦੀ ਬਲਵਾਨਗੀ ਦੀ
ਪਰਖ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤੁਕਵੀਂ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ
ਸਮਰਥੀ ਨਾਠ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਮੰਦਰ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਪਣੀ
ਕਨਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।"³

ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਠੇਢ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
ਕੀਤੀ ਹੈ । ਜਿੰਨੇਕਾਂ ਠੇਢ ਕਥਾਵਾਂ, ਰਵਾਇਤਾਂ, ਬਖੋਲਾਂ ਤੇ ਬਖਾਣੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਮਾ
ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਠੇਢ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹੋਣ ।

1. ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ : ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 10

2. ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ : ਅਭਿਨੰਦਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ : ਪੰਨਾ 92

3. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਮੇਲ : ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ : ਪੰਨਾ 225

ਘਪ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲੀਂ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਖਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਤੇ ਹੋਰਲੀ, ਕਿਤੇ ਕਰੁਣਾ
ਥਤੇ ਕਿਤੇ ਹਾਸ ਚਿੰਤਾ ਖਵਸਸਾ ਨੂੰ ਦੋਸਣ ਵਿਚ ਕਮਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ
ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਚਲਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਇਕ ਬੰਨ ਤਰਾਸ਼ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ । ਇਕ
ਜੁਆਰਾਈ ਦੀ ਮਾਂ ਜਦੋਂ ਬੱਡੀ ਹੋਈ ਘਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਉਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੀ ^੩, ਤਾਂ ਭਾਈ
ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਰਨਤਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ :

“ ਬੋਤਰਿਖਾ, ਏਵੇਂ ਜਾਣਿਖਾ, ਨਿਜ ਨਾ ਹੋਇਖਾ ਨਾ ਮੁਰਾਦਾ, ਘਪਣੀ
ਉਮਰ ਵੇਨ ਤਾਂ ਵੇਖ, ਪਿਉ ਢਾਢੇ ਦੀ ਧੌਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਤਾਂ ਸੋਚ । ਜੰਦਰਿਖਾ
ਜੀਮਰਿਖਾ ਦੀ ਇਹ ਕਰਤੂਤਾਂ ਸੋਚਣ ਲੋਕਾਂ ਤਾਂ ਬਸ ਸਾਰਾਂ ਟੱਬਰ ਤਰ
ਕਿਖਾ ਤੇ ਨਾਵਾਂ ਚੰਗੇ ਰੋਸਣ ਹੋ ਕਿਖਾ । (ਬੜੇ ਹੁੰਸੇ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਠਾਨ)
ਓਰਫ ਸੈਣਾਂ ਭਰਿਖਾ ਦੀ ਬੋਨਾਰ ਏਹ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਕੇਰਾ
ਫੁਲਨਿ ਪੇਚਾ ਹੋਇਖਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਨਸੀਬ ਸਭ ਰਣੇ, ਖਸੀ ਸਾਡਾ
ਬੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨੱਕ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਾਏ, ਹਏ ਵੇ ਤੇਰੀ ਸਤਿਕਾ ਮਾਰੀ ਜਾਏ ।
ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਥੀਏ ਦੀ ਪਟਾਕ ਲਗਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਇਹ
ਦੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ — ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਹੋਣ ਠਾਨੋ ਚੰਗੇ ਪਰ
ਮੈਂ ਬੈਥੀ ਘਰ ਬੋਨਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਮੇਨੂੰ ਸਮੇਟ ਲਵੇ ।
ਇਸ ਚਟਾਕ ਪਟਾਕ ਦੀ ਖਵਸ ਨਾਲ ਜੋ ਫੁਫ ਰੋਣ ਦੀ ਸੁਰ ਉਚੀ ਹੋਈ
ਤਾਂ ਸਾਧਮਣੇ ਵਾਲੇ ਬੁਧਾਏ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਾਬੂ ਜਿਹੇ ਦੀ ਬਕਲ, ਪਰ ਸਿਰ
ਤੇ ਫੁਹਰੀ ਲਾਜਾਵ, ਦਾੜੀ ਸਿੰਧੀ, ਤੇਕ ਕਣੇਹਰਾ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਠਪ ਠਪ
ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੋਨਾ ਉਤਰੇ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁੰਤੇ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ
ਰਕ ਕੇ ਫੁਫਾ ਲਿਖਾ ਤੇ ਪੁਡਿਕਾ, ਤੂੰ ਤੇ ਬੜੀ ਸਮਝ ਤੇ ਬਕਲ ਵਾਲੀ
ਸਾਡੇ ਚਰਾ ਧਾਰਜ ਕਰ, ਕੌਨ ਤਾਂ ਦੋਸ ਭਈ ਕੀ ਹੋਇਖਾ ਕਿ ਏਵੇਂ ਹੀ
ਬਾਲਕ ਢਾਂਚਾ ਕੌਨਾਂ ਚੰਡ ਬੋਤੀਆਂ ? ਬੰਢੇ ਮਾਰਿਖਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਏ, ਸਭੋ
ਜਿਏ ਪੈ ਜਾਏ ਹਨ । ਬੰਡੇ ਉਸ ਤ੍ਰਮੇਤ, ਬੜੀ ਹੁੰਸੇ ਨਾਲ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ
ਹੋਈ ਨੇ ਖਾਖਿਖਾ, ‘ ਕੌਨ ਕੀ ਦੋਸ ? ਮਿੱਟੀ ਕਿ ਖੋਹ ? ਇਸ ਭੜੇ
ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੰਬ ਦੀ ਮਾਰ ਵੰਗ ਰਈ ਹੈ, ਚੰਦ੍ਰੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੇਨ ਤਾਂ ਵੇਖੋ, ਲੀਰ

ਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿਧਰ ਵਹਿੰਦੇ ਫੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਘਰ ਠਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਚੰਦਰੀ
ਸੰਕਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਸਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਭਲੇ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਦਿਲ ਫੁੱਫ ਫੌਰਣ
ਨੌਕ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਦੇ ਬੱਖਾ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਡਰ ਰਹੇ ਤੇ
ਕਹਿੰਦੀ ਫੁੱਫ ਰਈ।¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰਲੀ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਪ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿੰਨੀ
ਨੇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਬਾਪ ਭਾਸ਼ਾ ਰਚੀ ਰਈ ਹਰ ਇਕ ਰਚਣਾ ਸਿੱਖੇ ਬੰਦ ਬੋਲੀ ਵਿਚ
ਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਭਾਸ਼ਾ ਰਚੀਆਂ ਰਈਆਂ ਰਚਣਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਵਿਚ
ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪਟੀਆਂ ਰਚਣਾ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਨੇਕ ਕਥਾਵਾਂ, ਰਵਾਇਤਾਂ, ਬਖਾਉਤਾਂ, ਬਖਾਣਾਂ
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਚੀਆਂ ਰਚਣਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇਪਰ ਚੀਆਂ ਰਚਣਾ
ਵਿਚ ਹੋਣ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਪ ਭਾਸ਼ਾ ਰਚੀ ਰਈ ਹਰ ਇਕ ਰਚਣਾ ਸਿੱਖੇ-
ਬੰਦ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਠਾਠ ਜੁਝਣ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼
ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਨੇਪਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੇਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਬਨ੍ਹਣ ਕੀਤੀ ਰਈ ਸ਼ਬਦ
ਹੋਣ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਰਚਣਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਰਚਣਾ ਵਿਚ ਕੀਤੀ
ਰਈ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣ ਨੇਪਰ ਦੇ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਬਨ੍ਹਣ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਰਚਣਾ ਦਾ ਸਰੂਪ
ਕੁਝੋਂ, ਕਰੂਪ ਅਤੇ ਉਰਕ ਭੁੰਗਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਣ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰਟਾਂ
ਨਿਅਉਣ ਦਾ ਨੇਪਰ ਕੋਠ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਹੋਣ
ਵੀ ਇਕ ਕਰਮਾਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਨੇਪਰ ਵਿਚ ਠਹੀਂ ਬਾ ਸਕਦੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਕਰਮਾਤ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀਤੀ ਰਈ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚ ਬਨ੍ਹਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ
ਸਥਾਪਾ ਹੋਰ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸਖਤ ਮਿਥਨਤ ਅਤੇ
ਕਠਿਨ ਤਪੱਸਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਠਹੇਂਦਰ ਵੀ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਟ੍ਰੇਡ ਨੰ. 85, 1998

ਹੋਇਆ ਨਿਖਰਾ ਹੈ :

“ ਠੇਪਰ ਲਈ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਬਨ੍ਹੂਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਖੜਾ ਕਠਿਨ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਬਨ੍ਹੂਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਸਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਠਾਠ ਫੀਮ ਬਨ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਨ੍ਹੂਨ ਸ਼ਬਦ ਇਕੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।”¹

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਰਮਾਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਠ ਨਿਖੇੜਾ ਠਾਠਾ ਤੋਂ ਭਲੀ - ਭਾਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਬਾਪ ਸੀਸਾ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦਾ ਕਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੁਧ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਬਾਪ ਬਨ੍ਹੂਨ :

“ ਸਾਧੋ ਦੇ ਚੰਗੇ ਬੇਬੀਤ ਬਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਨ੍ਹੀਤ ਬਨ । ਸੀਸਾ ਦੀ ਬਾਜੀ ਬੇਸੀ ਬਿਨ੍ਹਵੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਬੀਤ ਪਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ । ਕਿਤੇ ਚੰਗੇ ਕਿਤੇ ਭਾਜੀ, ਕਿਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕਿਤੇ ਹਾਜੀ, ਕਿਤੇ ਚੋਟ ਕਿਤੇ ਵੇਟ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਦੀਆਂ ਵਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਜੋਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਗਿਏ ਵਿਚ ਬੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਥੇ ਜਿਹਾ ਜੋਗੀ ਭਾਤੀ ਪਿਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ।”²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੀਆਂ ਕਰਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਠੇਠ ਵੱਖਣ ਦਾ ਭੂਜਾ ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਭੂਜੀਆਂ ਭਾਜੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਵੱਖਿਆ ਜਾਵੇ । ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਠੇਠ ਵੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਠੇਠ ਵੱਖਣ ਦਾ ਭੂਜਾ ਸਾਧਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੇਜੀ, ਭਾਜੀ, ਸੀਸਾ, ਬਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਬਾਦ ਸਾਧਨ ਦੇ ਭਾਜੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਣਾਓਂ ਬਸਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਵੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ।”³

1. ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ : ਪਸ਼ਚਾਤਮ ਰਾਗਿ ਸ਼ਬਦਰਤੀ ਦੀ ਪਰੀਖਾ ; ਪੰਨਾ 228

2. ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ : ਬਾਪਾ ਨੋਧ ਸਿੰਘ ; ਪੰਨਾ 1

3. ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ : ਸਾਧਿਤ ਲਰਬਨ ; ਪੰਨਾ 33 - 34

ਇਸ ਫਲ ਲਈ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਣੇ ਹੀ ਲੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਸਰਮੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੁਸਰਮੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਘੋਸ਼ਣਾਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਣ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਰਦਾਉ ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤਹਿਜੀਬ ਦੀ ਇਕ ਸੋ ਸਾਫ਼ ਪੁਰਾਣੀ ਬੋਲੀ ਸੀ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਰਦੂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਭੂਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੇਖਕ ਸਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਣੇਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਹਨ । ਸ਼ਬਦ ਬਣੇਰਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਸ਼ਬਦ ਵਿਤਰਮਈ, ਭਾਤੁਕ ਅਤੇ ਸੁਭਾਉ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੂਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਭੂਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਬਣੇਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਸੁਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਭੂਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ :-

ਜਿਵੇਂ :- ਭਉ, ਭਰਤਾ, ਅਰੀਮ, ਅਰੂਪ, ਚੰਨ ਚਤਕੇ, ਬੰਤਰ ਫੂਤ ਆਦਿ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਬੇ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅਪਣੇ ਤਾਂ ਅਪਣੀ ਸਾਥੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਅਤਿ ਤਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਅਪਣੇ ਵਰਤੇ ਹਨ ।

ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :-

ਤਤਸਮ : ਮੂਰਤੀਮਾਨ, ਸਤਿਸਰੂਪ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ, ਸਤਿਗੁਰ, ਪਰਵਾਨ, ਬਿਨਸਿਆ ।

ਤਦਰਵ : ਸ਼ੁਕਤਾ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਸਤਸਤਾ, ਉਪਾਧ

ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਾ' ਫਾਰਸੀ ਵਿਖੇ ਵੀ ਬਾਪਨੇ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਰਵ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ :- ਬਚਨ, ਇਨਾਹੀ, ਸਰਬਾਬ, ਬਨੁਤਾ, ਸੁਬਾਰਬ, ਜਨਬੇ, ਬਰਬ ਇਨਾਹੀ, ਰੁਬਾਬ ਬਾਇ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਰ੍ਹੂ ਠਾਠਕ ਕਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਰਾਹੀਂ ਠਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਥੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਬਾਪ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਪ ਦੇ ਵਿਖੇ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜਿਥਾਦਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਠਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ :

ਕਰਦੇ ਦਿਹੀਂ ਕਿੰਡ ਕੁਸਾਰਸਾ, ਹਾਠੇ ਕਿਥੋਂ ਭਰਸਾ, ਟੰਬਰ ਕਿਥੋਂ ਖਾਜੀ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ :- ਮਠਾਉਨ, ਠਾਘਨਤੇ, ਖੁਦਾ ਬਾਇ ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਬਣਾਉਣੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਲਾਭਦਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਮਾਜ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਵੱਖਣ ਵਾਲੇ ਫੈਲਾ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕਈ ਸਮਾਜ ਨਾ ਤਾਂ ਦੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹੋਣ, ਨਾ ਹੀ ਥੋੜੇ ਬਰਬਰੀਟ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਏਸੀ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਸਮਾਜ ਬਣਾਏ ਜਾਣ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਪਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਉਤਮ ਕਨਾਕਾਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ :- ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ, ਪੂਜਾ, ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਨ - ਬਪਸ਼ਰਨ ਬਾਇ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਥੇ ਠਹਿੰਦੀ ਬਰਬ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਹਨ ਕਈ ਦਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰਿਖਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ " ਹਰਥਾਨ " ।

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਉਨਤਾਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਈ ਵਾਰ ਬਣਤਰ, ਪੈਰਾ ਵੰਡ, ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਅਪਣਾ ਸਿਖਰਾ ਡੁਹਾਈ ਪਈ ਹੈ।

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਬਣਤਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ, ਸਰਨ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਵਾਚਤਕ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਰੂਪ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਾਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਸਰਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜੋ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧੇ ਤੇ ਸੁਖੇਨ ਵੀਰ ਠਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਣ, ਦੂਜਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਆ ਸਕਣ। ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵਾਰ ਵਾਚਤਕ ਵਿਚ ਰਤੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੋਭ ਕਾਰਜ ਦਰਸਾਉਣ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਨਈ ਬਹੁਤ ਹੋਰ ਤੌਰ ਉੱਚਿਤ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਨੀ ਵਾਰ ਨਿਖਤ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਭਾਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ।”¹

ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਹਰਬਰਟ ਰੀਡ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨੀ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰੂਪ ਰਿਖਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਛੋਟੇ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਹਾਉ, ਰਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਵਧੀ ਰੂਪ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।” ਨੀ ਵਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।”²

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਵਾਰ ਛੋਟੇ, ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਕੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠੇ ਠੰਡਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਨਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸਾਥ ਹੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਸਾਰੀ ਕੰਨ ਸਮਝ ਆ ਸਕੇ,

1. ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ : ਵਾਚਤਕ ਤੇ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ 40

“ Other things being equal, a series of short sentences will convey of an impression speed and are therefore suited to the narration of action or historical events whilest longer sentence give an air of solemnity and deliberation to writers.”

2. Herbert Read : English Prose style : P-35

ਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸੁਹਜ ਸੁਖਾਵੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ । ਲੰਬੇ ਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੀ ਸਾਂਝ ਬੋਧੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੰਬੇ ਵਾਰ ਅਕਸਰ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਪਸ਼ਟ ਲੇਖਕ ਤਾਂ ਲੰਬੇ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਾਂਝ ਹੀ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੰਬੇ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਬਿਖਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਾਠਕ ਤੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਛੋਟੇ ਵਾਰ ਲਿਖਣੇ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਲਈ ਅਖਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਿਵੇਂ ਅਯਤਨ ਥੇ ਅਨਾਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਲਿਖਕ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸੁਝੰਨੇ ਵਾਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਉਧਰ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੱਧ ਕਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।¹

ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਧੌਂਸ ਦੀ ਸਫਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਓ ਅਪ ਨੇ ਅਮ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਛੋਟੀ ਵੀ ਲਿਖਤ ਲਗਾਤਾਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਸਗੋਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਪੈਰਾ ਵੰਡ ਵਾਸਤਵ ਰਚਨਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਰਣ ਇਕਾਈ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਲਬਰਟ ਵੀਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਹਰ ਇਕ ਪੈਰਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਪੂਰਣ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।"² ਡਾ. ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਵਧੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਜੇ ਭਾਵ ਲੰਬਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।"³

ਜਿਵੇਂ ਤੌਰ ਤਾਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਖਣੇ ਨਿਰੀਖਣ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਪੈਰਾ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਅਪ ਦੀ ਵਾਸਤਵ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਠਵਾਂ ਅਖਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਪੈਰਾ ਵੀ ਠਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਾਰ ਨਾਂ ਤਾਂ ਲੰਬੇ ਲੰਬੇ ਪੈਰਾ ਬਣਾਏ ਹਨ ਅਤੇ

"The paragraph is indeed the first complete and independent unit of phrase rhythm. The sentence has rhythm, but as we perfectly rhythmical is not perfect phrase."

1. Herbert Read : English Prose Style : P-59

2. -do- : P-52

3. ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਘ : ਵਾਸਤਵ ਰਚਨਾ : ਪੰਨਾ 98

ਠਾ ਹੀ ਉਸ ਵਾਂਗ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਥਾਉਂਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਪੇਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ।

ਪੇਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡ ਵਾਂਗ ਨਿਖਤ ਵਿਚ ਵਿਧਰਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਜੇ ਡਬ ਦੀ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਉਨੀ ਵੇਰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੁਕਵੇਂ ਵਿਧਰਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਚਰਚਰਟ ਵੀਡ ਨੇ ਵੀ ਵਿਧਰਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਰਥ ਮੰਨੇ ਹਨ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਨਿਖਤਾ ਹੈ :

" ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚ ਜਟਿਲਤਾ ਥਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਵਿਧਰਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀਹੀ ਉਨਏਵੇਂ ਭਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਬੰਟ ਤੇ ਬੰਟ ਬੰਦਰੇਜੀ ਵਾਰਤਕ ਨਿਖਤਾ ਵਿਚ ਵਿਧਰਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਿਧਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ।"¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਭੁਆਰਾ ਥਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਾਂਗਾਂ ਤੇ ਪੇਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸਰਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੂਰੀ ਭੁਕਵੀਂ, ਠੇਗੀਂਦੀ ਤੇ ਠੀਕ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ :

" ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਬੋਰਣਹਾਰੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਕਸ਼ਟ ਝੋਲਣੇ ਪਏ ਹਨ । ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦਿੱਤੀ, ਉਨਟਾਂ ਸਭੋਂ ਮੇਂ ਭੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਭਰੂ ਰੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬੰਨੇ ਕੀ ਸੁੰਧ ਦਿਖਾਵੀ ਕਿ ਬੰਮਿਤ ਫਰ ਕੇ ਮੈਂ ਰਿੰਨੀ ਕੁ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਕਨਕੀਵਾਲਾ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਜਦ ਪੁੱਛੇਰਾ ਪੁਰੀ ! ਕੀ ਭਨਾ ਕਰਕੇ ਆਈ ਹੈ ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਮਨ ਕੀ ਉਤਰ ਦੇਵੇਰਾ ? "²

" The sentence increase in complexity the use of punctuation at least there mention of punctuation on have been use in English prose structure respiration and rhythm."

1. Herbert Read : English prose style : P-45

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 120

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ, ਮੁਹਾਵਰੇ, ਖਖਾਣਾਂ, ਬੋਲੀ, ਧੌਕਾ ਵੰਡ ਖਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪੱਖੋਂ ਖਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਸਰਲ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਠੇਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜਿਖਾੜਾ ਠੇਕੇ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਭੁਖਾਰਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਸ ਭੁਖਾਰਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨੁਕ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਠਰਕ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਥਾਂ ਜਰਬੇ ਭੁਖਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਿਫ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਭੁਖਾਰਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਉਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਉਤੇ ਚਿਕ੍ਰ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਰਤਕ ਨਿਖਣ ਲਈ ਖਜੇ ਠਕਾਂ ਠਕਾਂ ਵਰਤਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਖਜੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਨਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਖਾਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧਾਈਆਂ, ਪਰ ਰਿਫ ਵੀ ਖਜੇ ਤੌਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਧਰਮ ਦੀ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੋਰ ^{ਕਰਦਾ}। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮਝੋਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੋਰ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮਝੋਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ੋਰ ਵਿਚੋਂ ਸਰਨ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮੁਖ ਟਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਸਤੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਖੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪਈ ਲੀਰ ਨੂੰ ਟੋਪ ਕੇ ਨਵੇਂ ਲੀਰਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਨਤਾਈਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖਾਸ ਵੀ ਸਹੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਖਾਸ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਿਖਦੇ ਹਨ।

“ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਸੇ ਮਾਂ ਦੇ ਝੁੰਧ ਨਾਲ ਇਨੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖੀ । ਭੁਟ ਵੀ
ਪੰਡੀ ਦੇ ਕਈ ਬੱਖਰ ਸੇਨੂੰ ਲਿਖਣੇ ਨਹੀਂ ਬੋਏ । ”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਖਾਪ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ
ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਨਾਂ ਤਾਂ ਵਾਧਤਕ ਖਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਵਿਖਾਕਰਣਕ
ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬੜੇ ਮਾਣ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਨਵਾਬੀ ਕੈਦ ਕਹਿਕੇ ਨਿੰਦਦਾ
ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰੋਸਤਾ ਨੂੰ ਵੀ
ਤਿਕਾਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਂ ਉਹ ਕੇਂਦਰੀ ਬੋਲੀ ਬਣ ਸਕੀ ਹੈ ਖਤੇ ਨਾਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹੀ,
ਸਗੋਂ ਖਾਪ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਜੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਕ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ
ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਭੁਖਾਰਾ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ
ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਖਾਪ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖਾਪ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਟਾਉਣ ਲਈ ਠੀਕ
ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਤਾਂ ਖਾਪ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਵੀ ਰੁਕੇਜ਼ ਨਹੀਂ
ਕਰਦੇ । ਖਾਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਰਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ
ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਖਾਪ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜਿਖਾਵਾ ਭੁੰਮੇ ਸਨ । ਭੁਸਰਾਂ
ਖਾਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ । ਏਨਾਂ ਖਾਪ ਭੁਖਾਰਾ ਵਰਤੇ ਕਈ ਹੋਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਖਤੇ ਅਣਦਰਸ਼ਾਨੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੀ ਦਿੱਤੀ ਕਈ ਹੈ ।

ਬੰਦਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ : -

ਸੋਸਾਇਟੀ, ਸਰਕਲ, ਜਥੇਦਾਰੀ, ਡਾਇਨੇਮਿਕ, ਪੋਲੀਟੀਕਲ, ਜਲਿਅਸ,

ਸਪੇਸ, ਰਾਮਿਕ, ਬੈਬਲੀਓਟ, ਡਾਇਮੇਨਸ਼ਨ, ਰੋਮਾਟਿਕ, ਪੋਇਟਰੀ,

ਮੋਰਲ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਪੇਂਟਰ, ਨਿਟਰੇਫਰ, ਰਸੂਟੀ, ਬਾਇਦ ।

ਇਹ ਖਾਪਣੇ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਬੰਦਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ
ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਪਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ : ਭੁੰਨੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 6

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ, ਹਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਉਰਦੂ ਹਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :-

ਮਖਨੂਤ, ਸ਼ਿਰਕਾ, ਖਾਵਾਚਾਰ, ਹੀਰਾਨੀ, ਰਿਤਰਤ, ਕਾਇਦੇ, ਇਖਲਾਕ,
ਖਲਕਤ, ਸਿਧਟੀ ਹਿਲੋਰਾ ਆਦਿ।

ਉਰਦੂ ਹਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਂਗ ਅਪ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਵੀਰ ਵੀ
ਲਿਖਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਸ਼ਬਦ :-

ਮੇਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮੇਰੀ
ਤਿਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿਰੇ
ਨੈਰ ਦੀ ਥਾਂ ਨੈਰ
ਬੈਰ ਦੀ ਥਾਂ ਬੈਰ
ਤੋਂ ਦੀ ਥਾਂ ਥਾਂ
ਉਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਥਾਂ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ।
ਕਰੇਰਾ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰੇਸੀ ਆਦਿ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਖੜੇ ਕਠ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਜਰਾਂ ਦੀ
ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਨਿਖਾਇਕ ਹਨ । ਇਹ ਅਪ ਦੇ ਇਹ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਵੇਂ :-

ਬੰਬਤਾ, ਉਜੀਨਤਾ, ਮਧਾਵੀ, ਖਟਲਾਹਾ ਆਦਿ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਿਆਂ ਪਤਾ ਨਿਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ
ਸਪਸ਼ਟ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਵਾਕ ਬਣਤਰ :-

ਬੰਨੀ, ਸਰਲ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਵਾਚਤਕ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਾਕ ਦੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਸਰਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜੋ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧੇ ਤੇ ਸੁਧਿਕ ਵੰਗ ਠਾਠ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਣ, ਦੂਜਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਸਮਝ ਆ ਸਕਣ। ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੀਦਾ ਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਠਵਾਬੀ ਕੇਂਦਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰੌਂਦ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਿਆਕਰਣਕ ਨਿਸ਼ਯਾਂ ਤੇ ਕੇਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੇ ਨੀਯੰਤਰੀ ਅਤੇ ਹੁੰਦਵਾਦ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਚਤਕ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਉਪਾ ਨਿਰੰਤਰ ਨੀਯੰਤਰੀ ਵਾਕ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪ੍ਰਤਿ ਭਾਵਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨੀਯੰਤਰੀ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਇਥੇ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਪ੍ਰਤਿ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਜੇਹੜੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੇਰਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਥਾਂ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡਰ ਦੀ “ ਥਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿ “ ਦੀ ਖੁਦਕਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਠੰਗਦੇ, ਪਹਿਲਣ ਤੇ ਖਾਣ ਤੇ ਬਿੰਨੀ ਭੋਜਨ ਦਿਖਾ ਕੁਠਕਰਿਖਾ ਵਿਚ ਲਿ ਤੇ ਰਾਤ ਬਤੌਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡੂੰਘੇ, ਮਾਧਨ, ਪੀੜਾਂ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਣ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਠਾਠ, ਨਾ ਤੈਣ ਠਾਠ ਤੇ ਨਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਠਾਠ ਡੂੰਘੇ ਪਿਥਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਮਾਲ ਸਾਂਦਗੀ — ਜਿਹੜੀ ਸਭੇ ਪਿਥਾਰ ਠਾਠ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਪ੍ਰਾਣ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ — ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨੌਕ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਕੀ ਨੇਕੀ ਦੇ ਆਚਰਣ ਤੇ ਬਦੀ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦੇਰਾਂ ਥਾਂ ਖਾਨੀ ਨੇਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਨੀਯੰਤਰੀ ਵਾਕ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਏਨੇ ਨੀਯੰਤਰੀ ਵਾਕ ਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ। ਪਾਠਕ ਤਾਂ ਕੀ ਖੁਦ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤਿ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਕ ਕਿਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਥੇ

---

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 92 - 93

ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਵਾਕ - ਬਣਤਰ ਦੀ ਤਾਨ - ਜੁਗਤ ਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਈ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਤਾਨ - ਜੁਗਤ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਿਯਮਤ ਹੋ ਕੇ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਖਾਪ ਮੁਹਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਖਾਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਰੁਦਰਤ ਦੇ ਉਹ ਕਾਬਲ ਟੁਕੜੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਚੀਲਾ ਦੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਬਨਬਲ ਰੂਪ, ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਉਚਲਾ ਨੂੰ ਕੰਪਾਸਮਾਨ, ਸਤੋਰੁਣਾ, ਕਾਲੇ ਪਟੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਕੰਵਲ ਹੁੰਨ ਦੀ ਉਹ ਪ੍ਰਿਯੋਤ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ, ਉਹ ਪਦਮ ਦੇ ਹੁੰਨਾਂ ਦਾ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸਵਾਸ, ਕੰਵਲੀ ਕੰਨਸਾਂ ਦੇ ਕਵਾਰੀ ਪੁਸ਼ਪਾਂ ਉਹ ਪੁਨਸ ਪਿਛੇ ਜਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲ ਬਹਾਰੀ ਤੇ ਬੇਰੁਨਾਹ ਖੂਨ ਦੇ ਦਾਰ, ਵੀਰ ਵਰਿਖਮ ਪੁਸ਼ਪ ਦੇ ਖਾਪਣੀ ਸੁੰਦਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੇਰੀ ਬਝੂ, ਜੰਗ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਦਰਦ ਦੇ ਭਰ, ਮਿਸੀ ਵਡੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਚਹਿਣ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰਿਡੀ ਪੈਂਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਇਹ ਸਭ ਖਾਵਟਿਸਟ ਦੀ ਸੁਰਤ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਬੰਦਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਸਿਕ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਸੁਰਤ ਪਹਿਨੀ ਸੁਤੀ ਮਾਰ ਕੇ ਰਿਹ ਉਪਰ ਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਖਾਪਣੇ ਦਰਬਨ ਕਰਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਏ ਨਾਲ ਉਸ ਪਰ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦਾ ਰੂਪ ਡੁਪਿਖਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ”¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਵਾਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਖਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ । ਖਾਪਣੇ ਬਿਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਖਾਕਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਸਾਧਨ ਵਰਤੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਖਾਪ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪੌਖਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟਾਈਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਕਈ ਖੂਬੀਆਂ ਵੀ ਹਨ । ਬਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਉਤੇ ਕੁਝੀਆਂ ਦੀ ਕੋਊ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, “ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਪ ਪਾਈ ਕਿਰਤ ਹੈ । ”² “ ਮਿਤ੍ਰਵੀ ਇਕ ਰੁਦਰਤ -- ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਡੁਪੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਖਮਲ ਹੈ ” “ ਇਉਂ ਜਾਨ ਦੇ ਦੇਣਾ ਜਾਨ ਦੀ ਸਭ ਥੀਂ ਵੱਡੀ ਵੱਡਾ ਹੈ । ”⁴

-
1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਬੁੱਢੇ ਨੇਪ : ਪੰਨਾ 64
  2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 146
  3. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 156
  4. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 91

ਥਾਪਣੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵਾਲੀਆਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਠਾਠ ਬਿਖਾਠ ਵਿਚ ਕੁਸਤੀ ਲਿਖਾਉਣ ਦਾ ਧਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਥਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਬਾਹਰ ਬੰਦਰ ਕੀ ? ਬੰਦਰ ਰੁਫ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸਤ ਬਾਹਰ ਥਾ ਰਿਖਾ ਹੈ, ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੈ ਕਿਥੇ ? ਮਧੁ ਟੁੱਟੀ ਰਚਖਾ ਕਿਵੇਂ ਚਲੇ ? ਮਧੁ ਬਿਨ੍ਹਾ ਪਿਥਾਥ ਸੀਸਾਥ ਵਿਚ ਕਦ ਥਾ ਸਰਵਾ ਹੈ ? — ਸਾਥਾ ਮਧੁ ਕੀ ਤੇ ਬਹਿਸ ਟਿਠੇ ਉਥੇ ਮਧੁਥਨ ਤੇ ਕੀ ? ”¹

ਜਿਸੇ ਸਤਨ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਲਈ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਵਾਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਨੀਏ ਨੀਏ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਨੇਖਤ ਥਾਪ ਉਠਤ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਦਾ ਸਿਰਖ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਵਾਕ ਜਾਂ ਉਪਵਾਕ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਥਾਪਨੇ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਸਾਦਾ ਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਥਾਈਆਂ ਬਿਖਾਠ ਕੀਤੀਆਂ ਰਈਆਂ ਹਨ । ਬਜਿਥੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਇਹ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ :

“ ਪਿਥਾਥ ਬਿਨ੍ਹਾ ਸੇਵਾ ਸਿਰ ਦਰਦੀ ਤੇ ਬਜਾਵਟ ਹੈ । ”²

“ ਪਿਥਾਥ ਵਿਚ ਮੇਏ ਬੰਦਿਆ ਦੇ ਸਿਠੇ ਬਥਨ ਕਵਿਤਾ ਹਨ । ”³

“ ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਕੁਰ ਪਹੁੰਚੀ ਰੱਬ ਦੀ ਕਰਮਾਤ ਹੈ । ”⁴

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਹੁੰਧੀਆਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁੰਧ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਇਥੇ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

“ ਜੇ ਉਸ ਹੋਂਦ ਤੇ ਸਾਥ ਬਣੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੀ ਕਿਰਤ ਸਦਾ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਜਿਹਦਾ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਕੇਵਲ ਬਸ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਠਾਣ ਵਾਲਾ ਚਰਚਨ ਹੈ, ਤੇ ਕਨਾ ਕੋਥਨ ਬਾਹਟ, ਕਵਿਤਾ ਬਾਹਟ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਨੇਖ : ਪੰਨਾ 70

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 15

3. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 18

4. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 22

ਉਸ ਵਰਤਨ ਦੇ ਚਲਣਾ ਰੂਪ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਧ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਇਕ
ਬਣੇਲ ਸੁੱਚਾ ਕਿਰਤੀ ਸਦਾ ਕਸਬ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ
ਸਾਧ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਖਾਧ ਮੁਹਾਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ੧

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚਲੇ ਪੇਰੇ ਵੰਡ ਬਾਏ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਖਾਧ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਪੇਰੇ ਵੀ ਕਈ ਕਈ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪੇਰੇ ਕਈ
ਵਾਰ ਤਾਂ ਖਾਧ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਣਾ ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ ਪੰਨਿਆਂ ਤੱਕ ਟੇਕੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਜਿਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ :

" (ਕਵੀ ਚਿਤ) ਇਕ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਬਣੇਖਾ ਜਿਹਾ ਬਾਏ ਹੈ, ਸਰੀਰ
ਦੇ (ਜਾਮੇ - ਜਤ) ਥਾਂ ਹੋਰ ਬਦਲੂਤ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ
ਇਕ ਵਕਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ ਜੋ ਖਰਬ ਉਸ ਤੇ ਪੈਂਦੇ
ਹਨ, ਉਹ ਜਿਉਂਦੇ ਚਿਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹਾ
ਕੋਈ ਖਾਸ ਹੈ, ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਬੰਧ ਦੇ ਬੀਜ ਮਲੋਂ ਜਦ ਉਸ ਚਿਤ - ਸੁਖ
ਤੇ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਹ ਬਿਖ ਬਨ ਬਨ ਉਥੋਂ ਖਾਪਣੇ ਵਕਤ ਸਿਰ
ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖਰਬ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਖਸੀਂ ਚੌਸ ਖਾਏ ਹਾਂ, ਬਾਹਰ ਦੀ
ਬੁੱਠੀ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਰਮਤਕਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਛੁੱਕਾ ਇਸ ਚਿਤ ਵਿਚ
ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਹੱਪਣਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ
ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਧ ਮੁਹਾਰੀ ਨਿਖਾਰਦੀ ਤੇ ਭੁਟਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾ
ਤੇ ਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਵਿਚ ਸੁਰਜ ਦੀ ਚਿਟੀ ਰੋਲ਼ੀ ਨੂੰ ਸੌਂਤ ਰੰਗ
ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਸ਼ਰਤੀ ਹੈ । ਸਾਵਾ ਪੱਤਾ ਹੋਰ ਸਾਧੇ
ਰੰਗ ਖਾਪਣੇ ਬੰਦਰ ਜਲਬ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨੂੰ
ਖਾਪਣੇ ਥਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਚਿਉਂ ਹੀ ਠਲ, ਉਦਾ, ਭੁਠਾਈ
ਤੇ ਹੋਰ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸਾਧੀ ਸੁਹੱਪਣ ਪੱਤੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ
ਸਰੋਦ ਨੂਰ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਨਈਂ ਬੰਦਰਨੇ ਕਿਸਮੇ ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ । ਠੀਕ !
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵੀ ਚਿਤ ਵਿਚ ਸੁਹੱਪਣਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਤੇ
ਨਿਖਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ । ਜਦ ਕੋਈ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਕਵੀ ਚਿਤ ਦਾ
ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ, ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕਰ ਸਿੱਟਦਾ ਹੈ । ਇਹ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਬੁੱਢੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 144

ਹੈਸ ਵਿਚੋਂ ਵਰਨਾ ਕੋਈ ਭੁਟ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਜੋ ਬੰਦ ਨਟਰਦੇਖਾ,
 ਬਣਦਿਸਦੀਖਾ, ਬਾਪ ਮੁਹਾਰੀ ਬਣ ਰਹੀਖਾ ਤਸਵੀਖਾ ਦੀ ਪਨ ਪਨ
 ਦੀਖਾ ਠੇਕਾ ਚਲ — ।¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪਦੀਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਠੀਕ ਸਮਾਜੀ ਰੂਪ
 ਵੀ ਖੜੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨਈਂ ਉਪਰੇ ਵੀ ਨਰਦੇ ਹਨ । ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ
 ਵੀ ਭੁਟ ਨ ਬਜਿਹੇ ਠੰਡਣ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਨਰਦਰ ਬਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

" ਜਡੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਸੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, " ਕੇਹੀ ਠੰਢ
 ਪਈ ਹੈ ।"²

ਇਸ ਵਾਕ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਬਰਬ ਹੀ ਸਮਝੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਬੈਂਸ ਤੌਰ ਕਿਸੇ
 ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ :

" ਜਡੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਸੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ — ।"

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਖਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਈਂ ਵਰਤੀ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ
 ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਬਾਪ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਨਤਾਈਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਬੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ
 ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਦੇਹਾ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪਛਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ :-

ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਸੀ ਕਈ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ । ਕਈ ਵਾਰ ਭੁਟ
 ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਨਈਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਕਈ ਵਾਰ ਬਾਪਦੀਖਾ ਬਾਪ ਭੁਨਾਣ ਨਈਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਕ
 ਠੰਡ ਹਰ ਚਾਲਤ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਲੇਖਕ ਦੀ
 ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਸੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਣਨ ਨਈਂ
 ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ । ਕਈ ਵਾਰ ਬਸੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬਸੀ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 35

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 16

ਠੇਖਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਧੰਨੀ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਨਿਖਤ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਟੁੰਬਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਠੇਖਰ ਦੇ ਬਾਪੇ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਬਾਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਬਾਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਿਚ ਨੌਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅਸਨਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਬੰਟ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਠੇਖਰ ਹੋਵੇਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਟ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਸੋਚੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਉਹ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖੇਗਾ। ਕੋਈ ਠੇਖਰ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਬਾਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਬਾਪਣੀ ਬਾਪ ਨੂੰ ਟੁਕਾਣਾ ਚਾਹੇ, ਹਿਰ ਦੀ ਉਹ ਬਾਪਣੀ ਬੰਤਰੇ ਬੇਨ ਅਤੇ ਧੰਨੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੀ ਧੰਨੀ ਭੁੱਖਾਰਾ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਚੰਗਾ ਠੇਖਰ ਉਹ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਖਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ, ਉਸਦੀ ਨਿਜੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਫਲਜ਼ਾਏ ਨੌਰੀ ਨਰਦ ਬਾਏ। ਪਾਠਕ ਪੜ੍ਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਿਤ ਰਚਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਰੜ੍ਹਦ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਜਾਏ। ਉਹ ਕਿਰਤ ਇਕ ਸੁੰਗੀ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬਾਪਣੀ ਕਰਤਾ ਸੰਭਵੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਭੁੱਖਾ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ।

ਇਕ ਚੰਗੀ ਰੰਦ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਪਾਠਕ ਚੇਰ ਚਿਰ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਅਤੇ ਬਾਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਬਨੇਥੇ ਜਿਹੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨਿਖਾਰੀ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਾਠਕ ਦਾ ਨਿਜੀ ਸਰੂਪ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੇਰਾ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਨ ਪਸੰਦ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਜਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇੰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੱਖਾ, ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਰੁਝ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ਼ਾਰੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪਾਠਕ ਭੁੱਖਾਰਾ ਮਾਣੇ ਜਾ ਰਹੇ ਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਰੁਝ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ, ਇਕ ਵਰਤਮਾਨ ਭਰਪੂਰ ਚੰਗੀ ਰੰਦ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਛਾਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ।

ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਭੁੱਖਾਰਾ ਰਚੀ ਕੋਈ ਰਚਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪ ਦਾ ਨਿਖਤ ਵੰਗ ਨਵੀਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਭੁੱਖਾਰਾ ਰਚੀ ਰੰਦ

ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਦਾ ਚਿੰਨ ਬੱਝਦਾ ਜਾਂ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਨਹੀਂ । ਵਾਸਤਵ ਨੂੰ ਖਾਮ ਤੌਰ ਤੇ ਠੀਕਸ ਚਿੰਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਸੁਚੇਤ ਸਨ । ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕਸ ਚਿੰਨ ਨੂੰ ਚਿੰਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਮਤੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਖਾਸਮਾਨ ਉਤੇ ਉਹ ਰਹੀ ਇਕ ਕਾਢਜੀ ਫੁੱਡੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਉਡਾਣ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਦੇ ਤੁਲਨੇ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਥੇਰਾ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਥੇਰੀ ਉਡਾਰੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਖੇਂਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਕਲੇਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲਧੁ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਚਿਤ ਨੂੰ ਫੁੱਡੀ ਕਜਦੀ ਹੈ, ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਖਾ — ਨੇ । ਖਾ ਨਵਾਂ, ਸਹੀ ਖਾ ਨਵਾਂ ? ਹਾਇ ! ਕਿਕਰ ਖਾਵਾਂ ?
ਇਹ ਫੁੱਡੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਿਖਣੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਕਰ
ਖਾ — ਨਵਾਂ । ”¹

ਇਹ ਮਨਕਰੀ (ਖਾ - ਨਵਾਂ) ਤੇ ਕਿਕਰ ਖਾ - ਨਵਾਂ) ਦੀ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਖੇਡੁਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੁਆਦ ਭਰਦੀ ਹੈ । ਪਾਠਕ ਦਾ ਮਨ ਹੋਰ ਉਤਾਵਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਾਰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਇਸ ਘੋਲ ਦਾ ਠਡੀਜਾ ਪੜਨ ਲਈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੁੱਟ ਰਚਨਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਨੇਖਾ ਸੁਆਦ ਦਿੰਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਪਾਠਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਠੰਡ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਠਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਖਨੇਕਿਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ।

ਖਾਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਖਾਮਤੀਆਂ ਨੀਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟੇਰੀਆਂ ਨਾਨੇ, ਪਾਠਕ ਦੀ ਮਨ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਿਰ ਲਈ ਇਕਾਫ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਖ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਦੇ ਨੀਮੇਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ : ਪੰਨਾ 3

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਹਾਣੀ ਖਲੋਤੀ ਜਿਹੀ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਮਾਣੇ ਹਸ ਦਾ ਵੀ ਠਾਸ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤੋਰ ਨੂੰ ਖਵੇਸ਼ਨੇ ਹੀ ਖੜਾ ਕਰ ਡੋਰਣਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਉਂ ਉਸ ਦਾ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੇਨੋਕੀ ਸਿਰ ਘੁਲਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਉਸ ਠਾਠ ਧੋਖਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਦ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਿਤ ਗੱਦ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਠ ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ ਦੇ ਪੰਦਰੇ ਗਾਂਭ ਵਿਚ, ਪਾਠਕ ਠਾਠ ਦੀ ਅਸਲੀ ਕਹਾਣੀ ਠਾਠੋਂ ਫੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬੜੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਠਾਠ ਪਾਠਕ ਉਕਤਾ ਜਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਧੂ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਦੀ ਉਕਸਾਹਟ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕ ਅੱਖ ਦੀ ਗੱਦ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਊ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਈ ਕੋਮ ਭਿੰਨਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਝੋਟ ਪੋਟ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਖੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਚਹਿੰਦੀਆਂ ਕਨਾਂ ਵਿਚ ਸਨ, ਸਿੱਖ ਚੜਦੀ ਕਨਾਂ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਜਾਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਡੁਟਦੇ ਬੂਟੇ ਵਾਂਗ ਵੰਗ, ਰਸ ਅਤੇ ਜੋਬਨ ਅਾਂ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਚਿੰਤਾਕੀਆਂ ਅਾਂ ਰਚੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰਮਤਾਈ ਅਤੇ ਪਵਿਤਰਤਾਈ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੱਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਵੀ ਹੈ।

ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਬੀਨੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਠੀਰਸਤਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਾਠਕ ਅੱਖ ਦੀ ਗੱਦ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਰਨ, ਸਪਸ਼ਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੋਖਾ ਸੁਆਦ, ਰਸ ਲੈਂਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਚਤਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਅੱਖ ਦੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ

ਰਚਨਾ ਰਹੀ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪਾਠਕ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਥਾਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਠੇਖਰ ਥਾਪ ਦੀ ਕਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈਂਠ ਬਾਏ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜੇ ਜਿਹੜਾ ਠੇਖਰ ਥਾਪ ਦੀ ਠਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਥਾਪਣੀ ਹੈਂਠ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵਨਵਨੇ ਦੇ ਬਧੀਠ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਸੀ । ਜਿਧਰ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਵਨਵਨਾ ਰਚਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਹੈਂਠ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਚਲਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਨਵਨੇ ਦੇ ਵੇਰ ਦੀ ਵਰਤਾਓ ਕਲਮ ਦੀ ਲਿਖਣ ਵਰਤਾਓ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਥਾਪਣੀ ਬਸਮਰਥਾ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਥਾਪ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ ਬਖਰਾਂ ਦੇ ਬੱਖਰ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਹੱਥ ਕਿਉਂ ਡਿਰ ਡਿਰ ਪੈਂਦੇ । ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਹੱਥ ਦਾਤਾਂ ਵੰਡੀਆਂ, ਲਾ ਦੇ ਲਾ ਦੇ ਪਏ ਵਰਦੇ, ਸਾਰੇ ਕੁੰਮ ਕੁੰਮ ਜਾਂਦੇ ਮੇਰੇ । ”¹

ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਥਾਪ ਨੂੰ ਥਾਪ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਉਨਚੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਪੈਂਠੇ ਡੁਭ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਡੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਰੋਵਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਜਾਂ ਸਮਝਣਾ ਇਕ ਬੌਖਾ ਕੰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਥਾਪ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਸ ਜਾਂ ਬਵੇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਭਾਂਤ ਬਥਰ ਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਬਾਏ ਤੇ ਥਾਪਣੇ ਬਾਏਥ ਠਾਠ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੇ । ਬਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹੈਂਠਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਾਰ ਕਹਿਣ ਦਾ ਬਤਨ ਵੀ ਹੈ । ”²

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖੁੰਢੇ ਖੁੰਡ : ਪੰਨਾ-੧੦

2. ਡਾ. ਡੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਰੋਵਰ : ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬੰਡ : ਪੰਨਾ 251

ਪਾਠਕ ਜੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ, ਅਸਥ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਲ ਨਹੀਂ। ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਠੇਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਾਠਕ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਠੀਕ ਸਨ। ਜੇ ਬੱਝੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਹਰਮ ਕਰਨਾ ਫੁੱਫ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਖਾ ਨਹਿੰਦਾ।

ਜ਼ਰੂਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਖਮਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਆਰਟ ਤੇ ਕਾਵਿ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ਮੁੜ ਵੀ ਕਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਏਨੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਨੇ ਜਾਣ ਤੇ ਫੇਰ ਏਨੇਕਾਂ ਨਿੱਤ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਠਾਠ ਸੁਝਾਉਣ ਦਾ ਧਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਸਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਠਾਠ ਅਨਿਯਮ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਨਾ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਫੁੱਫ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਅਖਿਆ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਸਗੋਂ ਅਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਵਾਂ ਨਿਖਾਰਾ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸ਼ੈਲੀ ਲਈ ਠੀਕ ਪੱਥਰ ਹੋ ਨਿਬੜੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਅਪਣੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਸਦਕੇ ਪਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ।

~*~

ਨਿਰੁਕਤ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਬਾਹੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਚੇਣ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੁੱਚ ਪਰਵਰਤਕ ਠੇਖਰ ਹਨ । ਦੋਵੇਂ ਦੀ ਉਠੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਹਾਕੇ ਅਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਬੰਧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਬਾਹੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਵਾਂਗ ਬਾਹੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵੀ ਮੋਢੀ ਠੇਖਰ ਹਨ । ਇਸ ਖੋਜ - ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਨਾਂ ਸਾਡੇ ਰੂਪ ਇਸ ਪੁਸ਼ਟ ਹੈ ।

ਪਿਛੋਕੜ :-

ਗਿਸੇ ਵੀ ਠੇਖਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗਿਸੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਲਈ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਠ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਦਾ ਰੋਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਠੇਖਰ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾਤਮਕ ਵਿਰਸਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਚੇਤਨ ਜਾਂ ਅਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਠੇਖਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਠੇਖਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਕੁਝ ਠੇਖਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਿਠ - ਫੁਮੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੌਰ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਵੱਖਰੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ, ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ, ਰੋਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਬਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹਨ । ਜਿਥੇ ਤੱਕ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਮੋਰੀ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪਲਦਾ ਹੈ, ਡੇਢਰਾਛੂਣ ਵਿਖੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ :-

“ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਸਧਾਰਣ ਪਟਵਾਲੀ ਸੀ, ਘਰ ਦੀ ਹਲਤ ਬਹੁਤੀ ਢੀਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਅਜਿਹੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖਮੋਰੀ ਖਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਡੇਢਰਾਛੂਣ ਸੀ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਖਤੇ ਸਿਰਜਨਾ ਨੂੰ ਵਿਰਸਾਤਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਂਗ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ । ਜਿਥੇ ਤੱਕ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਢੀਲੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਖਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਢੀਲੀਆਂ ਸਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨਹਿਰ, ਕੁਝ ਨਹਿਰ, ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਬਰਾਲੀ ਤੇ ਬੰਬਰ ਨਹਿਰ, ਰਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਹਿਰ, ਬਾਰਖਾ ਸਮਾਜ ਨਹਿਰ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਹਿਰ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹਿਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਚਾਈ ਨਈਂ ਢੀਲੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਖਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਈਂ ਬਖਸ਼ਾਰੇ ਬਾਦਿ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ “ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਜ ” ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ “ ਵੀਰਵਿਰ ਭਲ ” ਜਿਹੀਆਂ ਬਖਸ਼ਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਵਹਿਮ, ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪਿਠ - ਖੂਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਈਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖਾਪਣੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਈਂ ਰਾਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕੀਤਾ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ : ਪੰਨਾ - 19.

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉੱਚਨਾ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਸਿਖਾਸੀ ਕੁਚੀਆਂ, ਜਵਾਲੀ ਦੇ ਚੌਕ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਥਾਂਵੀ ਪਠ, ਵਿਚ ਬਣੇ ਸਮਝਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਖਰੀ ਵਖਰੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰਤਮਕ ਵਿਰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ - ਸਰੋਤ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਕੁਮਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ :-

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਤੋਂ ਨੀ ਕੇ ਥਾਂਵੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂਵੇ ਥਾਂਵੇ ਜੀਵਨ ਬੇਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਥਾਂਵੀਆਂ ਥਾਂਵੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕੁਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥਾਂਵੀਆਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਖਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂਵਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਰਤਮਵਾਦ, ਰਹੱਸਵਾਦ ਸਮਾਜਵਾਦ, ਥਾਂਵਰਵਾਦ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਅਧਿਕਾਰਤਮਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇਵਾਂ ਨੇਪਰੇ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਅਧਿਕਾਰਤਮਵਾਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਵਾਂ ਹਨ ਉਹ ਦੇਵਾਂ ਨੇਪਰੇ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖਿਰਾਜਮਲ ਹਨ ।

ਅਧਿਕਾਰਤਮਵਾਦ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਖਮ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਸ਼ਾਖਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪਿਛੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਲਤਾਬੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਰਹੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ' ਸੰਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ' ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਨਵਰਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਸਹਾਇਕ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮਰਨਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹਿਰਦਤਾ, ਨਤਾਜ਼ਿਕਾ ਨਈ ਹਮਦਰਦੀ, ਰੁਨਾਮਾ ਨਈ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਬਚਾਦੀ ਨਈ ਕੁੰਤੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ-ਰੋਖਿਕਾ ਅਈ ਖਾਤਮਬਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੌਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੂਹਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਰੇਤ ਤੋਰ ਤੇ ਬਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਨਿਰਾ ਸਰਨਤਾ ਨਾਠ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਨੇਖਰ ਹਨ । ਇਨਸਾਨਿਤ, ਮਨੁੱਖੀ ਭਲਾਈ, ਮਨਵਰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ । ਮਨਵਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਬਹਿਰਦਤਾ ਦਾ ਜ਼ਰਬਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਪਤ ਤੌਰ ਤੇ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਪਣੀ ਬਭਿਅਸ ਕਾਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਨੇ ਕੇ ' ਉਤਰਾਬ ਕਾਲ ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੌਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਬਚਾਦ ਯਸਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਨ੍ਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਏ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੇਖਣੀ ਉਤੇ ਬਭਿਅਤਮਕਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚੰਗਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖੀ ਯਸਤੀ ਨੂੰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਰੋਧਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਇਸ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਨੱਕਦਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਨੇਖਣ ਦੀ ਸੋਚਯਾਰਾ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਠਾਠ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਕਾਮਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਰ ਫੜਦੀ ਹੈ । ਮਨਸਿਕ ਟੁੰਬਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਰੂਚੀ ਹੋਰ ਫੜਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬ ਹੋਰ ਵਿਗਿਆਨ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਾਧੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਨਵਰਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਬਚਾਦੀ ਦੇ ਸੰਕਰਸ਼ਮ ਨੇ ਵੀ ਰਾਬੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਬਚਾਦੀ ਨਈ ਰੁਨਾਮਾ ਦੇਖ ਦੀ ਜੋ ਬਹਿਬਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਉਸ ਦੀ ਟੀਸ ਨੂੰ ਬਨੁਭਵ ਕੀਤਾ । ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਰ ਕਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਓ ਨੱਕਾ । ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਚਾਦੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਖਾਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਨਟਕੇ, ਇਸ ਠਾਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਉਸ ਸਾਰੀ ਖਲਕਤ ਠਾਠ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੈ ਭਾਈ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੁਠੇ ਹੋਠ ਨਿਡਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਥਾਪਣਾ ਸੁਹਿਰਦ ਭਾਈ ਬਾਪਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਥੇ ਵਿੱਚ ਬਠ ਕੇ ਚਰ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ, ਮਾਨਵਰਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਰਣੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਨਿਖਾਦੀ ਤੋਰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਜਾਂ ਬਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੇਪਰੇ ਚਲੇ । ਉਸੇ ਵੀ ਪਿਥਾਰ ਜਦੋਂ ਚੰਮ ਸੁਹਜ ਦੇ ਉਦਾਏ ਸਮੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂਦ ਪਠਪਦਾ ਹੈ, ਪਿਥਾਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਬਾਦਰਸ਼ ਦਾ ਮੇਠ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਦਰਸ਼ਵਾਂਦ ਜਨਮਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪਿਥਾਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਚੰਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੇਕ ਬਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਹੱਸਵਾਂਦ ਪ੍ਰਗਟਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਬਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨਵਤਾਵਾਂਦ ਜਾਗਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਰੋਸ਼ ਹੁਮਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਧਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਦਾ ਭਾਵਨਾ ਪਿਥਾਰ ਦੇ ਜਗਤਿਕਾ ਨਾਲ ਉਤ-ਪ੍ਰੇਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਠਾਈ ਨਈਂ ਬਾਪ ਬਾਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

(3) ਸੁਤੰਤਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨਵਰਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਰਤਮਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬੀਦਸਾ ਨਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਬਾਕਤ, ਨਿਰਮਾਣ, ਕਠਨ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਜਾਇਜਾ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਬਾਪੇ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਪਾਏ ਹਨ । ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਬਸੀਂ ਕੁਠਮ ਹੋ ਕਣੇ ਹਾਂ । ਸਾਡੀ ਜੁਠਾਮੀ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਬਸਤੀ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਬਾਪ ਨਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਵਿਗੋਠਿਕ੍ਰਿਯਾ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡੇ ਏਕ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ,
ਸਾਡਾ ਬਾਪੇ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਸੰਘ ਕਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਜਾ
ਬਸੀਂ ਕੁਠਤ ਰਹੇ ਹਾਂ । ”

ਕੁਠਾਮੀ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤਵਰ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕ ਕਰਾਵਤ ਵੀ ਹੈ
“ ਜਿਸ ਦੀ ਠਾਠੀ ਉਸ ਦੀ ਥੀਸ ” । ਬਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਬਚਨ ਦਾ ਬਤਨ ਕਰਨ ਪਰ
ਰਿਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਨ ਕਾਏ ਦੇ ਕੁਠਮ ਦਾ ਬਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਾਪਟੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਲਵਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਪੈਂਦਾ ਨੂੰ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਾਪਟੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭੁੱਖ ਭੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਪੇਂਡਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਪੁਰੀ ਉੱਨ੍ਹ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਠਾਠ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਠਾਵਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਬਨੁਸਾਰ ਵੀ :

“ ਬਸੀਂ ਬਾਪਟੇ ਸੁੱਖ, ਮੇਜ, ਬਢਾਰ ਲਈ ਸਿੱਖ ਲਗੀਂ ਬਣੇ, ਜੇ ਵੰਚੀ ਨੇ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਲਮ ਨੂੰ ਜਾਗੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਈਏ, ਬਸੀਂ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭੁੱਖ ਭੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ..... ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉੱਨ੍ਹ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸੰਭਵ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਪਟੇ ਲਈ ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਸੰਭਵੇ।”¹

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਨੁਸਾਰ ਪੁਤਾਵਾਂ ਹਿਠਾਵਾਂ ਖੁਦ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਾਪ ਹੀ ਬੜੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਤਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀ ਕੇ “ ਖੂਨ ਦੇ ਦਾਸ ” ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ ਬਾਪਟੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਸ਼ੀ ਭੂਭ ਲੋਕ ਲੋਕਤਾਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹਨ। ਇਸ ਠਵ - ਜਾਗਤੀ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਨਸਾਫ, ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਮੁਹਿੰਕਤ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਗੌਰ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਠੇਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਤਰ ਤਾਂ ਵਧ ਵਧ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਤਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਜਨ-ਸ਼ਰਤੀ ਦੇ ਫਲਕਾਰੇ ਠਾਠ ਬਾਪਟੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਭਾਰੇਸ਼ਾਂ ਵਖਰੇ ਵਿਚਰੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਸਾਥੇ ਭੁੱਖ ਭੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਪਟੇ ਬਾਪਟੀਆਂ ਵਿਸ਼ਟੀਕੇਟ ਤੇ ਚੀ ਠਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਠਾ ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਪਟੀਆਂ ਮੁਕਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਨੇ ਠੀਕੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਘਰ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਭੂਚਾਡਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨੂੰ ਨੁੱਟੇ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇ। ਬਾਪਟਾ ਘਰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭੂਚਾਡੇ ਠਾਠ ਠਕ ਪੈਣਾ ਬਪੁਧ ਨਹੀਂ।”²

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਲਵਵਾਦੀ ਬਾਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰੇ ਹੀ ਇਹ ਸੰਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਘਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬਾਪਟੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ, ਤਿਹ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਇਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 191

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 17

ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਦੇ ਖੇਹਣ ਦਾ ਧਤਨ ਕਰਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮਰਜੀ ਧ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਨ ਭੁਲਮ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਭੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀ ਭੁਭੀ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵਦਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਬੀਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੂਹ ਭੂਰੂ ਅਰ ਦੇ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ " ਅਫਲ ਅਲਹ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆਂ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ " ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਪਰਸਪਰ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡੁੱਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਇਸ ਚਰਚੇ ਹੇਠ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਕਾਮਨਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹਰ ਦਾਖ, ਮਹਾਂਦਾਖ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਤੀਭਾਵ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ । ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁੱਖੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

" ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਾਜਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਠਾਠਾ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । " ¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪੇਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ । ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਪੇਦਾ ਨਈਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਭਰਬਲਾਯਾ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਏ ਕਦੇ ਹਨ ।

(੭੭) ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਨੂਭੂਤੀ ਤੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵਦਾਰੀ ਦੀ ਹੀ ਭੂਤੀ ਭਾਵ ਉਭਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿੱਚ ਬੌਧਿਕਤਾ, ਅਧਿਯਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਘਿਲੇ ਜੁਲੇ ਬੰਧ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਮਿਸ਼ੇ ਸੰਤਵਾਦ ਦੇ ਖੇਰੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ : ਪੰਨਾ 292

ਇਕੋ ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਮਾਨਵ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਖਾਈ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਖਜ਼ੀਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਰਾਬਰੀ, ਕਲਿਆਣ, ਭਲਾਈ, ਖੁਸ਼ੀ, ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਖਾਤਮ ਹੋਰਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਥਾਵਰ ਤੇ ਚੇਤਨ ਧਨ। ਇਸ ਨਈ ਉਹ ਪੁੰਜੀ, ਲੋਭ, ਹਿੰਸਾ, ਦਮਨ ਤੇ ਚੋਰਤਾ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਭੰਡੇ ਹਨ। ਖਾਧ ਚਿੰਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਠ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇਪਰੇ ਠਹੀ, ਸਭੋਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਣਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਚਿਤ੍ਰੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਥਾਵਰ ਦੀ ਫੂਮੀ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਖਾਵਰ ਦੇ ਸੁਰਨੇ ਉਠਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਠਵੀ ਭੁਨੀਆਂ, ਠਵੇਂ ਸਮਾਜ, ਖਤੇ ਠਵੇਂ ਵਿਖਾੜਤੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਵਰ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨਈ ਜੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਠੜਕਾ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਉਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਈ ਖਾਧ ਕਿਸੇ ਤੇ ਜੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭੂਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਰੀਸਤਾ ਹਨ - ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣਾ, ਖਾਖਾਉਣੀ ਠੀਕ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਖਤੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਇਨਸਾਨ ਖਾਖਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਨਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਵਿਰਾਟ ਦੇ ਜੋ ਬੀਜ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਜਾਗ ਤੇ ਸਿੱਖ ਤਲਸ਼ਣੇ ਦੀ ਉਪਜ ਹੀ ਹਨ ਖਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਖਾ ਖਾਖਾਤਮਕ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਖਾਖਾਵਾਵਾ ਹੈ।

ਖਾਧ ਖਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਖਤੇ ਉਹ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਚੀਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਨਵੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ, ਸਭੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਧ ਕਾਇਰਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਧ ਖਨੁਸਾਰ :

“ ਜੇ ਖਾਖਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਬਲ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਇਸਤਰੀ, ਬੰਦੇ ਖੜੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀਆਂ ਗਿਫ਼ਤ ਖਾਖਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਉਦੇ ਖਾਖਾਨ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਖਾਖਾ ਠਾਕ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਭਾਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਉਠਾਣਾ ਖਾਧ ਮਰ ਜਾਉ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਜੀਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਖਾਖਾ

ਬਖਿਸ਼ਾੜਾਂ ਦੇ ਕੋਠ ਉਪਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਉਠਾਣਾ, ਇਹ ਨਿਰੋਠ ਤੇ ਸੋਲਾ
ਖਾਏ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ ।^੧

(੮) ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਰਸਾਣ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੇ ਧੱਖਾ ਨੂੰ
ਸਠਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕਿਸਾਨ ਇਹ ਰਾਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਪੇਟ ਪਾਲਦਾ ਹੈ । ਖਾਪਣੀ
ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਕਾਰਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਚੋਰੇ ਭੁਟ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਖਾਪ ਖਨੁਸਾਥ :

" ਕਿਸਾਨ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਜਿਹੜੇ ਹੋਠ ਵਧੁੰਦੇ ਤੇ ਮਜ਼ਹੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਸੁਤਾ, ਦਯਾ, ਉਦਾਰਤਾ, ਤਿਆਗ, ਰਚਾ ਖਾਇ
ਮਹਾਨ ਭੁਟਾਂ ਦੀ ਫਾਯਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।^੨

ਖਾਪ ਖਨੁਸਾਥ ਜਿਹੜੇ ਮਿਹਨਤ ਵਿੱਚ ਠੱਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਹਨ ਵਾਹ ਕੇ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਮਾਣ ਬੜਾ ਵਧਿਤਰ
ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਨ ਸਧਾਰਣ ਲਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਘਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਰਤੀ ਕੋਈ ਵੀ
ਜੋ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਰਤੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਫੂੜੀ ਵਾਰੇ ਇੰਨਾ ਰਸ-ਮਕਨ
ਹੋ ਕੇ ਨਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ । ਇਹ ਹੀ ਧੱਖ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਲਵਵਾਦੀ ਲੋਕ
ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਲਵਵਾਦੀ ਭਾਵ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਫਲਸਫੇ
ਵਿੱਚ ਭੁੜ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪਿਘਾਰ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਪਿਘਾਰ
ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੌਧਰ ਉਤੇ ਸਿੰਘ ਇਕ ਖਰਾਬ ਪਸ਼ੁਖ/ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ
ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਸਿਸਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਸਭ ਕੋਈ ਉਸੇ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ
ਤਾਂ ਫਰਕ ਕਿਹਾ ? ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸਤਿਕਾਰ, ਇਕੋ
ਜਿਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਹੋਂਦਵਾਹ ਹਨ । " ਮਰੂਬ " ਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਮਰੂਬ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਖਟਿਆ
ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉੱਠੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 70

“ ਜਦ ਭਰਾ ਭਰਾ ਠਾਠ ਨਕਦੇ ਚਠ ਤੇ ਠੇਕੀ ਆਪਣੇ ਠਾਵੇਂ ਤੇ
ਕਮੀਲੇ ਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਭਾ ਠਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਮਰ੍ਹੂ ਨੂੰ ਕੇਸਦੇ ਚਠ ।
ਮਰ੍ਹੂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਬਸੂ-ਬਰਨ ਹੋ ਚੀ ਠਹੀਂ ਸਰਦਾ, ਮਰ੍ਹੂ ਤਾਂ ਸਦਾ
ਇਕ ਹੀ । ”¹

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਨਵਵਾਦ ਇਥੇ ਸਮੂਹ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਝਲਕਦਾ ਹੈ । ਮਾਨਵਵਾਦ
ਵੰਗਾਂ ਪਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ, ਵਿਗਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਟਦਾ ਹੈ, ਸਮੂਹ ਨੁਕਾਈ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੋਚਦਾ
ਹੈ ।

(੪) ਠਾਹੀ ਦਾ ਸਥਾਨ :

ਕੁਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਠਾਲੋਂ ਠਾਵਾਂ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਨਵਵਾਦ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਨਹੀਂ ਉਕਦਾ । ਉਸ ਨੇ “ ਰੋਟ
ਤੇ ਪਲੇਟਿਕਸ ” ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ
ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਇਆ ਭਾਵ ਦੇ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਤਰਕ ਤੇ ਸੁਕਤੀ ਠਾਠ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀ
ਬਰੇਨੁ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਟੈਂਬਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦਤ ਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਜਾਂ ਹਠ-ਵਾਰਕ ਪੁਰਖ ਮਿਥਨਤ ਕਰਕੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ
ਰੋਟ ਦੇ ਬਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵੀਹਿਤ ਰਖਣਾ ਬਨਿਖਾਇ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ
ਨੂੰ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਸਤ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਰਗੇ ਮਨੁੱਖ
ਬਣਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਇਨਸਾਨ ਠਾਠ
ਵਿਤਕਦਾ ਨਾ ਕਰੇ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉੱਲੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 55

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਹਾਰ ਥਣੇ ਸੋਰਣੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵਰਾਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਵਰਾਦ ਦਾ ਖਾਧਾ ਉਸ ਬੰਦਰ ਵਸਿਆ ਧਰਮ ਥਣੇ ਖਾਦਰਸ਼ਵਾਦ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨਵਰਾਦੀ ਖਾਦਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਦੀ ਮਿਹਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਨੁਕਦੀ ਲਈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਖਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਪਿਘਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਭੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਸਰਬੰਧ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਯੋਧਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਪਿਘਾਰ ਉਹੀ ਦਿਵਸ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ।

ਕੁੱਠ ਸੰਸਾਰ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਹ ਲਿਖਣ ਦੇਣ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਾ ਖਾ ਖਾਦਮੀ ਬਣ ਸਕਾਂ ।"¹

(੭) ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਨਵਰਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਸਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸੁਖੀ, ਖਣਿਅਕੀ, ਪਿਘਾਰ-ਪ੍ਰੇਤੀ, ਚੇਠ ਮੇਠ ਭੁਨਿਆ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕਰਾਣ ਸੰਗਮ ਸੀ । ਇਹ ਕਰਾਣ ਸੰਗਮ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿੱਚ ਭਰੇ ਜੇਰਾਵਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਬੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਖਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਭਾਵਾਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਸਭ ਕੋਈ ਉਸੇ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਫਰਕ ਕਿਹਾ ? ਉਸ ਖਨੁਸਾਰ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਬਧਿਕਾਰ, ਸਤਿਕਾਰ ਥਣੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਹੋਰਦਾਰ ਹਨ ।

ਖਸਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਖਾਮੀ ਰਾਮ ਤਾਰਬ ਨਲ ਮਿਲਖ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਮਾਨਵਰਾਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਟਿੱਕੀ ਹੈ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, " ਭਾਵਾਰਾ ਕੜਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ? ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੱਖਾ ਭਰ ਲਈਆਂ ਥਣੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੀ ਨੀਮੀ ਸੋਚ ਦੇ ਬੋਲ ਉਠਿਆ, " ਸਾਰੀ ਭੁਨਿਆ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕੜਨ ਹੈ ।" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਭੁਨਿਆ ਨੂੰ ਖਾਪਣਾ ਮੰਨਣਾ, ਵਿਤਕਰਿਆ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੁਠ

---

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖੁੰਢੇ ਨੇਖ : ਪੰਨਾ 10

ਨੁਕਦੀ ਨੂੰ ਖਾਪਣਾ ਜਾਣਨਾ, ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਖਾਸਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਪਾਸੇ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਭਾਵ ਖਾਪ ਦੱਸਦੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਸਰਨਤਾ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਬਰਾਬਰਤਾ, ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਢਾਂਚਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਆਦਿ ਫੈਲਾ ਨੂੰ ਖਾਪ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਰੂਪ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸ਼ੇ :

ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਬੰਤਰਕਤ ਖਾਸੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਛੋਲੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਖਾਪ ਦੱਸਦੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸਰਨਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ।

ਸਮਾਜ - ਸੁਧਾਰ ਪੱਖ :

ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ । ਕੀ ਖਰਬਤ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਨਿਭਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਉਤਮ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਕਲਾ ਨਹੀਂ ਖਾਖਵਾ ਸਕਦੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਵਾਲੇ ਦੋ ਰਾਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ । ਖਾਪ ਦੱਸਦੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹਨ । ਆਇਏ ਖਾਪ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸਦੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੇ ਹੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਧਰਮ ਪਤਨ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬੋਰਤਾ ਦਾ ਉੱਠੇ ਜਾਣਾ, ਬੋਰਤਾ ਨਾਲ ਬਦ ਰੇਲੀ ਕਲਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸ਼ਰਨੀ, ਬੋਰਤਾ ਦਾ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣਾ, ਬੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੱਸਦੇ ਡਿਥਲਰ ਸਮਾਜਿਕਵਾਂ ਹਨ । ਇਹ ਸਮਾਜਿਕਵਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੱਜ ਠਾਠੇ ਦੀ ਜਿਵਾਦਾਂ ਅਤੇ ਡਿਥਲਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਖਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਧੌਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਨੁਸਾਰ ਠੇਕ ਜੋੜਨ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫਰਾਟੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪਾਠਕ ਅਪ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਫੂਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ । ਠੇਕਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਰਸਮੇਂ ਰਿਵਾਜ, ਬੇਠਕਾਠ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਠਾਨ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ ।

(3) ਇਸਤਰੀ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਚੇਰ :

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਪ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਅਪ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਭਰਬਰਾ ਸੁਧਾਰਨ ਤੇ ਚੇਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਕਿ ਭਰਬਰਾਣੀ ਦੇ ਬਨੁਸਾਰ ਵੀ ਹੈ । ਭਰਬਰਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ । ਇਸੇ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਤੋਂ ਜਦ ਅਪ ਅਪਣੇ ਠਾਕਣਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਤੇਰ ਤੇ ਅਪਣੇ ਠਾਕਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ — " ਸੁੰਦਰੀ ", " ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ " ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੀਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਠਾਕਣ ਸਿੰਘ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਹੱਕ ਭੁਖਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬੱਝੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । " ਸੁੰਦਰੀ " ਦੀ ਸੁਰੱਸਤੀ ਜਾਂਦੀ " ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ " ਦੀ ਬੀਨ ਕੌਰ ਮੁਕਤ ਹਾਲਤ ਬੇਨੀ ਦੇ ਜਬਰ ਜੁਲਮ ਤੇ ਅਨਿਆਈ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਕੀਕਤ ਬੰਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੰਘ ਜਥਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਦਿਖਾਏ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਦੀ ਬੰਟ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਪੱਖੋਂ ਭਾਵ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੁਰਮਤਿ ਅਨੁਕੂਲ ਫੈਸਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਿਖਰਾ ਹੈ ।

“ ਸਾਜਣੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਸੁਚਰ ਨਿਖੀ ਹੈ, ਸਾਢੇ ਦਸਾਂ ਹੀ ਭਰੂਖਾਂ ਨੇ
ਸਨਾਹੀ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਭਰੂ ਰੂਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉਪਮਾ ਨਿਖੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਮ
ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਧਿਕਾਰ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਤਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ ਭਰੂ ਜੀ
ਨੇ ਬੰਮਿਤ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬੰਮਿਤ
ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ ਸਨ । ” 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ
ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਜਿਸ ਨਹਿਰ ਭਾਵ (ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨਹਿਰ) ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਉਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੀ ਫਿਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਹੀ ਸੀ । ਅਪਣੇ ਸਮਾਜ - ਸੁਧਾਰ
ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਿਆ ਉਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਅਵਰਾਧਵਾਦ ਹੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ
ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਵਰਾਧਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੁਧਾਰ
ਲਈ ਪੇਕਾ ਅਤੇ ਭੈੜ ਲਈ ਠਰਰਤ ਉਪਜ ਸਕੇ । ਜਿਸ ਪੁਰਾਣ ‘ ਸੁੰਦਰੀ ’ ਠਾਕਨ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ
ਸੁੰਦਰੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਫੱਟਕ ਹੋਇਆ ਤੇ ਤੜਕਦਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ
ਇਹ ਠਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਭਰਮਲ ਹੀ ਪਰ ਸੁੰਦਰੀ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਸਮਝਕੇ
ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ
ਇਕ ਸਿਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਤਨਵਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਫੱਟਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ
ਪੁਰਾਣ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਭੈੜ ਵਾਰੇ ਠਰਰਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਭੈੜ ਲਈ ਠਰਰਤ ਉਪਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

(੣) ਵਹਿਮਾ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਮੰਤਵ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਅਠਾਰਵੀਂ
ਸਦੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ । “ ਬਾਬਾ ਠੇਧ ਸਿੰਘ ” ਵਿੱਚ

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 122

ਬਾਪ : ਉਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਡੱਡ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਿਤ ਵਹਿਮ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਫੂਡ ਡਾਟ, ਵਹਿਮ - ਭਰਮ, ਜਾਤੀ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੂਰ ਕਰਨਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ " ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ " ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰ " ਸੁਭਾਰ ਜੀ " ਦਾ ਨਾਂ ਕਰਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਸ ਪਾਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਭੈਖੀ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
 ' ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ' ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਰੇਖਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰੇਖਾਂ ਬਣਾਉਣ ਬਾਇਥਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਡੋ ਬਾਬਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ-ਜੇ ਪਸੂਆਂ ਨੂੰ ਬਾਦਮੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਤਾਂ ਬਾਰੇਖਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀ ਬਣਾਉਣਾ ਜੇ ? ਜੇ ਬਸਾ ਪੈਂਨੇ ਖੋਹ ਕੇ ਹੀ ਖਾਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਪਣਿਆਂ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਜੇ ਬਸਾ ਹੋਂਡ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਨਾ ਤੇ ਪਰਾਣੇ ਨੂੰ ਰਹੂ ਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ, ਜੇ ਬਸਾ ਵਰਤਣ ਦਇਆ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਬਸਾ ਬਾਰੇਖਾਂ ਕਰਾ ਲਿਖਾ ਤਦ ਕੀ, ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਾ ਲਿਖਾ ਤਦ ਕੀ, ਰਹੇ ਤਾਂ ਪਸੂ ਦੇ ਪਸੂ । " 1

(ੲ) ਚੰਡੇ ਕਰਮ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਬ ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਚੰਡੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੋਂਡ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਸਾਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੇ ਤਰਸ ਤੇ ਦਇਆ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਬਾਪਣੇ ਕੋਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਫੂਡ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਪਣੇ ਵਰਗਾ ਸਮਝਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦਾ ਕੇ ਚੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਬ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚੇ ਹੋਥ ਤੇ ਚੋਟ ਨੌਰਣ ਨਾਲ ਜੋ ਚੋਥਾ ਹੋਥ ਸੱਚੇ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਉ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜੇ

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ : ਪੰਨਾ 25

ਠਾਠ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਥਾਪ ਇਸ ਵਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਮੈਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਥਾਪਣੇ ਹਮਸਾਏ ਨੂੰ ਥਾਪਣੇ ਵਰਗਾ
ਪਿਥਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਪਾਸੇ ਖੋਲ੍ਹੇ
ਹੋਥ ਨੂੰ ਸੱਟ ਠੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਥੋੜਾ ਹੱਥ ਸੱਜੇ ਠਾਠ ਨੜਾਈ ਠਹੀਂ ਕਰਦਾ,
ਥਾਪਣਾ ਥੋੜਾ ਤੇ ਥਾਪਣਾ ਥਾਪ ਸਮਝ ਕੇ ਬਦਲਾ ਠਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਕਰਦਾ । ”¹

(ਸ) ਸੁਰੀ ਠਾਠਾ ਤੇ ਬਰਾਊ :

ਠਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਸਾਧੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਹ ਦੂਜੇ
ਠਾਠ ਪਿਥਾਰ ਠਾਠ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਈਰਖਾ, ਝੂਧ ਅਤੇ ਸਾੜਾ ਦੂਰ
ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਇਸਤਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਥਾਈ ਜਾਕੁਡੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਠਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥਾਪਣੀਆਂ
ਵਰਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਧ ਤੋਂ ਵੇਧ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਰੇ ਜੁਫਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਠਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ
ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਰੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਇਸਤਰੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹੁਣ ਦਾ ਠਾਈ ਪਰੀਵਰਤਨ ਸੁੰਦਰੀ ਠਾਠ ਵਰਨੇ
ਠਾਠਕਾਰ ਦੇ ਸਫਲ ਯਤਨ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਠਾਈ ਜਰਤ
ਵਿਚ ਥਾਈ ਜਾਕੁਤਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਥਾਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਹੀ ਖੜਾ ਹੋਣ ਦੀ
ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਠਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਮਾਜ ਥਾਉਣ ਤੇ ਇਹ
ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਥੋੜਾ ਚੰਦ ਕਰ, ਥਾਪਣੀ ਬੇਬਸੀ, ਥਾਪਣੇ ਬਖਨਾਪਨ ਅਤੇ
ਥਾਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਉਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗ ਫੇਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ । ਪੂਰਨ
ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਠਾਈ ਸੰਸਾਰ, ਥਾਪਣੀਆਂ ਥੋੜਾ ਕਮੇਤਾਂ ਵੱਟੇ ਉਠਾਏ
ਹਾਣ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਠਾਠਕਾਰ ਵਸ ਕਮੇਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਠਾਠ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇਗਾ
ਅਤੇ ਠਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਦ ਦਾ ਸਦਾ ਰਿਣੀ ਰਹੇਗੀ । ”²

1. ਠਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 37

2. ਜੁਫਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਕੋਮਨ', : ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਬੀਰ : ਪੰਨਾ 214

ਜੁਫਿਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰੈਂਦ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਿਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਡੁਰਦਰਾ ਸੰਵਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁੰਤੀਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ' ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ' ਠਾਕਨ ਦੀ ਹੋਰ ਪੱਖਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭੂਤ - ਭਾਤ, ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਖਣੇਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਭੁਆਰਾ ਆਪਣਾਏ ਗਏ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭਿਤੀ ਬਹੁਸੰਖ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਪਏ ਪੈਂਛੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੈਂਛੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਿਆ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਇਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਲਈ ਸਮਾਜ - ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਭੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣਾਇਆ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਢਾਕਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਵੇ । ਉਹ ਬਜਿਓ ਕੰਮ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਠਤ ਹੋਵੇ । ਆਰਥੀ ਭੈਣਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੇਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੀ ਸਨ । ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਹੁੱਟ ਗਿਣਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਾਰੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

(੭) ਕਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ :

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉੱਠਤੀ ਲਈ 'ਕਨਾ' ਦਾ ਹੋਣ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੁਭ ਵਰ੍ਹੇ ਜਪਾਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ । ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਠੇਕੇ ਦੀ ਸਾਜ਼ਗੀ, ਉੱਢਰਤਾ, ਸਭਾਈ, ਸਟਾਈ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਭੂਤ ਅਤੇ ਰੈਂਦ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਤਾਰਥ ਦੇਖੋ ਉਹ ਫੰਦੇ, ਰਹਿਣ ਵਹਿਣ ਹੋਵਾਨਾ ਵਾਲਾ
ਤੇ ਉਥੇ ਕਠਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ”¹

(੨) ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ :

ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਭਾਤ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ‘ ਖਾਰਟ ’ ਨੂੰ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ
ਉਥੇ ਉਹ ‘ ਕਿਰਤ ’ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮਿਹਨਤ
ਤੇ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਭੁਣ ਖਾਧ ਮੁਹਾਰੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ
ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਭੁਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਧ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ ਉਹ ਚੰਗੇ ਜਿਹੜਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਖਾਪਣੇ ਨੇਮ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਪਹਿਰ ਲੰਗਾ ਹੈ
ਉਸ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਚਿਤਵਨ ਤੇ ਫੰਡਨਤਾ ਦੇ ਪਾਮਰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ
ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ । ”²

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਖਾਧ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ
ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

(੨) ਸਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ :

ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਧੌਖ ਜਿਸ ਤੇ ਖਾਧ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ
ਹੈ ਕਿ ਖਾਧ ਕਲਾਤੀ ਦਾ ਖਾਣਾ ਤੇ ਸਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ‘ ਕਿਰਤ ਤੇ ਸਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ’
ਵਿੱਚ ਖਾਧ ਇਸੇ ਧੌਖ ਤੋਂ ਸੁਰੇਤ ਹੋ ਕੇ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਵਾਰੇ ਖਾਧ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦੇ
ਹਨ ।

---

1. ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਭਾਤ ਸਿੰਘ : ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 66

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 105

“ ਸਿਰਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨਾ, ਇਕ ਨਿਗੀ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਹਵਾ ਦੇ
ਲੈ ਕੇ ਫੁਮਕੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਤੋਂ, ਹੇਵਲ ਤੋਂ, ਚੰਦੇ ਤੋਂ, ਇਕ ਜੀਵਨ
ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ । ”¹

ਅਪ ਰਿੰਗ ਬੇਨਣ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਨੁਕਤਾਬੀਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ
ਫੀਜ਼ ਦੀ ਸਿਰਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਤੇ ਚੋਰ ਚਿੰਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇਵਤੀ ਤੋਂ ਤੇ ਜਾਗਰੂਪ
ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਚੰਦੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਚੰਗੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਸੁਧਾਰ ਪੁੱਖ ਜਾਂ ਅਪੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ
ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ
ਅੰਤਰਿਨੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਉੱਜੜ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਨਾ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ
ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਪੱਖੋਂ ਦੀ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ
ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੋਟ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਅਪ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਦੇ ਇਹ ਸਿੰਘ ਕਾਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ
ਇਸਤਰੀ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਮਰਦ ਤੋਂ ਬੈਠ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਸਮਾਜਿਕ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ
ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਮਾਜ - ਸੁਧਾਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੀ
ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਤੌਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਖਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਮਾਜ - ਸੁਧਾਰ ਲਿਖਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਅੰਤਰਿਨੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ :

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ
ਪੱਖੀ ਵਾਂਗ ਮਰਦ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰੇਤ ਤੋਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 105

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਈਸਾਈ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ
 ਖਾਪਣੇ ਭੂਭੂ ਈਸਾਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਕਰਮਾਤਾ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੁਪਵਾ ਰਹੇ
 ਹਨ। ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਜੀਵਨੀਆਂ ਫੁਪਵਾ ਕੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖਾਪਣੇ
 ਭੂਭੂ ਈਸਾਈ ਜੀਵਨ ਫੁਪਵਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ
 ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਈਸਾਈ ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪੈਣ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ
 ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਭੂਭੂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।

ਈਸਾਈ ਖਾਪਣੇ ਭੂਭੂ ਈਸਾਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਕੀਲ
 ਫੁਪਵਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਰਫ ਈਸਾਈ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਲਿਆਈ
 ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਮਰਾਠ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ
 ਨੂੰ ਖਾਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਖਾਮ ਜਨਤਾ ਨੇ ਈਸਾਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ
 ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖਾਧੇ ਅਤੇ ਕਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚੇਤੀਤ ਹੋ
 ਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਪਣੇ ਭੂਭੂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਚਮਤਕਾਰਾਂ, ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਫੁਪਵਾ,
 ਜੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ, " ਭੂਭੂ ਠਾਠਕ ਚਮਤਕਾਰ", " ਖਸੂ ਭੂਭੂ ਚਮਤਕਾਰ", " ਕਨਕੀਧਰ
 ਚਮਤਕਾਰ "।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਠਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖਾਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ
 ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਜੀਵਨੀਆਂ
 ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ। ਇਸੇ ਧੰਧੇ ਤੋਂ ਖਾਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਾਧਿਅਮ
 ਨੂੰ ਖਾਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜੀਵਨੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਠਾਇਰ
 ਮਹਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਜੀਵਨੀ ਖਾਪਿਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾਇਕ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਰਧਕ ਹੋਵੇਗੀ।
 ਖਾਪਿਕ ਜੀਵਨੀ ਮਨੁੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਕਨਿਆਣ ਨੂੰ
 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਖਾਪਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਾਪਣੇ ਭੂਭੂਆਂ ਨੂੰ
 ਸੁੱਖ ਠਾਇਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੂਭੂਆਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਸਕਣ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਭਰੂਆਂ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੇ ਠਾਂਡਿਕ ਭੁਟਿਆਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਪਣੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਗੁਰ - ਸਿਖੀ ਦੀ ਰਹੁ ਰੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਚੀ ਹਿੰਮਤ, ਉਚੇ ਅਘੋ, ਉਚੇ ਦਿਨ ਟਿਕਾਏ, ਸਾਧੋਆਂ ਜੀ ਠਾਠ ਮੇਠ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਕੀਰਤਨ, ਠਾਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਜ੍ਹਦ ਠਾਠ ਪ੍ਰੇਮ, ਸਤਿਸੰਗ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ, ਰਹਿਣੀ ਦੀ ਸਵਛਤਾ, ਆਚਰਣ ਦੀ ਸੁੱਧੀ, ਇਹ ਉਚ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਠਿਕਾ ਸਿਖਾਇਆ ਠਹਿ ਇਹ ਅਮ ਕਰਕੇ ਵਰਤ ਕੇ ਦੋਸਿਆਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਦੇ ਕੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਖੋਜੇ ਬਣਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੋਜੇ ਖੋਜੇ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਠੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਤਾ ਪਾਈ, " — " ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰਾਂ ਰਾਜਸੀ ਮੁਸਕਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਸੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਤੇ ਫੇਰ ਬੈਠਵਰਜ ਠਿਕਾਸ ਨੇ ਖੋਜੀ ਠਾਂਡੀ ਸੁਖਾਇਆ ਕਿ ਖੋਜ ਤੋਂ ਤੁਹਿ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਮੇਲਿਆ ਪਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਤੇ ਰਿਖਾ ਸਿਖੀ ਦੇ ਰਿਹਾਉ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖੋਖਾ ਖੋਭੇ ਆਪੇ ਆ ਜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਸੱਚੇ ਜੀਵਨ ਖੋਟ ਕਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਉਕਾ ਬੰਦ ਹੋ ਰਿਖਾ ਸੀ । " 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜੀਵਨੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿ ਸਿਖੀ ਦਾ ਉਚ ਰਹਿਣੀ ਵਹਿਣੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਾ, ਸੁੱਧ ਆਚਰਣ ਤੇ ਉਚ ਆਚਰਣ ਜੋ ਭਰੂਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੇਕਾ ਭੁੱਠ ਕੇ ਅੱਲੇ ਦੁਆਲੇ ਭਟਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੇਖਿਆ ਸਿਖੀ ਦੀ ਫਿਰਾਵਟ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੀ ਠਹਿਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ । ਸੱਚੇ ਜੀਵਨ ਖੋਟ ਕਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਿਠਕੂਠ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਿਖਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣੇ ਭਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਅਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਲਈ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਠੇਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਭਰੂ ਠਾਠਕ ਰਮਤਰਾਰ; ਪੰਨਾ ੫

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਭੂਰੂਖਾ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਰਚਣ ਦਾ ਚੇਤਨ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੰਗਲੇਸੀ ਵਿੱਚ ਜਰੂਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਰਚੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਾਢ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਜਿਵੇਂ 'The Story of Rama' ਅਤੇ 'The Book of Ten Masters'। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੁਣ 'ਰਾਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਦਸ ਭੂਰ ਰਤਨ' ਵਜੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਜੀਵਨੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਰਚਾਈਆਂ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀਅਤਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਉਚੇ, ਸੁੱਚੇ, ਸੁੱਧ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। 'ਦਸ ਭੂਰ ਰਤਨ' ਵਿੱਚ ਦਸਾਂ ਭੂਰੂਖਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਿਤ੍ਰਾਂਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੀ ਕਾਢ ਨੇ ਜੀਵਨੀਆਂ ਰਚੀਆਂ। ਭੁਫ਼ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਢਿਕਾਂ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਹੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਾਢਿਕਾਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਭੁੱਲੇ ਵਿਭਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਇਹ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਅਨੰਦ ਅਨੰਦ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਸੁਰ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮੂਲ ਸੁਰ ਵਿੱਚ 'ਪਿਥਾਰ' ਭੁਫ਼ਾਣੇ ਹੀ ਭੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਯਾਰਮਿਰ, ਭਾਜਨੀਤਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਪੱਖੋਂ ਹੋਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਨਿਭਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਭਿੰਨ ਕਾਢਿਕਾਂ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ।

~*~

ਅਧਿਐਸ਼ਟਿ ਰੋਗ :

ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ
ਬਾਹਾਰ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।
2. ਰੋਗ ਨੇਪਰੇ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤੀ, ਪਰਮਾਰਮ ਤੇ
ਜੀਵ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।
3. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ
ਬਾਹਰਮ - ਪਰਮਾਰਮ ਤੇ ਜੀਵ - ਜਗਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।
4. ਰੋਗ ਨੇਪਰੇ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ।

ਜੀਵਨ - ਦਰਸ਼ਨ :

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਜੀਵਨ - ਦਰਸ਼ਨ ।

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ - ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਨਾਂਸੀਓਲੀਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਹਨ — " ਵਿਚਿੰਸ਼ਯੇ ਅਨੇਨ ਦਿਤੀ ਦਰਸ਼ਨਮੁ "।¹ ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ । ਪੌਣ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਸਮਾਨ - ਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਫਿਨਾਂਸੀਓਲੀਟੀ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਫਿਨਾਂਸੀਓਲੀਟੀ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰੀਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ' ਫਿਨਸ ' — ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਂ ਅਨੁਰਾਗ ਅਤੇ ' ਸੋਫੀਆ ' : ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਸਮਿਸ਼ਰਣ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ — ਵਿਦਿਆ ਅਨੁਰਾਗ ।²

ਜਿਹੜੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਜੀਵ, ਜਗਤ, ਈਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਨਾਂਸੀਓਲੀਟੀ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਹੇ ਜਗਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਧਾਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ । ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਧਾਨਾ ਉਕਤ ਇੰਛਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਇਸ ਰਹੇ ਜਗਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

---

1 * ਅਮਰ ਕੋਸ਼ : ਚੌਥਾ ਸੰਸਕਰਣ : ਪੰਨਾ 395

" Philo-Sophia — a love or pursuit of wisdom, a search for the underlying causes and principle of reality."

2. Wepstill's third new Dictionary: P-1698

ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨਾਂ, ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਨਿਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜੋਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲੀ ਪਰ - ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

" ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਦੀ ਜੋਤ, ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਨਿਤਾ ਦਾ ਸਾਫਲ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ।"¹

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸਾਫਲ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹੀਗਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ :

ਪਰਮਤੱਤ ਦੇ ਆਭਾਵ ਦੀ ਬੋਧਿਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਾਫਲ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਘਟਾਓ ਨੇ ਨਾਨ ਧਰਮ ਦਾ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"²

ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਸੱਤ ਦੀ ਸੱਤਾ ਅਵਿਵਾਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਉਸ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਬੋਧਿਕ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬੋਧਿਕ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ ਸਿੱਧੀ ਨਈਂ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਾਫਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰਾ ਨੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਫਲਾਂ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਬੋਧਿਕ ਪੂਰਣਤਾ ਅਰਥਾਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਈਂ ਜਦ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਫਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰਾ ਨਿੱਕਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਆਪ ਧਰਮ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਚੋਟੀ ਕਾਰਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਜਨਮਦਾਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ :

" ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿੱਠਾ ਕੇ ਟੁਕਣ ਦੀ ਰੂਚੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।"³

" Philosophy is the lamp of all the sciences, the means of performing of the works and the support of all the duties."

1. Dr. Radhakrishna : Indian Philosophy : Vol-I, P-24

2. Hegel : Philosophy of Religion : Vol-I, P-19

3. Dr. Radhakrishnan & Indian Philosophy : Vol-1, P-26

ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਦੀ ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਜਿਵੇਂ ਧਰਮ ਸੱਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਠਈ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸ਼ੁਕਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਢਲਿਖਾ ਜੀਵਨ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਰ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਧਰਮ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਠਾਠ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।"¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਠਾਠ ਲਾਜ਼ਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਿਰਿਅਾ ਦਾ ਉਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਖਾਪਣੀ ਰਿਠਾਸਰੀ ਵਾਲੇ ਤੌਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਧਰਮ ਵੀ ਹੋਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ ।"²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਨੋਵੀ ਬਨੁਸਾਰ:

" ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਕਤੀ ਤੋਂ ਬੱਢੇ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੋਂ ਜਿਥੇ ਉਹ ਖਾਪਣੀਆਂ ਤਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰੇ, ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਿਠ ਉਹ ਪਾਠ, ਪੂਜਾ ਖਤੇ ਕਿਰਿਅਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ।"³

" Religion however can be shown to be interinsically although indirectly connected with man's fundamental that is biological needs."

1. Encyclopeadia of the social science : Vol-IV, 1948 : P-641

" No religion movement has came into existence without developing as its support a philosophic content."

2. Dr. Radhakrishnan : Indian Philosophy : P-25

" Religion in man's faith in a power beyond himself whereby he seeks to satisfy emotions needs and gain stability of life

which expresses in acts of worship and science."

3. C. Gallawia : The Philosophy of Religion : P-84

ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਇਸ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਕ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । " 1

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਮ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਪਣੇ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਮਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਿਲੀਜੀਅਸ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਠਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤਰ ਅਤੇ ਅਨੁਮਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਤਮਤਾ, ਸਰੀਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਰਗੇ ਤਿੰਨ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੁਕ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਿਛਾਰਾ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਿਕਲਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਠਾਕੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਮੰਨਣੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵਕਤ ਸਮਾਜ ਵਹਿੰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਰਲਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੰਦਰੇਜਾਂ ਦੀ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਜਗੜਿਆਂ ਰਿਖਾ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਨੀਤਿਕ ਰਿਹਾਵਟ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ । ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਠੇਖਿਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਧਤਨ ਅਤੇ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤਾਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਮੌਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਸਿੱਖ — ਬੋਧੀ, ਵੇਦਾਂਤੀ, ਜੈਨੀ, ਇਸਨਾਮੀ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਸੀ ।

" In India religion is hardly a dome, but a working phyphothes of human conduct adapted to diffrent stages of spirthal development and diffrent condition of life."

1. Dr.Radhakrishanan : Indian Philosophy : P-26

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਪਣੀ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹੋਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੀਵਨ ਨਈਂ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਭੂਟਾਂ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਸੰਗਮ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਭੁਰਮਤਿ ਦੇ ਖਾਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਖਾਪਣਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨਈਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖਾਚਬ ਸਿਰਫ ਖਾਚਬਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੀਤਰ ਪਤਿਤਮ ਤੇ ਜਗਿਆਸਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਜਗਤ, ਜੀਵਾਤਮਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰਤੀ ਖਾਧਿਆਤਮ ਦੀ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਨਈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰੇਰਣਾਸ੍ਰੋਤ ਭਰਬਾਣੀ ਸੀ।

ਸਿਸ਼ਟੀ :

ਸਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੰਦਲਾਂ ਤੋਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਵਰ੍ਹਣ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ, ਬ੍ਰਿਡ ਦੀ ਠੱਕੜੀ ਤੋਂ ਧਨੁੱਖ ਬਾਣ ਬਣਦਾ ਦੇਖਕੇ, ਕਸਲਾਂ ਨੂੰ ਖੋਤਾਂ ਵਿਚ ਉਗਦਾ ਦੇਖਕੇ, ਅਤੇ ਕਰਤ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖਕੇ ਰਿਸ਼ਾਬਾਂ ਨੂੰ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਨਈਂ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਭੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਅਬਥਾ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਅਬਥਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਨਸ਼ਿੱਤ ਕਾਰਣ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਣ ਵੀ।

ਸਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ :

“ ਜਗਤ ਦਾ ਨਸ਼ਿੱਤ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਭੂਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਥ, ਕ੍ਰਮ, ਕਾਲ, ਸੁਭਾ ਜੀਵ ਆਦਿ ਜੋ ਤੋਤ ਮੰਨੇ ਹਨ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਦ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ

ਘਨੇਰ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਥਾਪਣੀ ਮਾਇਆ ਸ਼ਕਤੀ
 ਰੂਪਾਂ ਸਤੁ ਰਾਜ ਅਤੇ ਤਮ ਥਾਪਣ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਕੁਮਾਰ ਜਰਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ,
 ਪਾਲਨ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਈ ਸੰਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ॥¹

ਸਿਸ਼ਟੀ ਬਣਦਾ ਜਰਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇਵਟ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਾ
 ਸੰਤ ਚਿਤਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਰਤ ਨੂੰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬੀਜ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਦਾ
 ਸਿਰਜਕ, ਪਾਲਕ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ
 ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਜੀਵ ਹੀ ਸੀ ਕੇਵਲ
 ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਸੀ । ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਥਾਪਣੀ ਠੇਕ੍ਹਾ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ
 ਹੋਈ । ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕੀਤੀ । ਤਿਰੁਮਲਿਸ਼ੀ ਥਾਪਣਾਂ ਨੇ ਵੀ
 ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਸਿਸ਼ਟੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ
 ਉਤਪੱਤੀ ਕੀਤੀ । ਜਿਸ ਨੇ ਬੀਜ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਹੀ ਸਮਸਤ
 ਜਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨ ਕੀਤੀ । ਥਾਪਣਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਤ ਅਤੇ
 ਨਿੱਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬੀਜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਤ ਹੈ । ਥਾਪਣਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ
 ਕਿਤੇ ਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
 ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੈ ।

। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇਵ ਨਾਠ ਭਾਵੇਂ ਜਰਤ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ
 ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਭੇਦ ਸਪਸ਼ਟ
 ਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਉਹ ਜਰਤ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬੀਜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ
 ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜਰਤ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਅਨਿੱਤ, ਮਾਇਆ
 ਰਸਤ ਜਰਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੈ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇਵ ਨਾਠ ਭਾਵੇਂ ਜਰਤ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ
 ਦਰਸਾਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਭੇਦ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ
 ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਉਹ ਜਰਤ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬੀਜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

---

1. ਸ੍ਰੀ ਮਦਭਾਰਤ ਗੀਤਾ : ਪੰਨਾ 14

ਭਾਵ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਸੱਤ ਜਗਤ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਅਨਿੱਤ, ਮਾਇਆ ਰੂਪਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀਸਾ ਤੋਂ ਹੈ । " 1

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਗਤ-ਪ੍ਰਭੂ ਜਗਤ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦ੍ਰਿਵੇਦੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ :

" ਨਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ ਜਗਤ - ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ 'ਸ਼ਕਤੀ' ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਮ ਸ਼ਿਵ ਤੋਂ ਉਤਪੱਤਿ ਹੋ ਕੇ, ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿਧਾਂਤੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ । " 1

ਇਸ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ :

" ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਸ਼ਿਵ ਦੀ 'ਸਿਧਾਂਤੀ ਦੀ ਇੱਕ' ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਚੇਤਨ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਭਾਵ ਵੀ ਚੇਤਨ ਹੈ । ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤੀ ਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰਿਖਾਤਾ, ਰਿਖਾਤ ਅਤੇ ਰੇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਨਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਜਗਤ ਦਾ ਮਾਇਆ ਤੌਰ ਹੈ । " 2

ਭੂਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਗਤ ਅਥਵਾ ਸਿਧਾਂਤੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤਿ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਨਸਿੱਤ ਕਾਰਣ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਵੀ । ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਤਪੱਤਿ ਤੋਂ ਹੀ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਭੂਰੂ ਵੈਸ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

" ਜਾਂ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਸਿਧਾਂਤਿ ਉਪਾਇ, ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਨੇ ਭਾਣੈ ਲਏ ਸਮਾਇ । " 3

ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਹੋਈ ਉਸਨੇ ਸਿਧਾਂਤੀ ਅਥਵਾ ਲੁਨਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਗਿਆ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਧਾਂਤੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਕੀਤੇ ਹਨ :

" ਇਕਸੁ ਤੇ ਹੋਇਉ ਅਨਿੱਤਾ, ਨਾਨਕ ਏਕਸੁ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇ ਜੀਉ । " 4

1. ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦ੍ਰਿਵੇਦੀ : ਨਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ : ਪੰਨਾ 65

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 65

3. ਭੂਰੂ ਵੈਸ ਸਾਹਿਬ : ਸੁਖਮਨੀ : ਮ. 5

4. ਭੂਰੂ ਵੈਸ ਸਾਹਿਬ : ਅਸਾ ਦੀ ਵਾਰ : ਮ. 1

ਭੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਖਾਦਿ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।
 ਅਪੰਚਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰਾਕਮ ਖਾਤਮਾ ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਸਤ ਸਿਧਾਂਤੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪੌਣ
 ਅਤੇ ਜਨ ਖਾਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਰੰਦਮਾ, ਅਕਾਸ਼
 ਸੂਰਜ ਖਾਦਿ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ । ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਬੰਤਜ, ਜੇਰਜ, ਸੇਤਜ ਖਾਣੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ
 ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਣੇ ਇੱਕ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਗੁਣ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਖਾਧੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ
 ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਭਾਈ
 ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਠੰਡਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਜੁਨੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ
 ਦਾ ਅਨੰਦਮਈ ਜਾਂ ਸਰੂਪਮਈ ਠੰਡਣ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਖਾਧਾ ਭੂਤ ਕਾਰਣ ਹੈ ।
 ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਦਕਾ ਹੀ ਭਾਤੋ ਭਾਤ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤੀ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋ ਰਹੀ
 ਹੈ । ਖਾਧ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਧਾਂਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰੇਮ ਬੰਧ ਹੈ ।
 ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੰਧੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤੀ
 ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ, ਉਸ ਠਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਕਿ ਉਹ
 ਹੈ, ਬੰਗ ਸੰਗ ਹੈ, ਅਸੁ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਬੇਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ
 ਚਿੰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣਾ ਹੈ । ”¹

ਸਾਇਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸੰਕਲਪ :

“ ਜੋੜੁ ਤੋੜੁ ਇਸਾ ਵਿਸਾ ਹੋਇ ਏਨਿਉ ਅਨੁਰਾਗ । ”²

ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਭੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ
 ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਅਨਿਵਾਰਿਤ ਸਰੀਰਕਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

“ ਅਪਿ ਸਤਿ ਗੋਖਾ ਸਭੁ ਸਤਿ, ਤਿਸੁ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਸਰਨੀ ਉਧਤਿ,
 ਤਿਸੁ ਭਾਵੇ ਤਾਂ ਕਰੇ ਵਿਸਥਾਰ, ਤਿਸੁ ਭਾਵੇ ਤਾਂ ਏਕੀਕਾਰ । ”³

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ, ਪੰਨਾ 41

2. ਭੁਭੁ ਵੰਸ਼ ਸਾਹਿਬ, : ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ : 10

3. ਭੁਭੁ ਵੰਸ਼ ਸਾਹਿਬ : ਕਉੜੀ :

ਸਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਨ੍ਹਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਠਾਲਦਾ ਵਿੱਚ ਰਸ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ, ਭਾਵ ਇਸ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੰਧੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਜੀਵ ਅਸਤ ਨੂੰ ਸਭ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਠਾਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਾਖ਼ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਥੀਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਕੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਦੀ ਝੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਮਾਇਆ ਰਿਖਾ ਹੈ :

“ ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤ ਹਰ ਵਿਸਰੈ,

ਮੋਹ ਉਪਜੈ ਤਉ ਦੂਜਾ ਠਾਇਆ । ”¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦੁਰਮਤਿ ਵੀਰ ਹੀ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਭ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਣਨ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਸੀਸਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਣ, ‘ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲਾ ’

‘ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਵਿਛਾਨ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਸੁਖਮ ਹਨ, ਪਰ ਬਨਵਾਨ । ਭੁਹਾਰੀ ਸੰਕਲਪ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸਰੂਪ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਖਪੜਦੇ ਹਨ, ਪਹੁੰਚੇ, ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਖਾਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ”²

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਝੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੀਸਾਰ ਸਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੇ ਭੁੱਲ ਵੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਭੁੱਲ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੀ ਰੰਗ ਹਨ । ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੇ ਭੁੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸੀਸਾਰ ਜੇ ਕਿ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਇਸ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲੇ

1. ਕੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ : ਖਨੰਦ . 1

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 95

ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਭੁਨਿਆਵੀ ਬਿੰਬਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿੰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਜਮ ਮਈ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਠੇ ਬਾਉਣਾ ਹੀ ਜਰਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਤਾਈ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਭੁਨੀਆਂ ਜੋ ਕਿ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੋ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ, ਇਸ ਭੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਨੂੰ ਰਚਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਈਏ, ਭਾਈ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਸਭ ਲਈ ਅਪਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਫੁਲ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਜੋ ਫੁਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਚੰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖੈਰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ । ”¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕ੍ਰਿਤ ਜਰਤ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਕ੍ਰਿਤ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਾਨਵ ਨੇ ਪ੍ਰੇ-ਰਚਿਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦੀ ਇੱਤੀ ਹੋਈ ਖੁੰਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤੰਗ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਗਾਣੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਅਧੇ ਧਾਪੀ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਚਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਾਨਵ ਭੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਭੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਫੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫੁਲ ਇੰਦੇ ਵੀ ਹਨ ।

ਪ੍ਰੇ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਇਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਜਨਮ ਹਨ । ਪ੍ਰੇ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਜਰਤ ਭਾਵ ਸਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

ਜਰਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਨ ਦਾ ਬੁਨਬਨਾ, ਬਿਨਸਨਹਾਰ, ਖੁਨਾ ਅਬਵਾ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਤਮਾਸ਼ਾ, ਮ੍ਰਿਗ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਮਿਥਿਯਾ ਅਤੇ ਹੁੰਦੇ ਦਾ ਪਹਾੜ ਅਧਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਦ - ਸਥਿਰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੇ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਸਿਸ਼ਟੀ ਭਾਵ ਜਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਭੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਭੈੜੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇ. ਪੂਰਨ

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 117

ਸਿੱਖ ਭੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵੀ ਮੈਤ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਸ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਖਾਪ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਨ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਖਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ।

“ ਜਦ ਪਿਆਰ ਬੰਦਰ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦ ਇਕ ਨੰਡਣ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭੈੜੀ ਤੇ ਕਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ । ਉਹ ਦੇ ਨੰਡਣ ਵਿਚ ਸੁਖੈਪਣ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਮਹਿ ਪੈਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ”¹

ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਭੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚੋਂ ਸੁਖੈਪਣ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਖਾਧੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਭੁਰਮਤਿ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ “ ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗ ਉਪਜਿਆ, ਕੋਣ ਭਲੇ ਕੋਣ ਮੰਦੇ ” ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਅਕਲ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਨੀਤਾ ਕਿ ਸਭ ਬੰਦੇ ਨੂਰ ਦੇ ਹਨ, ਕੋਣ ਭਲੇ ਕੋਣ ਮੰਦੇ । ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰ ਨੀਤਾ, “ ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਸੁਰਤਿ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਸ ਮਾਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜੀਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਬੀਵੀ ਦਸ ਪੈਦੀ, ਜਦ ਤੱਕ ਬੰਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਸਦਾ ਸੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਬੀਠਾ, ਇਹ ਰਾਜਤ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਤਦ ਤੱਕ ਭਾਵੇਂ ਧੁੰਠੇ ਠਟਕਾਏ ਤੇ ਬੰਗਾ ਤਪਾਏ ਇਉਂ ਦਿਸਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨੰਗਾ । ”²

ਇਹ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਰਮਾਤ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗਤ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚੋਂ ਰੂਹਾਨੀ ਜਨਵੇਂ ਝਲਕ ਮਾਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ :

“ ਇਹ ਜਗਤ ਕਰਮਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਕਣ ਅਨੇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਜਨਵਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਰੀ ਕਾਨੀ ਤੇ ਭੂਰੀ ਤੇ ਚਿਟੀ ਰੀਤ

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੁੱਖੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 10

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 17

ਦੇ ਰੇਗਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਸਣ ਨੌਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਥੰਦਰ ਹਠੇਰਾ, ਬਾਹਰ
ਹਠੇਰਾ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਘਾਟਮੀ ਘਾਟੇ ਦੀ ਇਹ ਘਾਟੇ ਕਿਸੀ ਮਹਾਪੁਰਖ
ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਹਵੇ ਕੋਈ ਘਾਟੇ ਤੇ ਦਸੇ ਇਸ ਰੇਗਸਤਾਨ ਵਿੱਚ
ਬਹਿਸਤਾ ਦੇ ਬਹਿਸਤਾ ਕਲ ।¹

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਜਾ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਠਾ
ਬੋਠਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਕਤ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਜਾ ਹੈ । ਇਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਨ ਉੱਚੀ ਕਲ ਨਾਲ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ
ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਹਰੇਕ ਨਾਲ ਸਿੱਠਾ ਬੋਠਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਘਾਪ ਘਨੁਸਾਰ :

“ ਜੇ ਥੰਦਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਆਚਰਣ ਸਿੱਠਾ ਬੋਠੇ ਤਦ ਸਜ਼ੀ
ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਘਰੇਲਾਹ ਸੁੱਕੇ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ”²

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ
ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਨੂੰ ਹੀ ਜਕਤ ਦਾ ਮਾਨਕ ਸਾਈਂ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ
ਦਾ ਮਾਨਕ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ
ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਘਾਪਣੀ ਹੀ ਸਮੇਂ ਥੰਦਰ ਜਕਤ ਨੌਕਰੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫੇ
ਸਾਨੂੰ ਸਦ - ਸਭਿਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।

ਪਰਮਾਤਮਾ :

ਸਿਸ਼ਟੀ ਵਾਂਗ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪਰਮਤੱਤ, ਕ੍ਰਾਮ ਜਾਂ ਅਣਦਿਸਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ
ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ
ਵਰਲ ਲ ਗੀਤਾਂ ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਸਾਕਸ਼ ਤੇ ਨਿਰਾਕਸ਼ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖੁੱਟੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 133

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 134

ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬੰਕਿਮ ਚੰਦਰ ਚਟੋਪਾਧਿਆਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਇਹੋ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਬੰਕਿਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਾਨ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੀਮਿਤ ਹੋਵੇ ਜੋ ਅਸਿੱਤ ਅਤੇ ਪਰੀਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਭੁਣਯੋਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਪੂਰਣ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਕੁਝ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਪਰਤੀਤਰ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਹੱਤਮ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ 'ਅਲਪ' ਹੈ। ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੰਤ, ਨਿਤਿਹੁੰਧ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਹੈ।¹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗੇਜ਼ ਡਾਕਟਰ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਭੂਮਾ" ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਪਰੀਤਾਸ਼ਰਬ "ਅਲਪ" ਹੈ। ਜੋ "ਭੂਮਾ" ਹੈ ਉਹੀ ਅਸਿੱਤ ਜਾਂ ਅਮਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ "ਅਲਪ" ਹੈ ਉਹ ਮ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਮਰਣਹਾਰ ਹੈ।²

ਬਾਨ ਫੀਰਾਧਰ ਤਿਲਕ ਅਨੁਸਾਰ :

"ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਕ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।"³

ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ ਅਨੁਸਾਰ :

"ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਅਧਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਸਾਖਿਅਤ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਅਵਤਾਰ ਹਨ ਅਠੇਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਧਿਕ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਹੈ।"⁴

ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ 'ਪਰਮਾਤਮਾ' ਸਰਬ ਸੁਤਮਾਨ ਹੈ, ਸਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਸੰਵਾਰਕ ਵੀ ਹੈ।⁵

1. ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ : ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ : ਪੰਨਾ 565

2. - ਉਹੀ -

3. ਬਾਨ ਫੀਰਾਧਰ ਤਿਲਕ : ਗੀਤਾ ਰਹੱਸ : ਪੰਨਾ 211

4. ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ : ਪੰਨਾ 9/8

5. ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ : ਭੂਤ ਨਾਠਕ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਖੰਡੇਲਨ : ਪੰਨਾ 49

ਠਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਫੇਰਥ ਠਾਥ ਬਨੁਸਾਰ, " ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੀਵ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਹੈ । " ¹

ਕੁਰਮਤਿ ਬਨੁਸਾਰ ਵੀ ਇਹ ਪਰਮਤੱਤ ਬਾਪਣੀ ਇੱਛਾ ਬਨੁਸਾਰ ਬਰੂਪ ਜਾਂ ਨਿਰਕੁਣ ਬਰਸਥਾ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਬਰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ, " ਇਕਸੁ ਤੇ ਹੋਇਉ ਬਨੰਤਾ, ਠਾਨਕ ਏਕਸੁ ਮਹਿ ਸਮਏ ਜਾਉ । " ²

ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੰਤਰਕਤ ਨਹੀਂ ਬੰਨਿਆ ਜਾਂ ਸਰਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਬਸਥ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਭੁਣ ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਬਕਾਰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ । ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ' ਏਕਸ ਮਤ ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਾਰੇ ਵਜੂਦ ਦੀ ਤਿੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਬਾਪਣੇ ਬਾਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਬਵਨਿਬ ਨਹੀਂ । " ³

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਰੂਪ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਸਬਦਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਬਾਉਂਦੀ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬਾਪ ਸਮਸਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਗਤ ਦੀ ਬਸਨੀਬਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਉਹ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ, ਪਾਲਕ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲਕ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਗਿਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਸਭ ਭੁਣ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਤੇ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ । ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਡਾ ਪਿਥਾਰਾ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਥਾਰ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਬਾਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਠਾਹਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਰੋਜਨ ਸਮਝਣਾ, ਇਹ ਪਹਿਨਾ ਕਦਮ ਹੈ । " ⁴

1. ਪੀਤਾਖਰ ਦੌਤ ਬੜਖਵਾਲ ; ਫੇਰਥਬਾਨੀ ; ਪੰਨਾ 73

2. ਭੁਰੂ ਠਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ; ਜਪਜੀ

3. Edgar's Brightman & An introduction of Philosophy : P-358

4. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ; ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ ; ਪੰਨਾ 110

5. ਭੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ; ਜਪਜੀ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਹਰ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਡਾ ਦੁਰਭਾਗ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ । ਭੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰਬ - ਵਿਖਪਕ ਅਤੇ ਵੇਤੰਨ ਹਸਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ " ਸਰਬ ਜਮਾ ਜਗਿ ਜੋਤਿ ਤੁਮਾਰੀ, ਜੋਤੀ ਪਰ ਭੁਰਮਾਈ ਹੈ । " ¹ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰਬ ਵਿਖਪਕ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤਮ ਸਰੂਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸੰਪੂਰਣ ਅਤਮਾ ਹੈ । ਵੇਤੰਨ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਜਾਗਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਵਿਖਪਕ ਅਤੇ ਵੇਤੰਨ ਹਸਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਖੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਨਈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੁਣ ਨਾਨ ਮਨ ਏਕਾਕਰਤਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਅਪ ਅਨੁਸਾਰ :

" ਉਸ ਨਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਮਨੋਂ ਮਿਠੈ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਪਰ ' ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ' ਇਕ ਸੁਖਮ ਕਤੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਚਿਤ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਸਹਿਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਏਕਾਕਰਤਾ ਵਿਚ ਨਿਜਾਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪਿਆ ਨਾਮ ਅਧੇ ਪ੍ਰਾਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । — ਕਿਰ ਦਿਨ ਜਾ ਕੇ ਸਦਾ ' ਯਾਦ ' ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਨੇਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਰ ਬੇਝੁ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੂੰ ਨੂੰ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਹੈ । " ²

ਭੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੁਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ :

" ਜਿਠੀ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ ਕਏ ਮਸਕਤਿ ਖਾਲਿ,
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁੱਖ ਉਜਨੈ ਖੇਤੀ ਛੋਟੀ ਨਾਲਿ । " ³

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਖਾਉਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਲਗਭਗ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਰੋਰ ਵੇਲੇ ਉਗਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਖਾਪਣੇ ਸਚਾਰੇ

1. ਭੁਰੁ ਵੀਰ ਸਾਹਿਬ : ਜਪੁਜੀ

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੀਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 77

3. ਭੁਰੁ ਵੀਰ ਸਾਹਿਬ : ਜਪੁਜੀ

ਤੇ ਖਲੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਪਰ ਉਸ ਦਰਖਤ ਦਾ ਖਾਸਰਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀ ਖਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਜਗਸਾਸੂ ਜੋ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਉਰਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰ ਖਾਪਣੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਦੇ ਨੜ ਨੜ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਉਰਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਨ੍ਹਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਉਚੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਜੇਗੀ ਜਿਹੜੇ ਜੇਗ ਭਾਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਨਈਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਨ੍ਹਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਨ੍ਹਸਾਰ "ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਭੁਣ ਹੈ ਜੋ ਸੁਰਤ ਉਚੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਸਦਾ ਹੈ । ਅਸਨ ਵਿਚ ਜੇਗੀ ਜਲ ਜੇਗ ਨੂੰ ਟੋਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜੇਗ ਰਹਿਸਤ ਤੋਂ ਨਿਰਜੇਗ ਹੋਣ ਅਰਥਾਤ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਸਾਈ - ਸੰਜੋਗ' ਵਿਚ ਹੋ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਇਕ ਤਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ।" 1

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਰਮਤਿ ਖਨ੍ਹਸਾਰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਬਰ - ਵਿਖਾਪਕ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਜਿਖਾ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਤ ਦੇ ਬੰਦਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਈਂ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਹਉ ਦੇ ਖਾਸਰੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਸਭ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹਨ । ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਭਰਿਖਾ ਭੁਟਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਅਸਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਰਾਂ ਅਤੇ ਭੁਟੀਨ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬਹੁਤ ਠੀਕਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਕੇਤੀ ਸਰੂਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਇਸ ਕੋਠ ਵਿੱਚ ਨੱਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜੋ ਬੰਸ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਰਸ ਗਿਖਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਖਾਪਣੇ ਮਾਨਕ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਬੰਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੁੜ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਰਮਤਿ ਖਨ੍ਹਸਾਰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਹਿਲਾ ਏਕ ਸੀ ਫੇਰ ਏਕ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਭਾਵ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਬੰਸ ਸਵੇਰੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

---

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੀਰ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 100

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਥੀਸ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ
ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਇਹ ਸਾਡਾ ਥਾਪਾ ਥੀਸ ਹੈ ਉਸ ਚੇਤਨ ਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ
ਥਾਪਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਚੇਤਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ' ਪ੍ਰੇਮ ' ਹੈ । ਇੰਜ ' ਥੀਸ '
ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੀ ' ਪ੍ਰੇਮ ' ਹੈ । ਵਿਛੋੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ
ਥੀਸ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ) ਦਿਸ ਰਹੇ ਜਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਸ ਕਈ ਹੈ,
ਇਸ ਕਰਕੇ ਥਾਪਣੇ ਕਾਰਨ ਥਾਪਣੇ ਮਾਨਕ ਸਰੂਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕਈ
ਹੈ । ਹੁਣ ਮੁਰਦੇ ਸਾਧਨ ' ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ' ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰੂਹ ਕੁਣ
ਵਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਥਾਪੀ ਰਾਹੀਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਥਾਪਣੇ
ਕਾਰਣ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਏ । ਤਦ ਸਾਰ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ
ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਵੇਰ, ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵੱਲ ਹੋ ਰਿਖਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲ
ਨਾ ਦੇਈਏ । ਤੁਹਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਭੂਣ ਹੈ, ਧਾ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਥਾਸਨ ਸਰੂਪ
' ਪ੍ਰੇਮ ' ਹੈ । ਜਦ ਸਜਾਤੀ ਤੇ ਸਜਾਤਾ ਵਸਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ
ਬਿੰਬ ' ਪ੍ਰੇਮ ' ਹੈ, ਥਾਪਮੇ ਸਾਧਮਣੇ ਥਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਦ ਉਹੋ ਬਿੰਬ
ਤੁਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਪਰਮ ਉਤਮ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਥਾਪਣੇ
ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਜੋ ਜਗਤ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ) ਵੱਲ ਖਿਚਤ ਹੋ ਕੇ
ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਰਿਖਾ ਹੈ, ਮੇੜ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਵੱਲ
ਨਰਾ ਦਈਏ ।"¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਡੇ ਨਾਨ ਜੋ ਰੂਝ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ
ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਥਾਪ ਬਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਰੂਝ ਵੀ ਕਰਦਾ
ਹੈ ਚੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ
ਹੈ ਇਨਸਾਨ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਧਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ , ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਕਿਸੇ ਭੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ
ਤਾਂ ਉਸ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਥਾਪ ਤਾਕਤ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ
ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ।

---

1. ਤੁਰੂ ਵੀਥ ਸਾਹਿਬ : ਥਾਨ ਉਸਤਤਿ :

“ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਸਾਦ ਵੱਖਣ ਵਾਨੇ ਪਿਥਾਏ ਜਦ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਬਲ ਦੇ ਕੇ ਖਿਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨੇ ਦਾ ਮਾਦਾ ਵਧੀਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਟਾਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੈਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਥੀ ਹੋ ਕੇ
ਹੋਰ ਰੜਦੀ ਹੈ । ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਉਣ ਕਾਪ ਠਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ।”¹

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ
ਜਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੇਨ ਭੂਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ਿਅਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ । ਅਸਲ
ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਰਵਾਈ ਹੀ ਭੂਰਮਤਿ ਦੀ ਨੀਂ ਕੇ ਚਲਦਾ
ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭੂਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅਨੰਤ ਨਹੀਂ
ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਭੂਰਮਤਿ ਤੋਂ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਇਕਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਠੀਕਾ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਹੈ, ਕੋਈ
ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਾਂ ਕੀ, ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਭੂਰਮਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

“ ਸਭ ਕੇ ਕਾਨ ਸਭਨ ਕੇ ਕਰਤਾ,

ਰੰਗ ਸੋਰ ਦੇਖਕ ਤੇ ਚੇਰਤਾ ”²

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ
ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੁਲਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਹੁੰਨ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀਂ
ਭੁੱਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਭੁੱਠਣ ਦੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ
ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਨਾ ਟਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਰੰਬ ਨਾ ਹੁੰਨੇ ਤਾਂ ਭੁਲਿਆਂ ਦੇ
ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ।”³

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 24

2. ਭੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ ਸਾਹਿਬ : ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ।

3. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੁੱਠੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 23

ਭੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ
ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਰਫ ਇਕ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ ਹੈ।¹ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸੋਚਦਾ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਬਹੁ - ਬਚਨ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ;

“ ਮਰੂਭ ਤਾਂ ਕਦੇ ਬਹੁ - ਬਚਨ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਮਰੂਭ ਤਾਂ ਸਦਾ
ਇਕ ਹੈ। ”²

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ
ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਸਾਧਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਾਤਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵਜ੍ਹਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦਾਤ ਹੈ
ਜਿਹੜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੋਢੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਆਪ ਅਨੁਸਾਰ ;

“ ਜਿਹੜੀ ਦਾਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੀ ਦੀ ਮਿਥ ਨੇ ਸਾਡੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈ
ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਟੋਭ, ਸਾਧਕ, ਆਪਣੀਆਂ ਫਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ,
ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ”³

ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਭੁਰਮਤਿ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਾਤ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ,
ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਰ ਜੀਵ, ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ
ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਹਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ
ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਅ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਯੋਸ਼ਾਂ ਠੰਡੀ
ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਬੜੀ ਤੀਮਤੀ, ਬੰਦਰ ਆਏ ਰੋਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ
ਸਿੱਕ, ਸਿਰਮਣ, ਸਿਦਕ, ਠਮ ਹੈ, ਕਿ ਆਤਮੀ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਜੀਵਨ

1. ਭੁਰੂ ਵੀਥ ਸਾਹਿਬ : ਜਪੁਜੀ :

2. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 54

3. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਨ੍ਹੇ ਠੇਖ : ਪੰਨਾ 54

ਬਠਕਿ ਕੁੰਨ ਦਿਸਦਾ ਪਿਸਦਾ ਜਗਤ ਇਕ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮੀਦਰ
ਹਰਿਮੰਦਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । " 1

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬੰਦਰ ਵਸਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ
ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਮਾਣਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਜੋ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ
ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਮਰੂਥ ਮੇਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਰਮੀ ਭੈਣ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਮਝ ਨਹੀਂ
ਆਉਂਦਾ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਠਾਲ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਠੰਡਾ
ਦੇ ਔਪਰ ਹੇਠ ਉਸ ਉਰਧ ਰੀਵਨ ਨੂੰ ਡੇਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਪਟ ਉੱਨ੍ਹ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ, ਜੋ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦਰਬਨ ਖਿਨ ਦੇਖੇ ਇਕ ਭੂ
ਜਿਹੀ ਠਾਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਸਪਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਰੋਮ ਰੋਮ
ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਅਣਹਿੰਨ ਦੇ ਅਨਿਕਨ ਠਾਲ ਮੇਰਾ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਬੰਨ੍ਹਿਤ ਠਾਲ
ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । " 2

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹ ਬੈਠ ਭਰਮਾਤਿ
ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਹਨ ।

ਜੀਵ :-

ਸਿਧਾਂਤੀ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜੀਵ ਜਾਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ
ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ
ਗਏ ਹਨ :

1. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਖੁੰਫੇ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 53

2. - ਉਹੀ - : ਪੰਨਾ 57

" ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਸਤ ਰਜ ਅਤੇ ਸਤੋਰੁਣ ਇਸ ਅਭਿਨਾਸੀ
ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਸਰਬੋਤਮ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।" 1

ਜਦੋਂ ਰਨਕੇ ਹੋਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

" ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਤ੍ਰੈਵਿਦਾਤਮਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ
ਭੇਦਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੈਵਿਦਾਤਮਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਰੀਤੀ ਜਾਂ ਮਾਤ੍ਰੀ
ਜੁਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ।" 2

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਮਾਇਆ
ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

" ਰਿਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਜਦੋਂ ਮਾਇਆ, ਅਵਿਦਿਆ ਜਾਂ ਅਰਿਯਾਨ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਇਹ ਬੰਧਨ
ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਹੈ ।" 3

ਤਿਰੁਮਲਿਸ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨੇ ਜੀਵ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ :

" ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਤਰੀਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਸਮਾ
ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਰੀਰਾਂ ਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਜੀਵ ਭਰਵਾਨ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦੀ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ । ਜੀਵ ਤਾਂ ਭਰਵਾਨ ਦਾ ਬੰਧ ਰੂਪ ਹਨ ।"

ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ' ਭੂਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ' ਵਿਚ ਦਵੈਤਵਾਦ ਨਿਸ਼ਚਾਰਕ ਦੇ
ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਫਰਕ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :

" ਬਸ ਜੀਵ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਮਮਕਰੂ ਅਤੇ ਸੁਕਰੂ । ਮੁਕਤੀ
ਦੇ ਮੁਮਕਰੂ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਸੁਖੀ ਨਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸੁਕਰੂ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ - ਅਨੰਦ ਦੇ ਇਕ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ
ਹਨ — ਨਿਤਮੁਕਤ ਅਤੇ ਮੁਕਤ । ਨਿਤਮੁਕਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸੁਖੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ

1. ਗੀਤਾ : 14/5

2. ਗੀਤਾ : 13/23

3. ਗੀਤਾ : 13/23

4. ਤਿਰੁਮਲਿਸ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ : ਤਿਰਚਿਤ ਵਿਰੁਤਮ : ਪੰਨਾ 10

ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਉਹ ਏਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਦਾ
ਭਜਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਸੁਧ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਦੇਹਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ
ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਭਿੰਨ ਵੀ । ਇੰਜ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਭੇਦ
ਅਭੇਦ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ।¹

ਠਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਵੀ ਜੀਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਨਿਖਾਈ
ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਠਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਇਹ ਸ਼ਿਵ ਤੌਕ ਮਾਇਆ, ਅਵਿਦਿਯਾ ਜਾਂ ਅਭਿਵਿਯਾਨ ਦੇ ਨਰਾਧਿ ਕਾਰਣ
‘ ਜੀਵ ’ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ”²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਬਾਰੇ ਉਪਰ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿ
ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਪਾਸ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ
ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਠ ਹੀ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ
ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਉਦੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਨੇਤ ਠਾਠਲਾਂ
ਵਿਚ ਰਸ ਕੇ ਭਟਕਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਦਾ
ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

“ ਤੂੰ ਪੂਰਾ ਹਮ ਉਰੇ ਹੋਏ ਤੂੰ ਰਹੁਰਾ ਹਮ ਹਉਰੇ । ”³

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ :

“ ਕਾਇਆ ਮਹਲ ਮੰਦਿਰ ਅਰੁ ਹਰਿਕਾ, ਤਿਸ ਮਹਿ ਰਾਖੀ ਜੋਤ ਅਪਾਰ । ”⁴

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਸੰਨਦਾ ਹੈ । ਅਪ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ
ਸੰਤ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜੀਵ ਵੀ ਸੰਤ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ਚੇਤਨ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਆ

1. ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ : ਭੂਰੂ ਠਾਠਲ ਅਤੇ ਭਰਤੀ ਅੰਦੋਲਨ : ਪੰਨਾ 65

2. ਯਜੁਰੀ ਪੁਸ਼ਟ ਟ੍ਰਿਵੇਦੀ : ਠਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ : ਪੰਨਾ 67

3. ਭੂਰੂ ਵੀਰ ਸਾਹਿਬ : ਸੋਰਠਿ ਮ.1

4. ਭੂਰੂ ਵੀਰ ਸਾਹਿਬ : ਸਠਾਥ ਮ.1

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਬੋਤਮ ਨੂੰ ਚੀਪਤ ਕਰਨ ਨਈਂ ਖਾਤਮਾ ਦੀ ਜੇਤ ਪੜ੍ਹ ਵੱਲੋਂ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਕੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

“ ਏ ਸਰਬੋਤਮ ਮੇਰਿਯਾ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਾ ਤੂੰ ਜਗ ਮਹਿ
ਖਾਇਯਾ । ”¹

ਇਹ ਜੇਤ ਸਰਬੋਤਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਸਰਬੋਤਮ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਕੁਣ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਖਾਤਮਾ ਦਾ ਕੁਣ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਖਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਈਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਬੀਜ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਜੀਵ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਜੀਵ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਅਲੇਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੀਵ ਬਾਰੇ ਅਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਕੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਹਨ । ਕੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਸੰਨਿਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਰਮ ਤੋਂ ਜੀਵ ਸਿਧਾਈ ਹੋਈ । ਬ੍ਰਹਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਜਿਸ ਪੁਰਣਤਾ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭੁਖਾਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਰੁਝ ਰੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਭੁੱਲੇਥੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸਰਬ ਚੇਤਨਤਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਥੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਾਇਆ ਦੇ ਨਰਾਧਿ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ਪਰ ਜੀਵ ਉਸ ਦੇ ਨਰਾਧਿ ਵਿੱਚ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨ ਵਿੱਚ ਰਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਜੀਵ ਵੀ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਕੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਅਰਥਾਤ ਭਰਤ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ । ਇਸੇ ਨਈਂ ਲੋਹਾ ਵਿੱਚ ਜੇਤ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ।

ਕੁਰਮਤਿ ਵਾਰ ਹੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੀਜ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਬੀਜ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਜੀਵ ਵੀ ਸੰਤ ਹੀ ਹੈ । ਜੀਵ ਜਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਰਸ ਕੇ ਅਪਣੇ ਸੁਖਾਮੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਿਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ :

“ ਸਾਡਾ ਅਪਾ । ਬੀਜ । ਹੈ ਉਹ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਅਪਣੇ
ਹਨ । ਭੀਜ । ਬੀਜ । ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੀ । ਪ੍ਰੇਮ । ਹੈ । ਵਿਛੋੜਾ ਇਸ

---

1. ਭੁਭੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ : ਅਨੰਦ, ਰਾਮਕੁਮਾਰੀ ਮ . 3

ਕੌਣ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਸ ਰਈ ਹੈ ।
ਇਸ ਕਾਰਨ ਬਾਪਣੇ ਮਾਨਕ : ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇ : ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਰਈ
ਹੈ । " 1

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਚਿਨਾਸ ਸ਼ੀਠ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜੀਵ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕੰਮ
ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਇਹ ਜੀਵ ਬਾਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਧਰਮੀ ਕੰਮ
ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਰੇਗਾ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਕੋਈ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ । ਬਾਪ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਇਹ ਦੇਹੀ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ ਬੀਤ ਬਿਨਸਣੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਜੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ
ਲਈ ਬਿਨਸੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੀ ਨਹੀਂ ? " 2

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਇਸ ਕੌਣ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਜੀਵ ਨੇੜ ਨਾਲਰ ਵਿੱਚ ਰਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ੁਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਬਵਿਦਿਆ
ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਾਥੇ ਰੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜੀਵ
ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਬਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੀਵਨ ਲਗਾ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਟਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦਾ । " 3

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਤਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ
ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

" ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਿਸ ਨਿਕਾਰੀ ਨੇ ਨਾਲ ਨਿਤਣ ਹੀ ਨਹੀਂ
ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਜਗੁਰ ਲਗਾ ਦੇ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਪਰ ਧਰਮ ਪਸਾਰਾ
ਧਰਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬੰਗ ਸੰਗ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਜਦੋਂ ਸਭ ਤਿਆਰ ਹੋਣਗੇ ।
ਇਹ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ । " 4

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸੇ ਕੌਣ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ
ਤੋਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੇਹ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ : ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ
ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸਤਵੰਤ ਕੋਰ : ਪੰਨਾ 111

2. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 26

3. Indian Philosophy, Vol-II : P-82

4. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 63

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿਚਲੀ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਤੌਰ ਨਹੀਂ ਮਿਟ ਸਕਦੀ ਜਦ ਤੀਕ ' ਬਨੁਸਾਰ ਦੀ ਬੋਧ ' ਨਹੀਂ ਖੁਲਦੀ, ਭਾਵ ਬਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਰਿਖਾਨ ਦਾ ਰਾਠਣ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਇਸੇ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਪਰ ਵਿੱਚ ਦੇ ਮੂਠ ਕਾਲ ' ਫੁੱਠ ' ਦਾ ਦਾਬੂ ਧਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ । ਸਾਦ ਅਪਣੀ ਪ੍ਰਪੋਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉੱਜ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ - ਰੂਪ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੇਠ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਰੌਠ ਕੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੇਠ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ । ਅਪ ਬਿਨੋ ਅਬਰਾ ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਅਬਰਾ ਜੀਵ ਵਿਚਲੀ ਮਿਥ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

ਉਧਰ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀਵ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ' ਬ੍ਰਹਮ ' ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੈ । ਜੀਵ ਦੇ ਰਹਮਾ ਦਾ ਕਰਣਾਹਾਰ ਵੀ ਉਹ ਜੀਵ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਦਾ ਇਹ ਸਰਬੋਤਮ ਚਹਿ ਚੇਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਅਪਣੇ ਕਤਨਾ ਨੂੰ ਉਤਾਰੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਅਸਲੇ ਠਾਠ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਪਜ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਨੁਸਾਰ ਸਾਨੂੰ ਜੀਵਾਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਅਪ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੇਦਾਇਸ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਅਪ ਬਨੁਸਾਰ :

" ਰੌਬ ਚੀਖਾਂ ਬਣਾਇਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਧੇਰਾਂ ਸੇਤੀ ਮਿਠ ਰਿਖਾਂ ਰੌਬ ਨੇ ਮਿਲਾਯਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਥੀ ਰੀਮ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਥੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦਰਦ ਦਾ ਹੋਵੇ । "

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਨੁਸਾਰ ਸਭ ਜੀਵ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹਨ । ਜਦ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਰੌਠ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਠਾਠ ਸੰਤ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਸ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਰੌਠ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਵੀਏ ਉਸ ਨੂਰ ਦੀ ਪੇਦਾਇਸ਼ ਹਨ ਤਾਂ ਫਰਕ

ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਅਪ ਮਨੁਸ਼ਾਹ :

" ਅਕਲ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਸਭ ਚੰਦੇ ਨੂਰ ਦੇ ਹਨ, ਕੋਣ ਭਲੇ
ਕੋਣ ਸੀਦੇ । ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰ ਲੀਤਾ, ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਸੁਰਤ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ
ਇਸ ਮਾਣ ਵਿਚ ਠਹੀ ਜੀਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਬੀਦੀ ਚਸ ਠੰਢੀ, ਜਦ ਤੱਕ ਬੰਖ
ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਜਨ ਬਨ ਵਿਚ ਚਮਕਾ ਸੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ।"¹

ਮੋਤ :

ਜਦ ਤੋਂ ਸਿਧਾਂਤੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੋਤ ਡਰਾਉਂਦੀ ਹੀ ਰਹੀ
ਹੈ । ਇਹ ਡਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਸੁਭੇਤ ਜਾਂ ਅਭੇਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ
ਤਾਵੇਂ ਬਦਲਦਾ ਜਰੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਡਾ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਇੰਸ
ਦੇ ਇਤਨਾ ਜਿਥਾਦਾ ਉਨਤ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਡਰ ਅਟ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ । ਡਾ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ
ਅਨੁਸਾਰ :

" ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵੀ ਮੋਤ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਅਟਾ ਨਹੀਂ
ਸਕੀ ।"²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ, ਸਿਧਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਂਗ ਮੋਤ ਨੇ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ
ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਟੁੰਬੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਨੇ
ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ।

ਸਵਾਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਤ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ? ਇਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਪਾਬੰਦੀਆਂ
ਕਿਉਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ? ਇਸ ਤੋਂ ਠੋਕ ਡੋਕ ਕਿਉਂ ਬਨੁਤਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸ
ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ
ਹੀ ਨੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ।

1. ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰਫਲ ਸਿੰਘ : ਉਨੈ ਲੇਖ : ਪੰਨਾ 117

2. ਡਾ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਅਲੇਕਨ, ਫਰਵਰੀ 1961 : ਪੰਨਾ 30

ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ਼ ਗੀਤੀ ਕਈ ਹੈ । ਕਪੜੇ ਬਦਲਣ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਕਪੜੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਪਹਿਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਪੜੇ ਕਪੜੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬਰ ਮੌਤ ਹੋਣ ਨਾਲ਼ ਕਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਾਤਮਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

“ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ਼ ਨਵੇਂ ਕਪੜਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਾਤਮਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ਼ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਾਤਮਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ”¹

ਪੜ੍ਹਦੇ ਕਪੜੇ ਵਿਚਾਰ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਤਮਾ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨੂੰ ਮੌਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।² ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀਕਠ ਵੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰ ਨਾਲ਼ ਜੋੜਦਾ ਹੈ । ਮੌਤ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਾਤਮਾ ਦੀ ।³

ਮੌਤ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕਵਾਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੰਨ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦਾ ਬੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਬਜਿਰਾ ਸਾਬਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਹੋਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਫ਼ਿਊਰਬਾਖ ਦਾ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ।⁴ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਫ਼ੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਬੋਪਹੁਰਾ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਧਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਮੌਤ ਦਾ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਬਾਹਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਾਤਮਾ ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।⁵

1. ਵੇਦ ਵਿਆਸ : ਗੀਤਾ : ਪੰਨਾ 22

2. Jacques Cheron : Death and western thought : P-151

“ Death is the reconciliation of the spirit of itself.”

3. Jacques Cheron : Death and western thought : P-151

“ The individual is thus a definite being in time and space, it is an individual only in the concrete bodily form, and there is nothing beyond the concrete body— “the end of body is your concrete end.”

“4. Jacques Cheron, the most terrifying of all is, is nothing to us since so long as we exist death is not with us, but when death comes the we do not exist.”

5. Jacques Cheron : Death and western thought : P-60

ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਈਸਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।
ਈਸਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਖਰਬੇ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੌਤਿਕ
ਮੌਤ, ਜਿਹੜੀ ਭੌਤਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਖਾਤਮਿਕ ਮੌਤ, ਜਿਸ
ਦਾ ਖਰਬ ਹੈ ਈਸਾਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਰਹੱਸਮਈ ਮੌਤ,
ਜਿਸ ਦਾ ਖਰਬ ਹੈ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਰਹੱਸਮਈ ਮੌਤ ਭੌਤਿਕ
ਮੌਤ ਉਤੇ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ।¹

ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਬੰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਡਰਬਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਕਟਾਏ ਗਏ ਹਨ ।
ਮੌਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ
ਵਿੱਚ ਅਮਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਦਾ ਬੰਤ ਖਰਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ
ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਨੁਸਾਰ :

“ ਜੇ ਬਾਇਬਾ ਸੋ ਰਲਸੀ ਅਮਰ ਸੁ ਡਰ ਕਰਤਾਰ,
ਭੀ ਸਦਾ ਸਾਠਹੁਣਾ ਸਚੈ ਬਾਨਿ ਪਿਅਾਰ,
ਦਰ ਅਰ ਮਹਨ ਸੋਹਣੇ ਪਕੇ ਕੋਟ ਹਰਾਰ,
ਹਸਤੀ ਬੋਝੇ ਪਾਖਰੇ ਨਭਕਰ ਨਖ ਬਖਾਰ,
ਕਿਜੀ ਹੀ ਨਾਨਿ ਨਾ ਰਲਿਅਾ ਖਪਿ ਖਪਿ ਮੁਏ ਬਧਾਰ । ”²

“ According the Christian theologianr, we speaking of death
give it a three fold meaning, there is first of all, the
physical thought, which is the end of the biological life, then
there is spiritual death, which is the condition of humanity
out side of the christian faith, finally there is mystical
death which is the participate in the divine life mode accesibl
by Christ— the mystical death is but another phase of this
physical death which is at the same time eternal life.”

1. Jacques Chroen : Death and western thought : P-86

2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ : ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਬਾਣੀ : ਪੰਨਾ 66

ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਥੀਤ ਪਿਛੋਂ ਸਰਬਿ ਰੂਝ ਪਲਾ ਲਈ ਜਾ ਰੂਝ ਲਿਨਾ ਲਈ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜਾਨ ਜਾ ਹਰਕਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਿਰੀ ਸਿੱਟੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਭੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

“ ਨਾਨਕ ਢੇਰੀ ਢੇਹਿ ਪਈ, ਮਿਟੀ ਸੀਦਾ ਕੇਟੁ,
ਭੀਤਰਿ ਚੇਰ ਬਹਾਨਿਆ ਖੇਟ ਵੇ ਜੀਆ ਖੇਟੁ । ”¹

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਾਨ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਉੱਤੇ ਚੇਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :

“ ਸਭ ਜਗ ਬਾਧੋ ਰਾਨ ਕੇ ਖਿਨੁਰ ਕਲ ਬਡਾਰੁ,
ਸਭੇ ਰਤੇ ਉਬਰੇ ਦੁਖਿਦਾ ਭੌਤ ਬਿਕਾਰ । ”²

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤਾਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੇਤਰ ਨਾਲ ਸਭ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਿਸਟੀ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ । ਮੇਠ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਸੰਯੋਗ ਦੀ ਰਾਨ ਧੁਰ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਰਾਨ ਵਿਚ ਵਹਿਣਾ ਜਾਵਨ ਹੈ, ਰਾਨ ਦਾ ਅਟਕਣਾ ਮੌਤ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮੌਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੀਵ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਨਿਵਨਲੇਤਾ ਅਵਸਥਾ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੌਤ ਨੂੰ ਭੁਰੀ ਠਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮੌਤ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੌਰ ਮਿਠਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਲਈ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ‘ ਸੁੰਦਰੀ ’ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨੱਖ ਪੱਤ ਰਾਏ ਭੁਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ਪਰਮੇਸਰ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਲਈ ਕੁਰੂ ਦੇ ਸੇਵਕਾ ਲਈ ਤਾਂ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ”³

1. ਕੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ : ਸਿਰੀ ਰਾਮ ਛ. 1

2. ਕੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ : ਸਿਰੀ ਰਾਮ

3. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਸੁੰਦਰੀ : ਪੰਨਾ 57

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਸਿਸਟੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਅੱਪ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਨਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਮੌਤ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਨਿੱਖਤਾ ਦਾ ਖੰਭਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਿਸਟੀ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਬੰਨ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਨੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਬੈਸਾ ਜੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 'ਅਕਾਲ' ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹਰੇਕ ਅਸਤਿਤਵ ਇਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਜੋ ਸਮਾਂ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਨਾਤ ਉਠਾਉਣ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਧ੍ਰੋਮ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਜਦ ਦੇਹਾਂ ਹਾਨਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਜਿਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਨੂੰ ਅੱਪ ਧ੍ਰੋਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਰੂਪ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਧ੍ਰੋਮ (ਪ੍ਰਭੂ) ਅਤੇ ਧ੍ਰੋਮ (ਅਤਮਾ) ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਉਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਅੱਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਇਕ ਭਰਮ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਪ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅੰਦਰ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਭਰ ਨਹੀਂ ਠੱਕਦਾ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਵਸਣ ਨਾਲ ਮੌਤ ਵੀ ਪਿਆਰੀ ਠੱਕਣ ਠੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਪ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਜੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸਤਿਤਵਤਾ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦੂਰੀ ਖੁਠਾ ਨਹੀਂ ਠੱਕਦੀ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਅਸਥਾਈ ਨਾਲ ਮਿਨਾਪ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਖਦਾ ਹੈ।

“ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਕਣੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਇਕ ਭਰਮ ਜਿਹਾ
ਠੰਡੀ ਹੈ । ” 1

ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ
ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਧਰਮੀਆਂ ਧਰਮੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ
ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚ ਸੰਨਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰਨ ਲਈ ਇਸ
ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਖੈਰ ਨੂੰ ਇਸ ਕੋਲ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਬਚਾਵ ਮਨੁੱਖ :-

ਬੱਚੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਏਰਖਾ ਅਤੇ ਵੇਰ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਬੱਚ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ,
ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ
ਦੀ ਉਨਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਬਾਦਰਸ਼ ਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਖਾਣੇ ਹੋਣਾ ਰਾਹੀਂ
ਹੈ । ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਕੇ
ਅਤੇ ਸੰਵੇਗ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚਮਚਰਦੀ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਸਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗਾ ।
ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀਕਰਨ
ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਰਗੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁਕ ਜਾਵੇਗਾ । ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਠੀਕ
ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਕ ਕੇ ਉਥੇ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਲਿਆ ਕੇ ਬਸਨੀ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਾਕਤਵਰ ਵੱਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਟੁੱਟ ਖੁੱਟ ਕੀਤੀ
ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ, ਮੱਧਕਾਲੀ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਹੋਣ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ
ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੂਸਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੁਠਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਭੁਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ
ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਚਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬਹੁਤ
ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖ ਨੇੜੇ ਠੀਕਰਾ ਵਿੱਚ ਰਸ ਕੇ ਹੀ
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੁਠਮ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ - ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਸਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲਾਭਦਾਨ ਕਰੇ, ਜੇ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਖਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵੀਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਵੀਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਅਸਤੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਵਿਚ ਨਿਰ ਨਾਉਣ, ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਵੀਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦ ਵਧੇਰੇ ਭੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਹੀ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ । ਇਹ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਅਸੁਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਪੱਖ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅਸੁਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਪੱਖ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੁਰਮਤਿ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦ ਹੀ ਹੈ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਪਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਬੇਈਮਾਨੀ, ਵੇਦਾਂਤੀ, ਭੁਰਮਤਿ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰੂਪ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਐਤਮਵਾਦੀ ਕੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮ ਹਿਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਪਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਅਧਾਰ ਵੀ ਭੁਰਮਤਿ ਹੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਭੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਗਨ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਟੀਕਣ ਵੀ ਭੁਰਮਤਿ ਹੀ ਹੈ ।

ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਾਂ ਵੀਰ • ਖੇਡਾਂ • • ਨਿਰਾਕਾਰ • • ਰਚਨਾਵਾਂ, ਅਤੇ • ਸੁੰਦਰਤਾ • ਹੈ ਉਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ • ਪ੍ਰੇਮ • • ਸੋਚਰਸ • • ਅਤੇ • ਅਨੰਦ • ਹੈ ।

ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਬੰਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਅਨੁਭਵੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਲੋਕਿਕ ਤੋਂ ਬਾਲੋਕਿਕ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੰਡਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਕਿਸੇ ਉਨਾਝ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਬੰਧ ਜਿਹੜਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਬਾਹਰ ਪਿਆਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਭਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰ ਵਿਚਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਹੱਸ ਉਸਤੂਰ ਭਾਂਤ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕੇਵਲ ਆਸਮਾਨੀ ਕਰਨਾਂ ਤੇ ਉਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਠੱਰਦੇ। ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਕਰਨਾਂ ਤੇ ਉਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਦੇਵਾਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਉਪਜ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਵਿਚ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਵੰਡਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਚੌਰਾਵਰ ਦੇ ਧੌੜੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਵਾਰਥ ਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਜਾਤਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਭੇਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹਨ ਉਤ ਝੁੰਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਸ ਕਰੋੜ ਚਰੀਕਤ ਤੋਂ ਚੇਤਨ ਕਰਕੇ ਸਵੈ - ਪ੍ਰਸਤੁਤਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸਵੈ - ਸੁਤੰਤਰ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਠੰਡੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਭੁਣਾਂ ਭਰਪੂਰ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਬੀਤਰਕਤ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅੰਦਰੂਨ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨ ਸਮਝ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੇਏ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਰਹਿਤ ਸਮਝ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਗੋਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤਮ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਗੋਮਤਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਮਝ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਗੋਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਝ ਵਿਚੋਂ ਮੁੱਖ, ਬੇਬੁਜਾਗੀ, ਕਰਮੀ ਥਾਂਦ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਅੰਦਰੂਨ ਦੀ ਸੁੱਧਤਾ, ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਵੀਰ ਕਰਣਾ ਥਾਂਦ ਅੰਦਰੂਨ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਬੀਤਰਕਤ ਦੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਾਰ, ਬੀਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਧ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉਚੇਰੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ ਦੇ ਬੀਜ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਨਵ ਉਹ ਥਾਂਦ ਤੱਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਤੌਰਾਂ ਦੀ ਫੈਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਬੀਜ ਮਾਨਵ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਸੁੱਧੀ ਵਿਚ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਦ ਨੂੰ ਅਟਾਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਚੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਬੀਤਰਕਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਉਰਤਾਂ, ਵਿਰਾਸ ਅਤੇ ਨਵ - ਨਿਮਾਣ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਖਾਧਾਰ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਗੋਮਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰਤੀਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੋਮਤਾਂ ਹਨ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ, ਅਖਾਉਤਾਂ ਨੀਰ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਮੁੱਠ ਪਾਉਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨ ਮੁੱਠ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਨਵਰਾਚੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕਿਸੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੈ । ਏਸ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਭਰਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਪਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਇਕਤ੍ਰਿਤ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਮਵਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ।

ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ :-

(ੳ) ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ :-

ਭਾਈ ਗੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵੱਡੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਯਕੀਨ ਹੈ । ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਵੀ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ।

(ਅ) ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਵਜੋਂ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਅਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮਾਜ ਬਣਿਆਂ ਵੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ । ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਬੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

(ੲ) ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਭੇਦ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦੀ

ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਬਧੀਨ ਹੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਠਵ-ਠਿਰਮਾਣ ਦੇ ਠਹਰਾਏ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਉਭਰਾ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਠਹਰਾਏ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਬਧੀਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੁੱਖ ਦਰਬ ਨੂੰ ਖਟਾ ਕੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਕੁਝ ਪੱਖ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਕੋ ਲੇਖਕਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

ਵੇਖਰਤਾਵਾਂ :-

(ੳ) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਭਿੰਨਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੁਲਾਣੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੰਨਾਈ ਵਾਤਰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਬਲੋਕ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਜੋ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਈਆਂ ਠਾਠ ਚੀ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹਨ।

(ਬ) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵੇਖਰਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਪਟਿਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਬਾਧਾਰਿਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਬਧੀਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਈ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਮੂਹਿਕਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਹੈ ਪਰ ਬਾਕੀ ਪੱਖ ਮੁਲਮੁਖਤਾਵਾਂ ਹਨ।

(ੲ) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭੁਠਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਵੀ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸ ਲਈ ਬਾਪਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੁਰੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਦੀ ਕੌਠ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਲਿਖਤੀਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਮੁੜ ਸਮੁੱਚੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਖਾਪਣੀ ਖਾਪਣੀ ਸੁਖਸ਼ੀਕਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੇਸ਼ ਹੋਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤੀਆਂ ਵੀਰ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਹੈ, ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆਂ ਹੈ ।

ਵਿਸ਼ਾ - ਪੱਖ :-

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨਤਮਕ, ਅਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ, ਮਾਨਤਾਵਾਦ, ਸਮਾਜ - ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਮਹਾਂ - ਮੂਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਵਿਠੀਆਂ ਖਾਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਭੁਝਾਏ ਹੀ ਭ੍ਰਮਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪੱਖ ਵੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਛਿਨਛਾਹ ਨਹੀਂ ਗੀਤਾ ਜਾਂ ਸਰਦਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਖਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਚੈੱਠ ਠਰਦੇ ਹੋਏ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਾਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਠ ਭੇਦ ਭਾਵ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੇ ਕੋਈ ਅਤਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭਰੇ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭਰਾਵੇ । ਹਰ ਕੋਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਠ ਵਿਚਰ ਸਕਣਾ ਹੋਵੇ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖੋਂ ਚੈੱਠ ਠਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ - ਭਾਤ, ਉਹ ਠੀਕਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਖਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਸੁਰ ਅਧਿਐਨਤਮਕਤਾ ਭੁਝਾਏ ਹੀ ਭ੍ਰਮਿੰਦੇ

ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਥਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤਾਂ ਵੀਸੇ ਹੀ ਮਹਾਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਦਾ ਥੇਰਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਪਿਥਾਵਰ ਵਰਗੇ ਸੁਖਮ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਲੀ ਠਾਠ ਨਿਖਿਸ਼ਾ । ਜੋ ਕਿ ਥਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਦਾ ਵੀ ਰਾਹ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਬਾਰੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸੰਪੂਰਨਤ ਅਤੇ ਥਾਪਣੀਆਂ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਥਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਪਣੀਆਂ, ਥਾਪਣੀਆਂ, ਮਾਨਵਤਾਵਾਂ, ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਥਾਪਣੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਥਾਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੇਂ ਠੇਖਣਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ - ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ।

ਜੀਵਨ - ਦਰਸ਼ਨ :-

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਜੀਵ ਥਾਪਣੀ, ਜੀਵ - ਜਗਤ, ਥਾਪਣੀ ਤੇ ਥਾਪਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੂਹ ਦੇ ਸਥਾਪਣ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵੇਂ ਥਾਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੇਖਣਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਥਾਪਣੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਥਾਪਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬੰਧ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਥੂਲ ਪ੍ਰਕਟਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬਿੰਬ ਜਮਹੂਰੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਹੁਤ ਉਚੇਰਾ ਰੂਪ ਹੈ ।

ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਜੀਵਨ - ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣਾਇਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਖਾਧਾਰ ਭੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਠਰਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ ਕਨੇਕਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿੱਟ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਜੀਵਨ ਤੌਰਾਂ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧੋਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਚਕੂਰੀ ਹੈ ।

ਸ਼ੈਲੀ - ਧੋਖ :-

“ ਸ਼ੈਲੀ ” ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਠਾਠ ਹੈ । ਪਰ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਨਿਖਟ ਵੰਗ ਠਾਠ ਜਿਖਾਦਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ । ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੰਨ੍ਹੇਰੀ ਪਦ ‘ ਸਟਾਈਲ ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗੁੰਗ ਦੇ ‘ ਸਟਾਈਲ ’ ਠਾਠ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ । ਸਟਾਈਲ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਲੋਭ ਠੇਖਰੀ ਜਾਂ ਲੋਭ ਦੀ ਠੇਕਦਾਰ ਕਲਮ ਸੀ । ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ “ ਸ਼ੈਲੀ ” ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰੂਫ ਠੇਖਰਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਠੇਖਰ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ, ਭਾਵ ਵਿਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਤਦਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਅੰਦਰ ਰੁਣ ਇਕ ਰੂਪੀ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਹਨ । ਭਾਵ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਅਤਮਾ ਸਮਾਨ ਹਨ । ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹੇਰੀ ਬੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਬੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਫੋਨਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਠੇਖਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲੋਕੀਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਰਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਤਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਲੀਕਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਏਲੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਏਲੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਠੇਖਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਠੇਕ ਭਾਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਬੈਠ ਠਾਠੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਕਰਕੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੋਧਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਰੱਖਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਉਸ ਠਾਠ ਸਹਿਮਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਭਾਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਖਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਖਾਖਾਟੀ ਏਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੋਧਕ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਪਾਤਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਠੇਖਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਤੇ ਠੇਕ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਠੇਠ, ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਠੇਠ ਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਬਰੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਮੁਹਾਬਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਜਮਤਾ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਵਰਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੱਸਿਆਂ ਹਨ । ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ, ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਜਣਾ ਖਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ । ਦੂਸਰਿਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖਾਸ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗਤਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਵਾਰ ਬਣਤਰ, ਪੈਰਾਂ ਵੰਡ, ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ, ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਨਅਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਪਰ ਭਾਈ ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਏਲੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਖਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ । ਸਗੋਂ ਖਾਖਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਏਵੇਂ ਠੇਖਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਖਮੋਲ, ਸ. ਸ.

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਨਿਖਾਰੀ ਟ੍ਰਿਕ ਡੀਪੂ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1946

ਸੇਖੋ, ਸੀਤ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁੰਗ

ਠਾਹੋਰ ਟ੍ਰਿਕ ਸਾਪ, ਨੁਧਿਯਾਣਾ, 1961

ਜਿੰਗਲ, ਧਰਮਪਾਲ

ਵਾਰਤਕ ਝੋਲੀ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, 1975

ਸਮੇਤ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਝੋਲੀ

ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਬੁਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਟ੍ਰਿਕ ਬੋਰਡ,
ਮਿਤੀ ਰਹਿਤ ।

ਚਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਪੇਪਰ ਟ੍ਰਿਕ ਡੀਪੂ, ਪਟਿਆਲਾ, 1972

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਬ ਪੰਖੀ ਖਧਿਯੋਨ

ਪੇਪਰ ਟ੍ਰਿਕ ਡੀਪੂ, ਪਟਿਆਲਾ, 1975

ਕਸੇਠ, ਨਿਰਪਾਠ ਸਿੱਖ

ਬਾਹੁਨਿਕ ਬੈਦਰਾਜ

ਫੁਲਦੀਪ ਪ੍ਰੈਸ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1955

ਕਸੇਠ, ਨਿਰਪਾਠ ਸਿੱਖ ਅਤੇ
ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੱਖ

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ

ਠਾਥੇਰ ਫੁੱਲ ਭਾਖ, ਨੁਯਿਅਾਣਾ, 1957

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਸਾਹਿਤ ਸੰਗ੍ਰਹ, ਨੁਯਿਅਾਣਾ, 1969

ਕਸੇਠ, ਨਿਰਪਾਠ ਸਿੱਖ

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਅਾਣਾ, 1969

ਕੇਰਲੀ, ਸੁਵਿੰਦਰ ਸਿੱਖ

ਭੂਠਾ ਠਾਠਕ ਜੀਠ ਕਾਧਨ ਤੇ ਕਾਵਿ

ਠਾਥੇਰ ਫੁੱਲ ਭਾਖ, ਨੁਯਿਅਾਣਾ, 1949

ਭੂਠਾਠ ਸਿੱਖ

ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ

ਨਿਊ ਫੁੱਲ ਕੰਪਨੀ, ਜਨੀਧਰ, 1971

ਜੋਗੀ, ਰਤਨ ਸਿੱਖ

ਸਾਹਿਤ ਸੋਚਣ

ਮਲਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਪਟਿਅਾਣਾ, 1966

===== (ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ)

ਖੇਜ - ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਬੈਂਡ, 17 ਮਾਰਚ 1981

ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੈਂਡ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਅਾਣਾ ।

ਤੇਜ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖੀਏ

ਨਿਰੂ ਸ਼ੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ, 1971

ਸਾਹਿਤ ਦਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਸਤਕਾਸ਼ਾ, ਪਟਿਆਲਾ, 1952

ਠਾਡਾ, ਰਾਧਾ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਕਤਾਬਗਰ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1959

ਠਾਡਾ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਧਾਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਡੇਵਲਪਮੈਂਟ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1983

ਠਾਡਾ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ : ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਖੋਜ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1986

ਪ੍ਰਭਾਤ ਸਿੰਘ

ਭੁੱਖੇ ਠੇਖ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1977

ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ

(ਥਨ. ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਨਗਰ)

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1978

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਭੁੱਕੇ ਖੁੰਡ

ਠਾਧੋਰ ਭੁੱਕੇ ਸਾਪ, ਨੁਧਿਅਾਟਾ, 1972

ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਰਲਪ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਥਾਚਾ, 1976

ਸਾਹਿਤ ਪਰਿਚਯ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਥਾਚਾ, 1964

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਪਟਿਥਾਚਾ, ਡਾਧਾ ਵਿਤਾਚ, 1971

ਬੇਦੀ, ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਾਚਤਰ ਨਿਖਾਚੀ

ਪੰਜਾਬ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਮਿਤੀ ਰਹਿਤ, ਪਟਿਥਾਚਾ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਚਤਰ ਦਾ ਬਾਇਬਲਿਕਲ ਅਤੇ ਬਾਇਬਲਿਕਲ

ਬਾਇਬਲਿਕਲ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਜਨੀਧਰ, 1972

ਡੇਰਨ, ਪਿਥਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਸਾਹਿਤ ਨਿਬੰਧ

ਹਿਰਦੇਜੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਨੀਧਰ, 1970

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਤੁਝ ਨਾਨਕ ਬਣੇ ਤਰਤੀ ਬੰਦੋਲ

ਮਨਦੀਪ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ, 1970

ਰੰਧਾਵਾ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੀਪਾ.)

ਮੂਰਠ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਚਤਰ

ਸਾਹਿਤ ਬਰਾਦਰੀ, ਠਰੀ ਦਿਨੀ, 1967

ਰੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ

ਖਸੂ ਭੂਰ ਚਮਤਕਾਰ

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1967

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1961

ਸਤਰੀਤ ਕੋਰ ਦੀ ਜੀਰਨ ਰਿਖਿਅ

ਸੰਤ ਰਾਬਾ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1952

ਕਲਕੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1958

ਸੁੰਦਰੀ

ਰੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਕ ਸਲਨ, ਠਰੀ ਦਿਨੀ, 1958

ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1957

ਬਾਬਾ ਠੋਧ ਸਿੰਘ

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਬੰਮਿਤਸਰ, 1958

ਮਾਸਿਡ ਪੋਤਰ
~~ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਜਿਕ~~

ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜਿਕ, ਪ੍ਰਭੂ ਸਿੰਘ ਬੀਡ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ
 ਬੋਰਡ, 1981

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬੀਡ, ਡਾਢਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, 1972

ਡਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬੀਡ, ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜਿਕ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1957

ਪੰਜਾਬੀ ਲੁਠੀਆਂ ਬੀਡ, ਡਾਢਾ ਵਿਭਾਗ, 1958.

♦♦

English Books

Bright Edger

' An Introduction of Philosophy '

New York, Holt, 1963

Chrasm Jacques

Death and Western thought, *Macmillan*

London, 1946

Daiches David

Critical approach to literature

New York, 1956

Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol-III

New York, 1917

Ganda Singh

The Punjab Past and Present

Punjabi University, Patiala, 1967

Guleria, J.S

Bhai Vir Singh : A literary
Portrait

National Book Shop, Delhi ,1985

Hegal

Philosophy of Religion, *Macmillan*

London, 1964

Hudson Willim Eenerly

An introduction to the study of
Literature.

Kalyani, Ludhiana, 1976

James. R.A.Scoot

Making of Literature

**Martin Seeker and Wating Ltd,
London, 1946**

Krishna Radha

Indian Philosophy

Vakas, Delhi, 1952

Mukarji Radha Kamal

Theory and Art of Mysticism

Bombay, Asia, 1964

Narang, K.C

Real Hinduism,

Delhi, Kapu, 1969

Scoot R.A. and James

The making of literature

London, 1953

Swammi Vivekanand

Essential of Hinduism

Calcutta, 1963

हिन्दी पुस्तकें

चतुर्वेदी, सीता राम

गंगा, दलत सिंह

श्याम, सुन्दर दास

जार्ज, जेकर पी

वेद व्यास

वंदन, प्रेम नारायण

तिलक, बालगंगाधर

नयेद्र

दिवेदी युग की हिन्दी शैलीएं

लखनऊ हिन्दी विभाग, प्रिण्ट,
तिथि रहित ।

दिवेदी युगीन हिन्दी निबन्ध

लखनऊ, हिन्दी विभाग, 1965

गद्य कुसुमावतन

आगरा, साहित्य रत्न भंडार, 1955

आधुनिक गद्य और गद्यकार

कानपुर, प्रधन, 1966

गीता

कानपुर, राम कृष्ण आश्रम, 1946

साहित्य रहस्य और समस्ये

लखनऊ, हिन्दी साहित्य भंडार, 1963

गीता रहस्य

दिल्ली, आत्मा राम स्मृति रत्न, 1950

पश्चात्य काव्य श्रुति की परंपरा

होशियार पुर, प्रतिमा, 1974